

չուշտ բացասական է: Եւ քանի որ այդպէս է, ապա միանգամայն արդարացուած է ձեռնադրացուցակի երրորդ հատորի իմաստային կողմի ընդլայնումը, եւ «գիւնանական» նիւթերի ներառումը:

Ըստ հերթականութեան այս բաժնում գետեղուած են նաեւ չորս այլ բնոյթի ցանկեր, որոնք աւել կամ պակաս յաջողութեամբ լրացնում են ձեռնադրացուցակի արժէքը:

Նրանք, ովքեր մօտիկից ծանօթ են ձեռնադրացուցակ կազմելու դժուարին ու յոգնեցուցիչ աշխատանքին, նրանք աւելի խորութեամբ կարող են զգալ, որ առանց մեծ նուիրումի, առանց մշակութային գործի հանդէպ ունեցած անհատնում սիրոյ նման կոթողային գործերը ասպարէզ չեն գալիս: «Մասնաւոր հրճուանք կը պատճառէ ամէն նոր հրատարակութիւն, — մի առիթով գըրում է ձեռնադրացուցակի հեղինակ Սեբուլեանը, — որ նուիրուած է մեր անցեալի

գանձերու ծանօթացման»: Այս տողերից յետոյ աւելի քան հասկանալի է, թէ ինչպիսի մեծ նուիրումով է նա յանձն առել այս դժուարին գործը: Առանց այդ նուիրումի, առանց ներքին մղումի, թերեւս անհնար կը լինէր, յաղթահարել եւ իր աւարտին հասցնել այս կոթողային գործը: Ուստի բանասիրութիւնը պէտք է երախտագիտութեան տուրք մատուցի այս մեծ գործի հեղինակին, որ յանձն է առել եւ իրականացրել է հայագիտութեան համար մի մնայուն աշխատութիւն:

Ձեռնադրացուցակի որակն ու մակարդակը եւ ծաւալը իրաւունք են տալիս, Մխիթարեան մեծերի՝ Տաշեանի, Ալիշանի ու Աւգերեանի, Այալեանի, Ինճիճեանի ու Ակիլեանի, Գովրիկեանի, Գալեմքեարեանի ու Ոսկեանի կողքին՝ թուարկելու նաեւ Հ. Օգոստինոս վ. Սեբուլեանի անունը:

Երևան, 1984

Խ. ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

Հ. ԳՐԻԳՈՐ Վ. ՀԵՊՈՅԵԱՆԻ (1910—1985)
ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԸ՝
1927—1984

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

«Երաժշտութեան բազմալստակ ուսուցիչը»¹ եղաւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան անդամներէն՝ Հ. Գրիգոր Վարդապետ Հէպոյեան, որ վախճանեցաւ Վիեննա, Երկուշաբթի, 7 Յունուար 1985-ին՝ եւ թաղուեցաւ Զորեքշաբթի, Յունուար 16-ին՝ մայրաքաղաքիս Կենդրոնական Գերեզմանատունը՝ Մխիթարեան Հայրերուն յատուկ դամբարանին մէջ՝:

Հ. Հէպոյեան էր նաեւ երաժիշտ, երաժշտագէտ, երգահան, երաժշտական քննադատ եւ դրաբարագէտ: Իբրեւ այսպիսի անձնաւորութիւն՝ ան հեղինակ է բազմաթիւ փոքր եւ մեծ երկերու, զորոնք դիտաշխարհին ներկայացնել կ'ուզեմ այս վաւերամատենադրական ուսումնասիրութեամբ՝ անոնց բովանդակութեան ամբողջական քննարկումն եւ որակումը ձգելով մասնադէտներուն:

Ըստ իս, Հ. Գրիգոր Հէպոյեանը լաւադոյն ճանչցողներէն, հասկցողներէն ու գնահատողներէն մին եղած է Նշան Պէշիկիթաշլեան, որուն 1963-ին տուած դիպուկ եւ ճշգրիտ նկարագրականը կը բնորոշէ անոր անձնաւորութիւնը. «Հ. Գրիգոր վրդ. Հէպոյեան՝ մարմին, միտք եւ հոգի երգով լի, նուազով առլի, երաժշտութեամբ լիուլի:

«Է տաղանդաւոր յօրինող, քանքարաւոր նուազող եւ ղեկավար շնորհալի: Ունի ուրիշ արժանիք մըն ալ, բայց քանքարաթաքոյց է, եւ սակայն ապացոյցը տուած է իր կարողութեամբ»:

¹ Այս վերտառութեամբ գնահատանքի յօդուած մը գրեք է Յ. Բրուսյան «Ավանդարդը» երեւանեան թերթին մէջ՝ 16 Նոյեմբեր 1987 թուականին, «Միածան» խորագրին ունեցող եւ սփիւռքահայ կեանքը պատմագրող էջին է. սիւնակը:

² Հմմտ. Վիեննական Մխիթարեան Գիւան (ՎՄԳ), Անուանք անձանց որ է Վիեննա, էջ 45, թիւ 455:

³ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հէպոյեան տուփ (տփ.), Մահադէ, չիքմաքարին թիւն է Gruppe 30 C, Reihe 17, Nr. 2:

Թեան: Կրնայ ըլլալ առաջնակարգ երաժշտական քննադատ: Եթէ այդ հանդամանքով չ'երեւիր մամուլին մէջ, պատճառը հաւանաբար սա է, որ հրապարակային անկողմնակալ քննադատութիւնը չի պատշաճիր սքեմին ու իր բարի քաղցրութեան:

«Համակ ներդաշնակութիւն է: Իր էութիւնն ալ նման է երգի՝: Երաժշտագէտներուն մէջ հազուադէպ է պատահիլ խառնուածքներու՝ որոնք ներդաշնակուած ըլլան երաժշտութեան հետ, որոնց կեանքին ու գործին մէջ չզտնուի ոչ մէկ ֆաֆնֆինի:

«Իր դէմքին վրայ, իր անուշափայլ ժպիտին հետ, կը թրթռայ յաճախ մանկական մի մեղեդի:

«Իր խօսակցութեան ձայնն անզամ մեղեդի է մտերմութեան:

«Դէմքը նման է նուազարանի: Ու մեր ներբողին մէջ չիք չափազանցութիւն»³ա:

ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Թէեւ Հ. Հէպոյեանի կենսագրականը զանազան դէպքերուն եւ քանի մը տեղ համառօտ գիծերով տրուած է⁴, հոս յարմարադոյն առիթն է հրատարակել այն ձեռագիր Ինքնակենսագրութիւնը, զոր շարադրեր է

³ա Ն. Պէշիկիթաշլեան, Հոյլ մը հոգեւորականներ լիբանանեան, Հայ կաթողիկէ Հայրեր, Ե., Հ. Գրիգոր վրդ. Հէպոյեան, Հայրենիք (օրաթերթ), Պոսթըն 1963, Երեքշաբթի, Նոյեմբեր 5, էջ 3ա:

⁴ Օրինակի համար՝ Յ. Բրուսյան, Երգեր Սփյուռքից, Երեւան 1976, էջ 140. Գ. Ստեփանյան, Կենսագրական Բառարան, Հտ. Բ., Երեւան 1981, էջ 182. Մարտինի, Հ. Գրիգոր վրդ. Հէպոյեան, Աւետիք, Նոր շրջան, թիւ 1—3, Պէյրուս 1985, էջ 162—164 եւ Նոր շրջան, թիւ 1—3, Պէյրուս 1985, էջ 1—8: Ամսօրեայ, թիւ 1—12, Վիեննա 1985, էջ 1—8: Նուիրում, պարբերաթերթ Հ. Բ. Ը. Մ. Յովակիմեան-Մանուկեան Վարժարանի, ԺՁ. տարի, Պէյրուս 1968, թիւ 38, էջ 55—56:

Պէյրուս, 5 Հոկտեմբեր 1963-ին: Այս գրու-
թիւնը կ'արտացոլայ մասնաւորապէս անոր
երեսնամեայ, 1934-1963, երաժշտա-ման-
կավարժական գործունէութիւնը:

«Մնած եմ Կ. Պոլիս, 1 Մայիս 1910⁶ մշե-
ցի ծնողէ: Հայրս Պետրոս Հէպոյեան Առինջ
զիւղէն, մայրս Սառա Պատուհասեան Մուշ
քաղաքէն: Ութը զաւակներու վերջընթերը
եղած եմ:

Նախնական կրթութիւնս ստացած եմ
Պոլիս՝ «Յովհ. Ոսկերեան» եւ «Համազ-
գեաց» վարժարանները, ապա կարճ ժամա-
նակ մը Վիեննա. Միւիթ. Լիսէն եւ անկէ 1921-ի
ամառը փոխադրուած եմ Վիեննա, Միւի-
թարեան Մայրավանք:

Մանուկ հասակէս երաժշտութեան յա-
տուկ սէր ունենալով, վանք հասնելուս
երկրորդ օրն իսկ նուազի դասառութեան
սկսայ: Մի քանի վարդապետներու առաջ-

⁶ Ժամանակն է խոստովանելու ատենին գործած մէկ
յանցանքս: Որոշ չեմ յիշեր թուականը, սակայն քանի
մը տարի առաջ՝ պրպտուսի մը բերումով ձեռքս ին-
կաւ «Ինքնակենսագրութիւն» վերատուրթեամբ չորս
էջնոց զըշտագրելու: Այս «մեծ» գիւտիս վրայ ուրախա-
նալով՝ առանց հեղինակին եւ մէկու մը բան ըսելու,
անմիջապէս գացի, հանցի անոր լուսապատճենը,
ապա կամայով վերադարձուցի բնագիրը իր սեղը...:
Այդ ատեն կուսանձս դիպեցաւ այսօր... տակաւին
ցայժմ չկրցայ գտնել բուն ձեռագիրը այս վաւերա-
թուղթին: Տպագրութեան կը յանձնեմ իմ գողունի
կատարած նմանահանութիւնս՝ ամփոփոխ եւ ամբող-
ջական:

⁷ Մեր Դիւանին մէջ պահուած գոյայ Հ. Հէպոյեանի
ծննդեան, մկրտութեան եւ դրոշմի երկու վկայա-
գիրներ: Առաջին 3 Օգոստոս 1922 թուակիր հաս-
տատարէրը, զոր ստորագրած է Անիկեւանոց Կա-
թողիկէ-Հայոց Ս. Յակոբայ Բանկալդի ժողովրդա-
պետութեան» ժողովրդապետը՝ Տէր Յակոբ Մ. Վ.
Մաղարեան, կու տայ ծննդեան տարին 1909, 1 Մա-
յիս: Երկրորդ 20 Մայիս 1932 թուակիր հաստա-
տարէին Համաձայն, զոր ստորագրած է փոխ ժո-
ղովրդապետը՝ Տէր Գրիգոր Վրդ. Չարըլեան, Վա-
հան (ապագայ Հ. Գրիգոր) Հէպոյեան ծնած է
15 Մայիս 1909-ին (ՀժժՄ. ՎՄԳ, Հ. Գր. Հէպոյեան
սփ.): Իսկ «Անուանք անձանց որ ի Վիեննա» Միւի-
թարեան Միւրախութեան գլխաւոր եւ պաշտօնական
անուանատարին մէջ կը գտնենք նախկին սեւազիւր
աւրուած թուականին տեղ նոր կապուտազիւր 1910
տարեթիւը՝ Մայիս 1 (ՀժժՄ. անդ, էջ 44, թիւ 455):

⁸ «11 տարեկան էի, երբ Վիեննա գացի Միւիթարեան
վարդապետ ըլլալու: Վիեննա հասած օրս (3 Մեպ-
տեմբեր 1921, Անուանք անձանց որ ի Վիեննա, էջ 44,
թիւ 455) ձեռքս դպաւ դաշնակի մը եւ իմ մէջ ծնաւ
դաշնակի ու երաժշտութեան սէրը» (Հ. Հէպոյեան
հարցազրոյցի մը ժամանակ՝ Մարմարա, Իսթանպուլ
1977, Յունուար 17, Երկուշաբթի, էջ 2ա):

նորդութեամբ շուրջ երկու տարի դաշնակի
նախնական դասեր առնելէ յետոյ, յամառ
ինքնազարգացումով շարունակած եմ նուազը
ութը տարի — առանց առաջնորդի — հե-
տեւելով նախադասական, դասական, վի-
պական եւ որոշ չափով նաեւ ազգային-ժո-
ղովրդական երաժշտութեան⁸:

Վանքի խստապահանջ օրէնքները⁹ թոյլ
չեն տուած ինձ հետեւելու Վիեննայի
Երաժշտանոցի դասընթացներուն: Սակայն
Երաժշտանոցէն ուսուցիչ մը վերջին տարին
(1931) աւանդած ինձ ներդաշնակութիւն
(Harmonielehre) եւ յօրինողութիւն (Kom-
position), միաժամանակ երգեհոն եւ դաշ-
նակ (Orgel u. Piano):

1932-1934 հետեւած եմ Վիեննայի Հա-
մալսարանի Երաժշտական Գիտութեանց
(Musikwissenschaft) դասընթացներուն, իբր
դասախօս ունենալով Prof. R. Lach, որ այն-
քան յարգանքով կ'արտայայտուէր մեր ան-
նման Կոմիտասի մասին¹⁰ եւ Prof. Egon Wel-
lesz մասնագէտ բիւզանդական եւ արեւելեան
խաղաղիտութեան:

1935-1948 — կարճ ընդհատումներով —
պաշտօնավարած եմ Պլովդիւրի (Պուլկարիա)
Վիենն. Միւիթարեան Պրոդիմնագիւյի մէջ՝
իբր երաժշտութեան ուսուցիչ եւ յետպա-
տերազմեան տարիներուն՝ իբր վարժարանի
վարիչ:

13 ամեայ այդ շրջանը եղած է իմ ստեղ-
ծադրութեան եւ երաժշտական գործունէու-
թեան լուսազոյն շրջանը: Տարուէ տարի կազ-
մակերպած եմ դպրոցական հանդէսներու
առթիւ զանազան համերգներ նուազախում-
բով եւ երգչախումբով, որոնց յայտադրելը
կազմուած կ'ըլլար ընդհանրապէս Հայ ժո-
ղովրդական երգերէ եւ ի՛մ ստեղծագործու-

⁸ «...Կրնամ ըսել, որ ընդհանուր երաժշտութիւնը
սիրելով հանդերձ հայկական երաժշտութեան հանդէպ
ալ սէր մը ունէի իմ մէջ...» (նոյնը, անդ):

⁹ «Իմ կարծիքով, վանքերու Առաջնորդները հինէն
ի վեր շատ ալ ըմբռնած չեն կամ կարեւոր նկատած
չեն երաժշտութիւնը: Այդ պատճառաւ ալ հաշտ աշ-
քով նայած չեն երաժշտութեան նուիրուիլ ուզող հո-
գեւորականներուն» (նոյնը, անդ):

¹⁰ «...Իր պրոֆեսորների թվում ունենալով նշա-
նավոր Լախին, որ շատ լավ է գիտեցել Կոմիտասին
եւ նրա երկրպագուն եղել...» (8. Իրուարյան,
Երաժշտութեան Բազմավարտակ Ուսուցիչը, անդ,
դ. սիւնակ):

թիւներէս¹¹: Նոյն համերգները կրկնած եմ
յաճախ Պուլկարիոյ այլ քաղաքներու, մա-
նաւանդ մայրաքաղաք Սոֆիայի մէջ՝ գտնե-
լով միշտ ջերմ ընդունելութիւն¹²:

1938-ին Պլովդիւրի Վիեննական Միւի-
թարեան Պրոդիմնագիւյի մէջ Նոր Հիմնուած
պատանեկան փողային մեծ նուազախումբի
(Fanfar) փոխվարիչն ու յաջորդ երկու տա-
րիները վարիչն ու ղեկավարը եղած եմ¹³:
Այդ առթիւ յօրինած եմ «Բաֆֆի» քայլերգը
մեծ նուազախումբի համար եւ ուրիշ Հայ-
կական քայլերգներ (Հիւմի¹⁴ էլ լռեցի եւայն՝)
ու ժողովրդական երգեր վերածած եմ Ֆան-
ֆարի: Մեր փոքրիկները (11-14 տրի.) ազ-
գային արդար Հպարտանքով է որ կ'անցնէին
Պլովդիւրի եւ Սոֆիայի փողոցներէն՝ խան-
դավառ հնչեցնելով եւրոպական, պուլկա-
րական եւ Հայկական քայլերգները:

Մեր այս պատանեկան նուազախումբը
Պլովդիւրի առաջինը եղած է, նախանձը շար-
ժելով տեղացիներուն¹⁴:

¹¹ «Իբրեւ երաժշտութեան ուսուցիչ պաշտօնավարած
եմ 25 տարի շարունակ Միւիթարեան վարժարաններու
մէջ Վիեննա, Փլովտիւր-Պուլկարիա, Գահիբէ եւ Պէյ-
րուս, կազմակերպելով յաճախ նուազախումբապի-
նութիւններ Կոմիտասեան եւ իմ անձնական հեղինա-
կութիւններէս» (ՎՄԳ, Հ. Գր. Հէպոյեան [Հ. Գր. Հ.]
սփ., Ինքնակենսագրութիւն Համառոտ, Հաղթի,
10 Յունուար 1968):

¹² «Արուեստի սէրը, գեղարուեստական կեանքը նոր
զարկ կը ստանայ վարժարանին մէջ, շնորհիւ Հ. Հէ-
պոյեանի երաժշտական յաճախակի ելոյթներուն,
որոնք դպրոցական հանդէսներուն մեծ փայլ կուտան:

1935 Ապրիլ 21-ին Միւիթարեան վարժարանի նա-
խաձեռութեամբ կը տօնուի Ս. Գրգի Հայերէն թարգ-
մանութեան 1500-ամեակը, որուն կը միացուի Միւի-
թար Արբազօր մահուան 188-երորդ տարեդարձի ոչե-
կոչման հանդէսը: Այս զույգ առիթներով՝ Հ. Հէպոյեան
կը պատրաստէ քառամասն երգչախումբի եւ լարային
նուազախումբի համար երկու ծաղկեփունջ (Փոք-
փունքի), առաջինը՝ դուռ Միւիթարեան, երկրորդը՝
Հայրենական երգերէ:

«Այս երաժշտական փունջերու գոյութիւնը կա-
տարին անակնկալ նորութիւն մըն էր Պլովդիւրի եւ
գուցէ շատ մը Հայ կենդանիներու համար», կը գրէ
Ժամանակագիր Հ. Սփրեմ Վ. Պողոսեան» (ՎՄԳ,
Հ. Գր. Հ., Համառոտ Անիարկ Պլովդիւրի Վիեննական
Միւիթարեան վարժարանի՝ 1928-1948, Վիեննա
1978, էջ 3 [մեքենագիր]):

¹³ «Երբ Պուլկարիա էի, ունեցայ բազմաթիւ աշա-
կերտներ, ըլլայ թէորիէի, ըլլայ դաշնակի կամ ձեռ-
նադաշնակի կամ յաջորդէնի: Բաւական ուշիմ աշա-
կերտներ ունեցած եմ» (Հ. Հէպոյեան, Մարմարա,
անդ):

¹⁴ «1938-ին 24 աշակերտներով կը կազմուի Միւի-
թարեան վարժարանի Ֆանֆարի նուազախումբը:

1939-ին դաշնակի կամ Պուլկարիա, ուր
ականաւոր վիրտուոզ մենանուազող դաշ-
նակահարուհի Muza Germany Ciomac-ի
(Մուզա ձերմանի Չօմաք) առաջնորդու-
թեամբ դաշնակի կատարելագործման
առանձնական դասեր առած եմ: Միւիենոյն
ժամանակ մասնակի դասեր առած եմ Նու-
թակի, ջլարինէթի եւ պարիթոնի: Ինքնուս
սորված եմ նաեւ ձեռնադաշնակ (Accordéon):

Անցնելով կրկին Պուլկարիա՝ 1940-
1942 ձեռնադաշնակի բազմաթիւ աշակերտ-
ներէս կազմած եմ տասնըվեց հոգինոց ման-
կական նուազախումբ — առաջինն ըլլալով
ամբողջ Պուլկարիոյ մէջ — եւ տուած եմ
զանազան համերգներ՝ դասական եւ Հայ ժո-
ղովրդական երգերու մասնայատուկ յայտա-
դրով¹⁵:

1944-1945 Սասքովոյ քաղաքը — ուր
ապաստանած էի պատերազմի արհաւիրքնե-
րէն խուսափելու համար — նուազախումբ-
բով եւ երգչախումբով զանազան համերգներ

Գանի մը ամսուան կարճ շրջանէ մը ետք — շնորհիւ
Պուլկար երիտասարդ կարող ուսուցիչի մը — սղաքը
արդէն կը մասնակցին պուլկարական ազգային մեծ
տօնին — Գիթիլ Ի Մեթոսի — Մայիս 24-ի հրապարա-
կային շքերթին, նուազելով Ողիմպիական քայլերգը
եւ Հ. Գր. Հէպոյեանի յօրինած ՌԱՅՅԻ քայլերգը,
հիացումի առարկայ դառնալով սղաքնի առթիւ մայ-
թերու երկայնքին կուտակուած հետաքրքիր ժողո-
վորդին: Որովհետեւ՝ 10-14 տարեկան երեխաներէ
կազմուած Ֆանֆարի այս խումբը՝ ամբողջ Պուլ-
կարիոյ միակ ու առաջին խումբն էր, որ ուրիշ առիթ-
ներով ալ Պլովդիւրի եւ Սոֆիայի փողոցները կը
թնդացնէր եւրոպական, Հայկական, պուլկարական
քայլերգներով եւ Հ. Հէպոյեանի մշակած ազգային եւ
Կոմիտասեան երգերով («Հիմի» էլ լռեցի», «Ձիւնաբի
եար» եւ այլն» (Հ. Գր. Հ., Համառոտ Անիարկ, անդ,
էջ 3):

¹⁵ «1938-էն մինչեւ վարժարանի փակումը՝ 1948,
երաժշտական կեանքը դաշնակի եւ ձեռնադաշնակի
(աջորդէն) առանձնական դասերով, երգչախումբի
եւ Ֆանֆարի փորձերով մեծ խանդավառութիւն կը
ստեղծէ դպրոցէն ներս ու դուրս: Տարեկան 2-3
հանգէս անպակաս կ'ըլլայ, միշտ նորանոր երաժշտա-
կան յայտագիրներով:

1942 Փետրուար 8-ին Հ. Հէպոյեան հրապարա-
կային համերգով մը երեւան կը հանէ ձեռնադաշնակի
իր աշակերտներէն 16 հոգինոց նուազախումբ մը, որ
իբր նորութիւն՝ ամբողջ Պուլկարիոյ մէջ առաջնու-
թեան նախապատուութիւնը կը վայելէ: Դասական,
Կոմիտասեան եւ իր ստեղծագործութիւններէն կազ-
մուած յայտագիրներով նուազահանգէսներ կը աղբ-
ւին Պլովդիւր, Սոֆիա եւ Սասքովոյ, Համազորու-
թիւնը շահելով նաեւ Պուլկար երաժշտասէր հասա-
րակութեան» (նոյնը, անդ):

շարքի, 4 Փետրուար 1969, երեկոյան ժամը 9-ին: Այս հանդէսին զաղափարը եկած է Հ. Հէպոյեանէն, որ միաժամանակ անոր կազմակերպութեան եւ իրազործումին գըլխաւոր մղիչ ոյժը հանդիսացաւ⁹⁶: Թէեւ ան համեստօրէն յուշագրած է. «Երկու ամսէ ի վեր տենդագին պատրաստուած Մխիթարեան Սանուց Միութեան համերգը այս իրիկուն կատարեալ յաջողութեամբ տեղի ունեցաւ Կիւլպէնկեան սրահը, որ բերնէ բերան լեցուած էր: Համերգը նուիրուած էր Կոմիտաս Վ. ի ծննդեան 100-ամեակին. բեմի խորքը 2 1/2 մ մեծութեամբ Կոմիտասի նկարը զծուած՝ նկարիչ Փոլ Կիրակոսեանէ, խորապէս կը տպաւորէր ներկաները: Երաժշտական յայտագիրը շատ ճոխ էր: Նուազի մեծ մասը կը բաղկանար Կոմիտասի գործերէն (16 կտոր), որոնք այնքան յուզականօրէն նուազուեցան 12 հոգինոց լարային օրգէստրի կողմէն՝ ղեկավարութեամբ Օննիկ Միւրմէլեանի: Միւրուած երգչուհի՝ Արփինէ Փեհլիվանեան երգեց վեց երգ՝ մոգելով սրբահը... Տրանսուհի չէլիստ՝ էլիան Մանեան եւ ջութակահար Անթուան Սաստ իմ դաշնակի ընկերակցութեամբ նուազեցին շատ յաջող կերպով իմ Վիպերգ-ս: Պօղոս ձեւալեան դաշնակով ընկերակցաւ Ա. Փեհլիվանեանի եւ վարպետ է. Մանեանի: Մեր սաներէն Վարուժ Խաչերեսեան՝ նուազեց Պախ, Հայտըն եւ Աննօ Պապաջանեան: Խանդավառութիւնը աննախընթաց էր: Ու այսօր — Յրդ օրը — ամբողջ Պէյրուսթը նախանձով կը յիշէ մեր յաջող ելոյթը — թէ ինչպէս կ'ըլլայ, որ մենք Մխիթարեաններս Կոմիտասի յորեկինական տարւոյն առաջին հանդէսի նախաձեռնարկուները կ'ըլլանք: Մեր Փետր. 4-ի դասական համերգի գնահատական եւ հիացմունքի արտայայտութիւնները մինչեւ օրս կը շարունակուին բերնէ բերան — որով ունեցած կ'ըլլանք succès total!...»⁹⁷:

Այս նուազահանդէսին բարձրագոյն որակըն ու աննախընթաց յաջողութիւնը միահամուռ հռչակեցին լիբանահայ մամուլին՝

⁹⁶ Այս իրողութիւնը հաստատեց ինծի (այսօր՝ Երեւոյսի, 12 Նոյեմբեր 1985) Հազմիէի Վիեննական Մխիթարեան Երկրորդական Վարժարանին տնօրէն վարդապետը՝ Հ. Վարդան Ազգարեան, որուն յիշողութեան մէջ տակաւին կ'ապրին այս փառատօնին ժամերն ու տպաւորութիւնները...:

Արարատ⁹⁸, Ազդակ⁹⁹, Այգ¹⁰⁰ եւ Զարթօնը¹⁰¹ օրաթերթերը, որոնց այսպիսի հազուադէպ առիթներ ու պատահարներ շատ քիչ անգամ կը ներկայանան, ուր չորսն ալ համամիտ՝ կրնան նոյն եզրակացութեան յանգիլ եւ ճիշդ տեսութիւնը որդեգրել: Այս լրագիրները կ'ընդգծեն այս յուշահանդէսին կատարումով Մխիթարեաններու «առաջնորդութիւնը» եւ «նախերգանքը» ըլլալիք կոմիտասեան տօնակատարութիւններուն: «Անգամի մը համար եւս համոզուեցանք, թէ Վիեննական Մխիթարեանները կը գտնուին Հայ արժէքներու գնահատման եւ արժեւորման յառաջապահ դիրքերուն վրայ. վկայ այն չքեղ եւ փառահեղ նուազահանդէսը՝ զոր Հազմիէի Մխիթարեան Սանուց Միութիւնը կազմակերպած է տօնելու Հայ Երգի Մեծ Առաքելի՝ Կոմիտասի ծննդեան 100-ամեակը: ... Սոյն մեծարանքի երեկոն առաջինն էր այն բոլոր հանդիսութեանց որ տեղի պիտի ունենան այս տարի... վստահաբար իր տարողութեամբ եւ ընծայած վայելքի պահերով պիտի համարուի լաւագոյններէն մին»¹⁰²: — Գնահատանքի եւ շնորհակալութեան խօսքերուն¹⁰³ համընթաց կը շնորհաւորուի յանուանէ նաեւ Մխիթարեան Վարժարանին «Երաժշտութեան ուսուցիչ Հայր. Գրիգոր Հէպոյեանը»¹⁰⁴:

Կոմիտասեան յորեկինական այս անդրանիկ փառատօնին յաղթանակին ղլխաւոր դասակերպիչ Հ. Հէպոյեանը, որուն սահման

⁹⁸ Հմմտ. Արարատ, Պէյրուսթ, 6 Փետրուար 1969, էջ 3գ-դ եւ էջ 4ե-զ, ստորագրութիւն՝ Մինաս:
⁹⁹ Հմմտ. Ազդակ, Պէյրուսթ, 7 Փետրուար 1969, էջ 3գ-դ, ստորագրութիւն՝ Հրազդան:
¹⁰⁰ Հմմտ. Այգ, Պէյրուսթ, 11 Փետրուար 1969, էջ 2ա-բ, ստորագրութիւն՝ Յ. Մարտիրոսեան:
¹⁰¹ Հմմտ. Զարթօնը, Պէյրուսթ, 16 Փետրուար 1969, էջ 3գ-դ, ստորագրութիւն՝ Թղթակից:
¹⁰² Յ. Մարտիրոսեան, Այգ, անդ, էջ 2ա-բ:
¹⁰³ Մինաս եռամսեալուրուած է. «Քաջալիբուած՝ նրման հանդիսութեան, պիտի առաջարկէինք որ նոյն Սանուց Միութիւնը, յանձն առնէր կազմակերպելու այլ հանդիսութիւն մը, որ այս պարագային, յատկացուած ըլլար Կոմիտասի երաժշտագիտութեան, մանկավարժութեան, խմբավարութեան, երգարուեստին, խաղաղիտութեան, քննադատութեան, տեսաբանութեան եւ անմահ Կոմիտասի ստեղծագործութեանց երաժշտական քննարկման: Կը սիրենք հաւատալ, որ Մխիթարեան Սանուց Միութիւնը, ի վիճակի է նմանօրինակ ձեռնարկ մը յաջողցնելու» (Արարատ,

նումով Կոմիտաս Վարդապետը «Հայ դասական ժողովրդական թէ եկեղեցական երաժշտութեան երկնակամարին ամէնէն լուսաշող աստղն է»¹⁰⁵, կը դասեմ «Հայ Դասական Երաժշտութեան Մեսիայ»¹⁰⁶ դործին եւ առաքելութեան հետեւորդներու հոյլին մէջ: Երաժիշտ-երգահան Մխիթարեան ինքնագիր վկայութիւնը կը համապատասխանէ իրականութեան: Ան կը գրէ. «Կոմիտասեան երգերու երեք ծաղկեփունջ (թիւ 1, 2, 3) մենք ալ կաղմած ենք պուլկարահայ ջութակահար Յակոբ Աղասեանի¹⁰⁷ գործակցութեամբ, զուտ լարային օրգէստրի, սէնֆոնիք օրգէստրի եւ երգչախումբի ու լարային օրգէստրի համար առաւել սրինդ եւ քլարինէթ: Նախերգանքներով, միջնախաղերով եւ վերջապարզունակ երգերը հիմնուած միայն դաշնակահարութիւնները կոմիտասեան եւ դասական նաւորումի կոմիտասեան եւ դասական օրէնքներուն վրայ: 1938—1955 յաճախ առիթը ունեցած ենք ներկայացնելու այդ փունջը ունեցած ենք ներկայացնելու այդ փունջը ջութակահար, Պէյրուսթ, Գահիբէ, ջերը Պլովդիւ, Սոֆիա, Պէյրուսթ, Գահիբէ, եւ այլն: Հաճոյքով լսելով մանաւանդ օտար արուեստագէտներու անվերապահ արտայայտութիւնները ուղղուած կոմիտասեան հանճարին»¹⁰⁸:

Հ. Հէպոյեան նոր շրջանի առաջին հետեւորդներէն է Կոմիտաս Վարդապետին, որ «ուղի բացաւ նաեւ Հայ Մանկական Երաժշտական ստեղծագործութեան իր գողտրիկ «Կաքաւիկ», ու: Իրեն հետեւեցան եւ հետզհետէ հարստացոյցին մանկական աշխարհի երգացանկը՝ Ռ. Մելիքեան, Ա. Մանուկեան, Ա. Տէր-Ղեւոնդեան, Յ. Ստեփանեան, Կ.

¹⁰⁵ Հ. Գր. Հ., Հայ Դասական Երաժշտութիւնը, Մասիս, անդ, էջ 3գ:
¹⁰⁶ Նոյնը, անդ, էջ 3գ:
¹⁰⁷ «Աղասեան Յակոբ (1891—1957) պուլկարահայ ջութակահար, դաստիարակ եւ մտաւորական» (Հ. Գր. Հ., Հայ Երաժշտական Բառարան, Վիեննա 1960, էջ 1, թիւ 6): Աւելի մանրամասն կենսագրական տեղեկութիւններու համար՝ ՎՄԴ, Հ. Հ. Ոսկեան տփ., ղեկավարութիւններու համար՝ ՎՄԴ, Հ. Հ. Ոսկեան տփ., հար վարպետին մահէն երկու օր վերջ), Պէյրուսթ, 28 Նոյեմբեր 1957: Հմմտ. նաեւ Ազգարար, Հինգշաբթի, 24 Նոյեմբեր 1949, Օննիկ Փէշտիմալեանի թի, 24 Նոյեմբեր 1949, Օննիկ եւ դարձեալ Նոյնը, յօդուածը Յ. Աղասեանի մասին եւ դարձեալ Նոյնը, Ասպարէզ, օրաթերթ, Զորեւարթի, 30 Յունուար 1985, էջ 7:
¹⁰⁸ Հ. Գր. Հ., Հայ Դասական Երաժշտութիւնը, Մասիս, 1985, էջ 3ա:

Զաքարեան, Ա. Մայիլեան եւ ուրիշներ, նոր թարմաշունչ երգերով¹⁰⁹: Ստուգիւ, Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմին յաջորդ տարիներուն՝ մանկա-դպրոցական երաժշտական ստեղծագործող ուսուցիչներէն մին հանդիսացաւ Հ. Հէպոյեան¹¹⁰, որ ուսուցչական ասպարէզին իրբեւ փորձառու դաստիարակ ըմբռնած է, թէ Հայ մանուկներուն «երակներուն մէջ եռացող հրաբորբ արիւնը նո՛ր եւ խանդո՛ւտ երգ կը պահանջէ, պարզ ու հասկնալի բնագրով»¹¹¹: Պաշտօնավարած վարժարաններու մէջ նորահունչ ազգային երգեր սորվեցնելով եւ իր Դպրոցական Երգարանին առաջին պրակը հրատարակելով՝ Հ. Հէպոյեան որդեգրած է Կոմիտաս Վարդապետին իմաստասիր սահմանումը, թէ «ուսուցիչը մանուկներին մէջ ուսում, դիտութիւն եւ քաղաքակրթութիւնը սերմանող մշակն է, ինչպէս բուն իսկ հողագործ մշակը, որ ցորեն է սերմանում իր ընտանիքի եւ հասարակութեան համար»¹¹²: Հ. Հէպոյեան տարիներու դերգայուն արուեստագէտ-մանկավարժն էր, որ տեսնելով «պատանեկան եւ յատկապէս դպրոցական աշխոյժ երգերու պակասը մեր մէջը»¹¹³ եւ ապրելով այն ցաւալի իրականութիւնը, թէ մարզական խաղերու, ակումբային հաւաքոյթներու, ընկերային պոպոյաներու եւ դպրոցական հանդէսներու ժամանակ «օտար երգ ու նուազ կը փոխարինեն յաճախ մերը՝ ազգայինը»¹¹⁴, անոր հայու սիրտը խոռոված է եւ իբր երաժիշտ մշակ սերմանած է, «սոյն կարեւոր պակասը՝ գոնէ մասամբ լրացնելու»¹¹⁵ մշտավառ տենչով, հայու զաւակներու մէջ այժմէական կենսութիւնը կրկնելու, որոնք «ներշնչուած են ուղղակի դպրոցական պատանիներու հոգիէն եւ գրուած յատուկէն իրենց համար»¹¹⁶: Յ. Բրուտյան, ակնարկելով եւ գնահատելով Դպրոցական Երգարանը, կը գրէ, թէ «մեծ պատիւ է ստեղծագործ-մանկավարժ Գրիգոր

¹⁰⁹ Նոյնը, անդ, էջ 3գ:
¹¹⁰ Հմմտ. նաեւ Յ. Բրուտյան, Միջուրբահայ Երաժշտական Մշակոյթը, անդ, էջ 75:
¹¹¹ Հ. Գր. Հ., Դպրոցական Երգարան, Ա. պրակ, Վիեննա 1958, էջ 3:
¹¹² Յ. Բրուտյան, Երգեր Սփյուռքից, անդ, էջ 9:
¹¹³ Հ. Գր. Հ., անդ, էջ 3:
¹¹⁴ Նոյնը, անդ, էջ 3:
¹¹⁵ Նոյնը, անդ, էջ 3:
¹¹⁶ Նոյնը, անդ, էջ 3:

Հեսոյանի համար»¹¹⁷, որ Կոմիտաս Վարդապետին այս հանճարեղ պատգամը իւրացուցած է. «Տխուր երգ չպետք է տալ երեխաներին. ամեն բան պետք է աշխույժ ու եռանդ ներմուծե անոնց հոգիներեն ներս»¹¹⁸:

Կոմիտաս Վարդապետին վերջ, Հ. Հէպոյեան ուսումնասիրած է Հայ Դասական Երաժշտութեան հսկաները, որոնք «հայ ժողովրդական պարի մօթիվներով զուտ դաշնամուրային երկեր ստեղծագործելու բոլիֆոնիք ոճը հետզհետէ աւելի ճոխացուցին ու դազաթնակէտին հասցուցին»¹¹⁹: Հ. Հէպոյեան այս պատկանելի դէմքերէն նկատած է Արամ Խաչատուրեանը, որ «մեր երաժշտական մշակոյթը համաշխարհային բարձր մակարդակի հասցուց, հսկայ ուստում մը ընելով՝ մինչ այդ դոյութիւն ունեցող հայ արուեստագէտներէն, որոնց ստեղծագործութիւնները որակով ու քանակով սահմանափակ էին: Ան՝ ներշնչուելով հայ ժողովրդական-դասական երաժշտութեան ռահ-վիրայ Մեծն Կոմիտասի արուեստէն, ազգայինէն անցաւ միջազգային երաժշտութեան ծիրէն ներս՝ պահելով միշտ մեր տոհմային դրոշմը: Խաչատուրեան մեր երաժշտութեան մակարդակը բարձրացնելէն ետք՝ նպաստ բերաւ նաեւ եւրոպական համանուագային արուեստին, նոր գոյն տալով իր վառ երեւակայութեամբ աէնֆոնիք նուագախումբին՝ նորահնար, ինքնատիպ համադրութիւններով»¹²⁰:

Արամ Խաչատուրեանի 1961-ին Պէյրուս կատարած այցելութիւնը առիթ եղած է Հ. Հէպոյեանի համար, որ անձնապէս ճանչնայ եւ հիանայ հռչակաւոր երգահանին վերայ: «Այսօր կէսօրէ վերջ Յովակիմեան-Մանուկեան Վարժարանի սրահը բացառիկ հաճոյքն ունեցայ տեսնելու եւ լսելու աշխարհահռչակ երգահան՝ Արամ Խաչատուրեան. խօսեցաւ ու նուագեց իր գործերէն ... Sonatine եւ մանկական էթիւտ մը ... մեծ խանդավարութեամբ եւ յուզումով բաժնը-

ւեցայ»¹²¹: Հ. Հէպոյեան արդար հպարտանքի տողերով կը յուշագրէ, թէ մամուլի ասուլիսին ներկայ ըլլալէն, քովէ քով նստած նրկարուելէն եւ խօսակցելէն վերջ՝ շատ լաւ տպաւորութեամբ բաժնուեր է Արամ Խաչատուրեանէն, որուն մասին տարիներ վերջ մարդարէաշունչ սա տողերը պիտի արձանագրէ: Արամ Խաչատուրեանի «համբաւը դարերու ընթացքին պիտի չմթաղնի եւ իր երաժշտական յորինումները պիտի չկորսնցնեն իրենց փայլն ու հմայքը, ինչպէս ոսկին, որ ժամանակի ժանգէն ու ժահրէն չի գունատի»¹²²: Հ. Հէպոյեան ըմբռնած եւ չափած է իր բառերուն իմաստն ու տարողութիւնը, որովհետեւ երաժշտական համը առած էր. «Այս դիչեր երջանկութիւնն ունեցայ Արամ Խաչատուրեանի մեծ նուագահանդէսը վայելելու իր իսկ ղեկավարութեամբ UNESCO-ի սրահին մէջ: Հիացմունքէս յուզուեցայ: Հպարտ զգացի ինքզինքս ի տես հայազգի աշխարհանուն երգահանին ... կարծեցի, թէ Պեթովէնը կը լսեմ»¹²³:

Հուսկ, այս դուռը ամփոփելով՝ յանգելու է հետեւեալ եզրակացութեան, թէ հոս յիշուած բոլոր ազգայինը՝ աշխատանք, ծանօթութիւն, գնահատանք, հիացում, դիտութիւն եւ սէր, կը ներգործեն իւրաքանչիւր մարդկային ներաշխարհին մէջ, բայց մասնաւոր երբ ան դերակայուն եւ ծնեալ երաժիշտ-արուեստագէտ է, ինչ որ էր Հ. Հէպոյեան: Հ. Հէպոյեանի ստեղծագործութիւններուն ներշնչարանը կը մնայ միշտ Հայ Երգն, Հայկական Երաժշտութիւնը, որ կարմիր լուսագիծի նման կը ցայտէ անոր բոլոր երկերուն մէջ: «Միւղիքը ձեւած էր իր նկարագիրն ու զգացումները, զինք ու իր ամբողջ էութիւնը»¹²⁴ կը վկայէ Հ. Հէպոյեանի դասընկերն ու յետագայ յիսուն տարիներուն պաշտօնակիցը:

— Այդ ձեւուած նկարագիրը, զգացումներն ու էութիւնը այն Հայո՛ւն հոգեմտաւոր աշխարհն է, որ մտաւորական երաժիշտը եւ երաժշտագէտ երգահանն էր ... Հ. Գրիգոր Հէպոյեան:

121 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԸ. հտ., Զորեչարթի, 10 Մայիս 1961:
122 Հ. Գր. Հ., Արամ Խաչատուրեան, անդ, էջ 30:
123 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԸ. հտ., Ուրբաթ, 12 Մայիս 1961:
124 Ղ. Բ. Ֆեոդոսեան, անդ, էջ 11:

117 Յ. Բրուտյան, Երաժշտութեան Բազմավաստակ Ուսուցիչը, անդ, գ. սիւնակ:
118 Նոյնը, անդ, գ. սիւնակ:
119 Հ. Գր. Հ., Հայ Դասական Երաժշտութիւնը, անդ, էջ 3ր:
120 Հ. Գր. Հ., Արամ Խաչատուրեան (1903—1978) Հայ Հսկան, մահուան հինգերորդ տարիկցին առթիւ, Նոր Կեանք, Ե. տարի, թիւ 18, Ապրիլ 28, 1978:

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿ

Հ. Հէպոյեան երաժշտագէտ-ըննադատ չէր միայն, այլ «ան օժտված է նաեւ ստեղծագործական ձիրքով եւ հեղինակ է մի շարք դաշնամուրային պիեսների, սիմֆոնիկ մանրանվագների, դաշնամուրային տրիոյի, երգերի, խմբերգերի»¹²⁵: Հոս խօսքը կու տամ Հ. Հէպոյեանի՝ քաղելով ընդհանուր դիտելիքներ անոր 1976-ի ծննդեան շրջանին Պոլիս տուած հարցազրոյցէն. «Երաժշտական ըստեղծագործութիւնները կախում ունին գործին տեսակէն: Խմբերգային եւ նուագախումբային հինգ վեց գործեր ունիմ: ... Միութարեան երգերու համախումբ: Ունիմ ազգային երգեր...: Կոմիտասեան երգերու ծաղկեփունջ մը...: Նուագախումբի համար հայկական շուրջ պար մը: Այս բոլորէն զատ ունիմ սենսակի երաժշտութեան քանի մը կտորներ...: Ունիմ ուրիշ երգեր ալ, որոնք գրուած են եռանուագի կամ քառանուագի համար: Ձեռագիր վիճակի մէջ են: Բայց որովհետեւ ես դաշնակահար եմ, ամէնէն շատ ալ դաշնակի գործ է որ տուած եմ: Փոփոնէզներ, մէնիւէներ, էթիւտներ, մօտաւորապէս քսան քսանըհինգ հատ: Միայն մէկը տպուած է Յալիտեանի Երաժշտութեան Գիշերու ծանօթ է, որովհետեւ տպուած ըլլալով հանդերձ միայն բարեկամներու տրուած է: Ունիմ խմբերգներ ալ, բայց չեմ ուղեր մտնել մանրամասնութիւններու մէջ: Գործերուս թիւը մօտաւորապէս քառասունի կը հասնի. կրօնական գործեր ալ ունիմ բնականաբար...»¹²⁶:

Այս ընդարձակ եւ հետաքրքրական հարցազրոյցէն քսաներեք տարիներ առաջ՝ Հ. Հէպոյեանի նամակագրած հետեւեալ տեղեկութիւնները զուտ անձնական ըլլալէն աւելի՝ նշանակալից եւ ուշագրաւ են. «Տեսնելով, որ կը հետաքրքրուիք իմ երաժշտական գործունէութեամբս, ահա մի քանի գծերով ամփոփ զաղափար մը: — Նուագի եւ հեղինակելու (Composition) մղումը դեռ պատանի հասակէս՝ շատ բուռն էր իմ մէջ: Քանի մը ամսուան բացառիկ դասերը, զոր ստացայ Վիեննայի մէջ առանձնական ուսուցիչէ մը եւ Համալսարանը, այդ բուռն մղումիս մասամբ գոհացում տուին. ու ես ապագայումս:

125 Յ. Բրուտյան, Երգեր Միջուկից, անդ, էջ 140:
126 Մարմարա, Իսթանպուլ, 19 Յունուար 1977, էջ 2ա:

ին՝ ստեղծագործական գործունէութեամբս ցոյց տուի, որ աւելի՛ հոգածութեան ու քաջաբերանքի արժանի էի...: Մշակած եմ եւրոպական-դասական ու եկեղեցական երաժշտութիւնը եւ հայ ժողովրդական երգը: 1932-էն ի վեր սկսած եմ յօրինել կամ դաշնաւորել երգչախումբի եւ լարային օրգեստի համար աւելի քան 20 երկեր (Opus): Ձանազան նուագահանդէսներու մէջ Պուլիկարիա, Պէյրուս եւ Գահիրէ՝ անոնք մեծապէս գնահատուած են»¹²⁷:

Բացի վերի երկու ակնարկութիւններէն, Հ. Հէպոյեանի երաժշտական երկերուն, գործնք համեստօրէն «երաժշտական փոքրիկ ստեղծագործութիւններ»¹²⁸ անուանած է, թիւին նկատմամբ վերջնական յստակ յիշատակում մը չկայ հեղինակէն: Հիւանդանոցի մէջ անոր հետ սկսած հարցազրոյցս՝ երաժշտական եւ գրական գործերուն որակին, քանակին, թուականին, անունին եւ գրելաւայրին մասին, մնաց անաւարտ կամ մահամերձին առաջարկով՝ «վերջը կատարուելիք» խօսակցութիւն մը...: Հնամաշ թուղթի մը վրայ ինքնահոսով նշանակած է իբր N. B. «Զ կտոր մանր երկեր, 6 կտոր մեծ երկեր (Opus): Աստուած անհեղինակ...», իսկ յաջորդէր ին վրայ գնդադրիչով նօթ տուած է. «1952—1977 → մօտ 20 նոր գործեր (խմբերգ եւայլն)»: 1968-ին շարադրուած համառօտ ինքնակենսագրութեան մէջ կը կարդանք, թէ «ուշ գիշերներու անդորրութեան մէջ... դաշնամուրային, կամերային եւ նուագախմբերգային մօտ 25 գործեր»¹²⁹ յօրինած է:

1927—1984 տարիներուն երաժշտական երկերը ունին հետեւեալ բաժանումները՝
— Ուսանողական գործերը (1927—1934),
— Տպուած երկերը (1956, 1964, 1984),
— Պլովդիւ (1935—1948),

127 ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ ուղղուած Հ. Ա. Վ. Ջնտոյեանի, Գահիրէ, 15 Մայիս 1953:
128 ՎՄԳ, Հ. Գր. տի., նամակ՝ ուղղուած Յ. Բրուտյանի, Վիեննա, 1 Նոյեմբեր 1976: «Երաթտապարտ եմ նաեւ Ձեր ազնիւ զգածումներուն՝ որով կը գնահատէք իմ երաժշտական փոքրիկ ստեղծագործութիւնները: Ձեր հասկացողի մերձեցումը իմ գործերուն՝ կը խրախուսէ զիս իմ այլեւայլ ժանրի երաժշտական յորինումներու հետ ուղարկել Ձեզ նաեւ կրօնական մի քանի յորինումներ կամ դաշնաւորումներ բազմաձայնեան խիստ օրէնքով»:
129 ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., ինքնակենսագրութիւն համառօտ:

հիշատակ, միեւնոյն ժամանակ կապացուցի, որ խոստումն կատարեցի: Այդ համերգում կատարվեց Ձեր Perpetuum mobile-ն, դաշնակահարուհի Արեւիկե Ավդալբեկյանի²⁰⁸ կողմից: Ստեղծագործութունը շատ լավ տպավորութուն գործեց եւ ջերմությամբ ընդունվեց ունկնդիրների կողմից»²⁰⁹:

Ընդհանրապէս, Հ. Հէպոյեանի երկերը Մայր Հայրենիք ղրկելու գաղափարը առաջին անգամ արտայայտած է Գ. Ղազարոսեան, որ «դաշնակի կտորներէս խնդրեց Հայաստան ղրկելու եւ հրատարակելու համար»²¹⁰: Պոլսէն, ուր Սեպտեմբեր 6-ին հանդիպած էր երաժիշտ-դաշնակահարուհիին Պէյրուս վերադարձին՝ Հ. Հէպոյեան եռանդով գործի անցաւ խնդրուածը կատարելու: Վերջապէս, «այսօր Պոլիս ղրկեցի ապահովագրեալ ճամբով՝ դաշնակի հեղինակութիւններէս Մշտնջեմաւոր Կարճուս-ը երգահան Օր. Գոհարիկ Ղազարոսեանի հասցէին, որ իր կարգին Հայաստան պիտի փոխանցէ, ուր եթէ հաւնուի պիտի հրատարակուի մեծ հաւաքածոյի մը շարքին»²¹¹: Այս համագործակցութեան վաստակի մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ յուշատետրերուն մէջ: Հաւանաբար, տակաւին անձանօթ պատճառներով, շօշափելի արդիւնքի մը չհասան գործակցողները, թէեւ Հ. Հէպոյեան շարունակած է իր աշխատանքը նոյն հեռապատկերով: «Երէկ գիշեր եւ այս կէսօր դաշնակի հին ստեղծագործութիւններս վերաքննութենէ մը անցուցի, որպէս զի մաքուրի անցնեմ եւ ի հարկին Հայաստան ղրկեմ տպագրութեան համար: Վերջերս խնդրած էին ինձմէ անձամբ դաշնակի գործերս եւ իբրեւ նմոյշ ղրկած եմ Մշտնջ. Կարճուս-ը: Ամբողջ օրը երէկուան գործերուս շարունակութիւնով անցուցի»²¹²: Ան կատարեց իր առաջադրանքը առաջին ներկայացած առիթին. «Այսօր Տիկ. Արաքսի Մէրայտարեանի եղբորը (Հայկ) յանձնեցի երաժշտական

ստեղծագործութիւններէս Raffi-Marsch քայլերգս մեծ Փանֆարի համար եւ Mouvement perpetuel-ս դաշնակի համար Հայաստան տանելու իր հետ այս ուրբաթ եւ յանձնելու Տիկ. Յեցիլիա Բրուտեանի, որ շատոնց կը փափաքէր ունենալ գործերս եւ կենսագրութիւնս»²¹³:

Այս առաջումին արձագանքը դրական եղաւ եւ երկուստեք պատճառ եղաւ իրարու հետ աւելի ծանօթացումի եւ գնահատումի: Այս իմաստով՝ յատկանշական եւ յիշարժան են Հ. Հէպոյեանի հետեւեալ տողերը. «Երէկ երեկոյեան մեր Մէրայտարեաններու օթոյով Պիքֆայա ելայ Հայաստանէն վերադարձած իրենց քեռայրին հետ տեսնուելու: Վերջոյս հետ Հայաստանի Կոմպոզիտորներու Միութեան ղրկած 2—3 հեղինակութիւններս՝ արժէքաւոր, եւ՝ բրոֆեսիոնալ, դուք եւս ու ինձ նամակ ու երկու գիրք նուէր ղրկեք եւ իբր քաջալերանք: Նամակը ստորագրած են Միութեան նախագահ Եղուարդ Միրզոյեան եւ քարտուղար Յեցիլիա Բրուտեան: Կը թելադրեն միայն հայկական շունչ, շատ եւրօպական գտնելով գործերս. կը խոստանան նաեւ զանազան համերգներու առթիւ գործադրել զանոնք: Կենսագրականս ալ խնդրած են, զոր ի մօտոյ պիտի ղրկեմ»²¹⁴:

«Մշտնջեմաւոր Կարճուս-ը դժուարին ու բարդ կտորը նուագելը պատիւ մըն է դաշնակի հետեւողներուն համար»²¹⁵: Երաժշտագէտ դաշնակահարին այս վկայութիւնը կը փաստուի եւ իրականացած կը տեսնուի այն բազմաթիւ նուագահանդէսներուն, համերգներուն եւ յուշատետրուն յայտագիրներով, որոնց թիւերուն մէջ կը գտնենք նաեւ Մշտնջեմաւոր Կարճուս-ի ներկայացումը: Միայն երկու օրինակներ յառաջներելով կը գոհանամ: 1976 Հոկտեմբեր - 1977 Մարտ ժամանակաշրջանին մէջ Պուտարեշտ տեղի ունեցած հայկական գորգերու ցուցահանդէ-

²⁰⁸ Այս ծանօթ դաշնակահարուհիին մասին տեսնել՝ Գ. Ստեփանյան, Կենսագրական Բառարան, Հտ. Ա., անդ, էջ 128ա-բ:
²⁰⁹ ՎՄԳ, Ծ. Բրուտյան տի., նամակ՝ 5 Յունուար 1964, Երեւան:
²¹⁰ Հ. Գր. Հ., ԱԾ., ԺԳ. Հտ., Հինգաբլիթ, 6 Սեպտեմբեր 1962:
²¹¹ Նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 11 Դեկտեմբեր 1962:

²¹² Նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 6 Օգոստոս 1963:
²¹³ Նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 8 Հոկտեմբեր 1963:
²¹⁴ Երբարուհի, Հ. Գր. Վ. Հէպոյեան, անդ, էջ 163:
²¹⁵ «Այսօր ընթացահար Զարեհ Թոքմաճեան յայտնեց, որ իր նուագի ուսուցիչը իմ Յալիսեմալիամ Կարճուս-ը... շատ հաւնեք է եւ նոթան առեր է սորվելու համար: Այս քաներորդ օտարն է, որ կը հաւ-

սին»²¹⁶ առիթով Մարտ 26-ին կազմակերպւած երգահանդէսին նուագուեր է Հ. Հէպոյեանի Քանոն-էն վերջ նաեւ Perpetuum Mobile, որ խանդավառած է ունկնդիրները իր կրակոտ թափով²¹⁷: Ուրիշ ներկայացումի մը մասին կը տեղեկանանք հեղինակին մէկ նամակէն, զոր գրած է ձեռագրագէտ Հ. Օ. Սեքուլեանին. «Մարտ 7-ին Վիեննահայ Ուսանողական Միութիւնը Schubertsaal-ի մէջ (300 աթոռ) Հայկական Համերգ մը տուաւ (Նուագ, Քառեակ, Մենբրա եւ Ոմբերգ), ուր ինձմէ ալ նուագուեցաւ (Աւոյի կողմէն) Հայկական նոր պարեզանակ մը եւ Յալիսեմալիամ Կարճուս-ը, որ succès total ունեցաւ, մանաւանդ օտար երաժշտասէրներէ, որոնք սրահը բերնէ բերան լեցուցած էին...»²¹⁸:

Երեքշաբթի, 31 Մարտ եւ նոյն օրը, 14 Ապրիլ 1964-ին Հ. Հէպոյեան ներկայացուցած է Պէյրուսի Centre Jeunesse Musicale-ի վարչութեան իր Մշտնջեմաւոր Կարճուս-ը եւ Վիպերգ երկու կտորները՝ մասնակցելու համար տեղի ունենալիք երաժշտական մըրցանքին²¹⁹: Անոր արդիւնքին մասին կը մէջբերեմ հեղինակին բառացի տողերը. «Երեկոյեան ժամը 8-30 Centre d'Etudes... դասը լիբանանեան երգահաններու մըրցման արդիւնքն իմանալու: Երեքշաբթի արդիւնքն իմ լալեան²²⁰ — Ա. Բ. եւ Գ. մըրցանակները: Իմ երկու գործերս զուտ դասական ըլլալով՝ կորսնցուցի...»²²¹: — Մշտնջեմալիամ Կարճուս-ը վերատպուեցաւ 1984-ին²²²:

3 — Դաշնամուրային Երկեր (Piano Works), Լոս Անճելըս 1984, էջ 96²²³:

²¹⁶ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., Հայկական գորգերու ցուցահանդէս Պուտարեշտի մէջ, Մարտ 8, Երեքշաբթի, էջ 1ա-բ:
²¹⁷ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., Այց հայկական գորգերու ցուցահանդէսին եւ համերգ Պուտարեշտի մէջ, Յուլի 17, 1977, էջ 3ա-դ:
²¹⁸ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Վիեննա, 15 Մարտ 1977:
²¹⁹ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱԾ., ԺԶ. Հտ., 1964:
²²⁰ Հմմտ. Ծ. Բրուտյան, Երեք Սիւրուբից, անդ, էջ 140—141:
²²¹ Հ. Գր. Հ., ԱԾ., ԺԶ. Հտ., Ուրբաթ, 24 Ապրիլ 1964:
²²² Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, թիւ 19, էջ 72—79:
²²³ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, թիւ 19, էջ 72—79:

Այս հատորը կը ներկայացնէ Հ. Հէպոյեանի դաշնամուրային ստեղծագործութիւններուն մէկ մասը: Ցուցակագրուած են քսան գործեր.

a.	Gavotte	8
b.	Menuette	9
c.	Courante	10
d.	Bourrée	13
e.	Menuette-C min	15
զ.	Menuette Var	17
է.	Menuette con Variazione	19
ը.	Fuga - C maj	24
թ.	Raffi Marsch	27
ժ.	Մաղիկներու պար (Blumentanz)	31
ժա.	Sila	33
ժբ.	Aubade (Այգախաղ)	35
ժգ.	Հայ գեղջուկ պարերգ (Armenischer Volkstanz)	37
ժդ.	Մանկական Յուշախուսակ	39
ժե.	Fuga - Կոմիտասեանի թեմայով	43
ժզ.	Valse Brillante - Hommage à Chopin	47
ժէ.	Polonaise	53
ժը.	Երաժշտական Մտորումներ (Contemplations)	60
ժթ.	Մշտնջեմաւոր Կարճուս - Perpetuum Mobile	72
ի.	«Երեւի կի Օրերուն» (Կարօտի երգ) - Heureux les jours d'antan!	80—95:

Դաշնամուրային Երկեր-ուն տպագրութեան նախաձեռնարկի նկատմամբ ունինք հեղինակէն այս առաջին յիշատակութիւնը. «Այսօր իտի Հոշարեան լրջօրէն առաջարկեց իմ երաժշտական գործերուս հրատարակութեան մասին խորհելու... օժանդակութեամբ քանի մը բարերարներու, զորոնք ինք պիտի հոգայ...: Վաղուրնէ արդէն պիտի անցնինք գործի»²²⁴: — Որոշուած կտորներուն բարեփոխութեան, յղկումի եւ ընդօրինակութեան աշխատանքներուն համընթաց ղոյացաւ ու յառաջացաւ շարադէտ հիւանդութիւնը, որ ոչ միայն տարիկտեց հեղինակին եւ հրատարակողին խանդն ու թափը, այլ նաեւ բաւական երկար ժամանակի հա-

զանքը թող ըլլայ՝ զիս բարոյապէս ու նիւթապէս քաջալերել ու գնահատել զիսցող այս ազնիւ ու անկեղծ բարեկամներու...: Սրտաբուխ շնորհ բողբոջ» (Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, էջ 5):
²²⁴ Հ. Գր. Հ., ԱԾ., ԼԶ. Հտ., Կիրակի, 5

մար կասեցուց գործը: Մայիսի սկիզբը երեւ-
ցած ստամոքսի եւ աղիքի հին ցաւերը ան-
տանելի դառնալով՝ Լոս Անճելըսի Queen of
Angels հիւանդանոցը տարուեցաւ Հ. Հէ-
պոյեան, ուրկէ ալ Վիեննա փոխադրուեցաւ
22 Մայիս 1984-ին: Երեք գործողութիւննե-
րէն եւ ապաքինումի երեք ամիսներու կե-
ցութենէն վերջ՝ Հ. Հէպոյեան վերադար-
ձաւ իր առաքելավայրը Օգոստոս 20-ին:
Վերսկսաւ ակամայ ընդհատուած աշխատան-
քին այս հատորին կապակցութեամբ, սա-
կայն անտանելի տօթը եւ անկատար առող-
ջական վիճակը արգելք կ'ըլլային գործը իր
ուզածին պէս շարունակելու: Կը դոհանամ
երեք յուշագրութեամբ. «Այս բացառիկ,
գարշելի տաքը կը շարունակուի ... անցայ
Սանտալճեաններուն նոթաներուս վերջին
սրբագրութիւնները կատարելու: — Անտա-
նելի տօթն ու տապը նոյն թափով կը շարու-
նակուին 95—105 աստիճանի մէջ խաղալով:
Մարդուս մէջ աշխատելու ամէն տրամա-
դրութիւն կը ջնջուի: ... Հազիւ կրցայ մէկ
երկու տող նոթա գրել նոթաներէս մէկուն
մէջ փոքրիկ փոփոխութիւն մը ընելով: Որ-
քան ալ օղի ջերմաստիճանը 80 F-ի իջաւ,
սակայն եւ այնպէս տրամադրութիւնս տեղը
չէ. ո՛չ ախորժակ ունիմ, ո՛չ ալ գրելու կամ
կարդալու փափաք: Կողերս երեք շաբաթէ
ի վեր կը ցաւին եւ կը քայքայեն առողջու-
թիւնս ... եթէ լուրջ բան մը գտնէ (բժիշ-
կը), անմիջապէս Վիեննա պիտի մեկնիմ
մնալու»²²⁵:

Ինչպէս արդէն գրութեանս սկիզբը յի-
շեցի, Լոս Անճելըսէն Սեպտեմբեր 29-ին Վի-
եննա վերադարձող Հ. Հէպոյեան հիւանդա-
նոցի մահատար անկողինն գամուած՝ հազիւ
կրցաւ իրեն զրկուած սրբագրութեան փոր-
ձերը աչքէ անցնել ու չնչին ուղղումներ կա-
տարել, սակայն իր այս հատորին վերջնա-
կան եւ ամբողջական մաքուր տպագրու-
թիւնը չտեսաւ...: «Հ. Գր. Հէպոյեանի
բնատուր տաղանդը եղած է երաժշտութիւ-
նը: Անոր վերջին գործի՝ Դաշնամուրայիմ
Երկեր-ու հրատարակութիւնը իր մահուան
գուզադիպեցաւ, որ մեզ թողուց իբրեւ
երաժշտական կտակ»²²⁶: Գիրքին երրորդ էջը

²²⁵ Նոյնը, անդ, Երկուշաբթի, 17, Չորեքշաբթի,
19 եւ Ուրբաթ, 21 Սեպտեմբեր 1984:
²²⁶ Հ. Մ. Աբեան, Հ. Գր. Վրգ. Հէպոյեան, անդ,
էջ 10ա-բ:

կը ներկայացնէ յիսնամեայ Հ. Հէպոյեանի
դիմանկարը, զոր գծեր է նկարիչ Հայաս-
տանցի Յ. Դոնդոնեան²²⁷:

ՊԼՈՎԴԻԻ (1935—1948)

Ինչպէս արդէն Հ. Հէպոյեանի ինքնա-
կենսագրութենէն գիտենք, անոր ստեղծա-
գործական եւ երաժշտական գործունէու-
թեան լաւագոյն ժամանակաշրջանը եղած է
Պլովդիւի 13ամեայ պաշտօնավարութիւնը:
Միշտ եւ մինչեւ վերջ՝ արուեստագէտ Միւի-
թարեան Վարդապետը կը խօսէր ու կը պատ-
մէր մեզի՝ իր երիտասարդ միաբանակիցնե-
րուն այն անցեալի յուշերը, որոնք անմոռա-
նալի յիշատակներ ըլլալէ աւելի՝ անոնք
եղան ժրջան եւ արգասաբեր տարիներ: Եւ
այսօր, երբ այն տարիներու երկերուն անուն-
ները եւ թիւը կ'ուզեմ ծանօթացնել երաժշ-
տագիտական աշխարհին, ստոյգ չեմ բոլո-
րովին, թէ անոնք լիակատար ցանկը կը ներ-
կայացնեն, թէ եւ մեր Մայրավանքի դիւանի
եւ Հ. Հէպոյեանի սենեակին մէջ մնացած
բոլոր գործերը հաւաքած քովս կը պահեմ:
Ստոյգ չեմ լուրջ այն պատճառով, քանի կը
կարծեմ, թէ այսօր Պէյրութ եւ Լոս Անճելըս՝
այս կամ այն անհատին քով կտորներ մնա-
ցեր են...: Վախս արդարացի է, երբ այն
չըջանէն առայժմ քովս պահուող գործերը
համեմատեմ ժամանակին հեղինակին ձեռ-
քով թուղթի մը վրայ պատրաստուած ցան-
կին տուեալներուն հետ: Ձեռք բերածներուս
մէջ կը պակսին թիւեր ու տարիներ, ինչպէս
պիտի մատնանչեմ վերջը՝ երկերուն թուար-
կութեան եւ տարեգրութեան յիշատակումին
ընթացքին:

Հ. Հէպոյեան 1934-ին, 19—20 Հոկտեմ-
բերի օրերուն Վիեննայէն շոգեկառքով ճամ-
բորդած է Պլովդիւ, որ կը դառնայ իր առա-
ջին առաքելավայրը: Թէեւ պուլկարական
հողին վրայ՝ անոր երկնած առաջին որոշ
աշխատանքին անունն ու յստակ թուականը
կը մնան ինծի համար տակաւին խնդրա-
կան ... սակայն հետեւեալ կարգը շատ հա-
ւանական է, որ ճիշդ ըլլայ:

1935

1 — Փռնց Միսիթարեան Երգերու, Pot-
pourri Nr. 1, Pianoforte, 13 Ապրիլ 1935,
Պլովդիւ, էջ 11:

²²⁷ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԼԶ. հա., Երեքշաբթի,
13 Նոյեմբեր 1984:

Այս երկը կազմուած է Վիեննայի Միւի-
թարեան Մայրավանքը երգուած յատուկ եւ
Հայացուած երգերէ: Գրուած է խառն երգ-
չախումբի համար, ընկերակցութեամբ
Streichorchester-ի եւ դաշնակի: Pianoforte
հատորին թիւերն են՝

- Introduction²²⁸,
- ա. Քեզ Հայրդ Միսիթար...²²⁹,
- բ. Երանի թէ ծաղիկ մ'ըլլայի...²³⁰,
- գ. Չունելով ինչ...²³¹,
- դ. Ստիպեն երկինք...²³²,
- ե. Գարուն է...²³³,
- զ. Հաճեաց այսօր, Տէր մարդասէր...²³⁴,
- է. Ակոռի մեծ կարասը...²³⁵,
- ը. Մութ դիշեր մըն էր...²³⁶,
- բ. Կեցցես Դպրոց Միսիթարեան...²³⁷:

Այս երկին մեծադիր հատորին լրացու-
ցիչ եւ ամբողջական նոյնպէս մեծածաւալ
երկրորդ տետրակը կայ, որուն առաջին էջին
խորագիրն է. «Potpourri № 1, für Gemischten
Chor, Soli, I. und II. Violin, Viola, Cello,
Kontrabaß und Piano-Forte. Փռնց — Թ. 1,
Միսիթարեան Երգերէ կազմեց Հ. Գրիգոր
Հէպոյեան, Պլովդիւ. 1935»: Արտաքին կող-
քին պիտակին վրայ եւ երկրորդ էջին վերը
գրուած է. «Potpourri № 1, Partitur № 1»:
Նոր էջադրումիս համաձայն կը ներկայացնեմ
այս հատորին բովանդակութիւնը.

- Introduction²³⁸,
- ա. Քեզ Հայրդ Միսիթար...²³⁹,
- բ. Երանի թէ ծաղիկ մ'ըլլայի...²⁴⁰,

- ²²⁸ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri, Pianoforte,
№ 1, էջ 1:
- ²²⁹ Նոյնը, անդ, Թիւ 1, էջ 2:
- ²³⁰ Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 2—3: Այս երգին համար
եւ հին բառերուն փոխան՝ Հ. Հէպոյեանի խնդրանքով՝
եւ հետեւեալ են՝ «Երանի թէ ծաղիկ մ'ըլլայի...» եւ հետեւեալ են՝
«Երիտասարդ Միսիթարեանի ուղերձը
Թախորագրով՝ «Երիտասարդ Միսիթարեանի
Հիմնադիր Արբաճօր» (Հ. Մ. Թոփալեան, 50 տա-
րի քահանայ՝ Գերպօ. Հ. Գրիգորիս Վ. Մանեան,
անդ, էջ 47):
- ²³¹ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri, Pianoforte,
№ 1, Թիւ 3, էջ 3—5:
- ²³² Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 5—6:
- ²³³ Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 6:
- ²³⁴ Նոյնը, անդ, Թիւ 6, էջ 7—8:
- ²³⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 7, էջ 8—9:
- ²³⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 8, էջ 9—10:
- ²³⁷ Նոյնը, անդ, Թիւ 9, էջ 10—11:
- ²³⁸ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri № 1, Par-
titur № 1, Պլովդիւ 1935, էջ 3—6:
- ²³⁹ Նոյնը, անդ, Թիւ 1, էջ 7—9:
- ²⁴⁰ Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 9—10:

- գ. Չունելով ինչ...²⁴¹,
- դ. Ստիպեն երկինք...²⁴²,
- ե. Գարուն է...²⁴³,
- զ. Հաճեաց այսօր, Տէր...²⁴⁴,
- է. Ակոռի...²⁴⁵,
- ը. Մութ դիշեր մըն էր...²⁴⁶,
- բ. Կեցցես Դպրոց Միսիթարեան...²⁴⁷:

Այս երկու հատորներուն քով պահուած
կայ նաեւ աւելի մեծածաւալ երրորդ տե-
տրակ մը՝ արտաքին կողքին պիտակին այս
վերտառութեամբ. «I. Partitur, Potpourri
№ 1, Բ. օրինակ»: Կը բովանդակէ Միսի-
թարեան ինն տաղերուն երգչախումբի եւ
նուագակազմին համար հատուածները՝
ա. Քեզ Հայրդ Միսիթար...²⁴⁸,
- բ. Երանի թէ ծաղիկ մ'ըլլայի...²⁴⁹,
- գ. Չունելով ինչ...²⁵⁰,
- դ. Ստիպեն...²⁵¹,
- ե. Գարուն է...²⁵²,
- զ. Հաճեաց այսօր...²⁵³,
- է. Ակոռի...²⁵⁴,
- ը. Մութ դիշեր...²⁵⁵,
- բ. Կեցցես...²⁵⁶:

Երեք հատորներուն բնագիրները սեւ
մելանով նօթագրուած են: Մինչ քառաջին
տետրակին մէջ քանի մը տեղեր սովորա-
կան մատիտով եւ կարմիր գունաւոր սըր-
բագրութիւններ կատարուած են²⁵⁷, երկրոր-
դը ունի միայն մատիտագիր վերջը ձայ-
նանշուած տողեր²⁵⁸: Իսկ Բ. օրինակը կը

- ²⁴¹ Նոյնը, անդ, Թիւ 3, էջ 11—15:
- ²⁴² Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 16—18:
- ²⁴³ Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 19—21:
- ²⁴⁴ Նոյնը, անդ, Թիւ 6, էջ 22—24:
- ²⁴⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 7, էջ 25—29:
- ²⁴⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 8, էջ 29—32:
- ²⁴⁷ Նոյնը, անդ, Թիւ 9, էջ 33—36:
- ²⁴⁸ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., I. Partitur, Potpourri
№ 1, Բ. օրինակ, 18 Ապրիլ 1935, Պլովդիւ (Պատ-
րաստուած երկու ամսուան մէջ), Թիւ 1, էջ 1—3:
- ²⁴⁹ Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 3—5:
- ²⁵⁰ Նոյնը, անդ, Թիւ 3, էջ 5—9:
- ²⁵¹ Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 10—12:
- ²⁵² Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 13—15:
- ²⁵³ Նոյնը, անդ, Թիւ 6, էջ 16—18:
- ²⁵⁴ Նոյնը, անդ, Թիւ 7, էջ 19—23:
- ²⁵⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 8, էջ 23—26:
- ²⁵⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 9, էջ 26—29:
- ²⁵⁷ Հմմտ. ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri,
Pianoforte № 1, էջ 1, 2, 5, 8 (բաց կապոյտ գունա-
ւորով), 9, 11:
- ²⁵⁸ Հմմտ. ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri № 1,
Partitur № 1, էջ 3, 4, 5, 7 (կապուտագիր), 8—21,
23—25, 28, 29, 31—36:

ցուցաբերել կապոյտ թանաքի եւ պարզ մա- տիտի բաւական յաւելումներ ու ճշգրտմ- ներ²⁵⁰ : Փակցուած է 12 եւ 13 էջերուն միջեւ շատ աւելի փոքր նոթադրուած թերթ մը, որուն առաջին էջը ունի նաեւ հայերէն եւ իտալերէն բառեր, որոնց վերնագիրն է «Che gioia»²⁶⁰ :

Երրորդ տետրակին (Բ. օրինակ) կող- քին եւ առաջին էջին միջեւ կազմուած է մե- ծաղիք 3 էջոց Introductio-ն, այս վերտա- ութեամբ եւ ենթախորագրով՝ Potpourri № 1. Partitur (Violin I., Violin II., Kontrabass, Piano-Forte) ու Cello : Դրուած են նաեւ, սա- կայն անկապ, հետեւեալ չորս պրակները՝

- Potpourri I., Viola, մեծածաւալ էջ 4.
- Potpourri I., Harmonium, մեծաղիք էջ 3, մատիտով՝ «լրացած չէ».
- Potpourri, № 1, Kontrabass, մեծածաւալ էջ 4. 30. IV. 1949, Beyrouth եւ Հ. Գր. Հէպոյեանի ստորագրութիւնը :
- Potpourri, № 1, Cello, մեծածաւալ էջ 5, 27. IV. 1949 եւ հեղինակին ստորագրու- թիւնը :

էջ 29-ի վրայ մանրամասն ծանօթա- գրութիւն մը կը կարդանք. «Առաջին անգամ ներկայացուած ի Պլովդիւ, 27 Ապրիլ (Ձա- տիկ) 1935, Փրանս. Գոլէօ : Ա. ջութակ՝ 5 հոգի, Բ. ջութակ՝ 7 հոգի, թաւ ջութակ (Kontrabass)՝ 1 հոգի, դաշնակ՝ Հ. Գր. Հ., դաշնամուր (Harmonium)՝ P. Emmanuel, դե- կավար՝ Հ. Ռափիկ Բ.» : Այս տուեալները չեն Հ. Հէպոյեանի դրչէն : Հաւանաբար խմբավար Հ. Ռափայէլ Վ. Քօսեանին դիրն է : Իսկ էջ 29բ երկու արձանագրութիւններու քով կը յիշուին առաջին ներկայացումին մեր 4 աշակերտներէն, 3 ազգայիններէն եւ 3 օտարներէն կազմուած նուագախումբին անունները : Նոյն ձեռքի առաջին արձանա- գրութիւնն է. «Փռուցը կազմած է Հ. Գրիգոր Վ. Հէպոյեան՝ Վիեննական Միսիթարեան» : Իսկ երկրորդը գրած է հեղինակը. «Երկրորդ անգամ ներկայացուեցաւ Պլովդիւ, Յունիս 1935 - Վարժարանի ամառային հանդէսին

²⁵⁰ Հմտ. նոյնը, անդ, I. Partitur, Potpourri № 1, էջ 1, 2, 7, 14, 15, 22 (կարմիր գունաւորով), 23, 24, 26, 27, 28 (նաեւ կարմիր մեխանով սրբագրու- թիւններ) 29 :

օրը Թրակիյսքի Իւնաք-ի սրահը»²⁶¹ :

Այս Միսիթարեան երգերու նկատմամբ Հ. Հէպոյեան կը պատմէ, թէ «քանիցս ներ- կայացուցած ենք զանոնք»²⁶² : Այս ներկայա- ցումներուն թուականներն ու քաղաքներուն անունները կ'իմանանք Հ. Հէպոյեանին հե- տեւեալ յիշատակարանէն.

- «Առաջին անգամ ի Պլովդիւ, 21 Ապրիլ 1935, Բ. անգամ ի Պլովդիւ (կրկ.), 23 Յունիս 1935,
- դ. անգամ ի Գահիրէ, 17 Դեկտեմբեր 1938,
- դ. անգամ ի Գահիրէ (կրկ.), . . . ,
- ե. անգամ ի Սոֆիա, 7 Մայիս 1939,
- դ. անգամ ի Պլովդիւ . . . ,
- է. անգամ ի Պէյրութ, 1 Մայիս 1949»²⁶³ :

Վերջինը ամենափառաւոր²⁶⁴ ներկայա- ցումն եղաւ, որ տեղի ունեցաւ Միսիթար Աբ- բահօր մահուան 200-ամեայ տարեդարձին առիթով կազմակերպուած յոբելինական հանդէսին ընթացքին, երբ հրամցուեցաւ «Փռուց Միսիթարեան Երգերու, զոր 40 հո- գինոց երկձայն երգչախումբս երգեց օր- քէստրի ընկերակցութեամբ եւ իմ ղեկավար- ութեամբ»²⁶⁵ :

2 — Փռուց Ազգային Երգերու, Potpourri Nr. 2, Pianoforte, Պլովդիւ 1935, էջ 8 :

Այս երկը կազմուած է ազգային կամ ժողովրդական երգերէ. գրուած խառն երգ- չախումբի, Streichorchester-ի եւ դաշնակի

²⁶¹ ՎՄԳ-ի Հ. Գր. Հէպոյեանի տուփին մէջ կը պա- հուին նաեւ յիշեալ լարային գործիքներէն ոմանց հա- մար մասնակի պատրաստուած «հարազատ եւ ամբողջ» բնագիրները՝ թիւով 9 մեծաղիք պրակներ 45 էջերու մէջ :

²⁶² Մարմարա, 19 Յունուար 1977, Զորեւարթի, էջ 2ա :

²⁶³ Հ. Գր. Հ., Potpourri № 1, Partitur № 1, անդ, էջ 36 :

²⁶⁴ Կարգինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղանեան (1895—1971, Հմտ. ՀՄՀ 1, Երեւան 1974, էջ 240բ) Կաթողիկոս-Պատրիարքը նախագահն էր այս յուշա- տօնին, որուն ներկայ եղան եկեղեցական եւ աշխարհ- հական անձնաւորութիւններու կողքին՝ նաեւ Marina Առաքելական Նուիրակը, Կրթական Նախարարը, Նա- խարարներ, հայ երկու Երեսփոխաններ (Հայրա- պետեան, Գալուստեան) եւ վերջապէս՝ «քաղաքի ընտրանի Հայութիւնն ալ կը կազմէր մնացեալ հան- դիսականները» (Հմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Կիտակի, 1 Մայիս 1949) :

համար : Pianoforte տետրը կը բովանդակէ անանուն այս թիւերը լրկ՝

- Introductio²⁶⁶,
- Թիւ 1²⁶⁷,
- Թ. 2²⁶⁸,
- Թ. 3²⁶⁹,
- Թ. 4²⁷⁰,
- Թ. 5²⁷¹,
- Թ. 6²⁷².

Այս տետրին ետեւ դրուած են անկապ երկու մեծածաւալ պրակներ.

- Potpourri Nr. 2, Harmonium, էջ 4, ան- թուակիր,
- Կոունկ, երգ եւ դաշնակ, նոր դաշնաւո- րում Հ. Գր. Հէպոյեանի, 1935, էջ 2²⁷³ :

Այս երկին մեծաղիք երկրորդ տետրա- կին վերտառութիւնն է. «Potpourri Nr. 2, Aus armenischen National- und Volksliedern, für Gemischten Chor, Soli, I. und II. Violin, Viola, Cello, Kontrabaß und Piano-Forte. Փռուց Թ. 2, Ազգային Երգերէ, կազմեց Հ. Գրիգոր Հէ- պոյեան, Պլովդիւ 1935» : Արտաքին կողքին պիտակն ու երկրորդ էջը խորագրուած է. «Potpourri Nr. 2, Partitur (Nr. 2)» : Նորաղիք էջահամարովս կու տամ ցանկը անուանակիր թիւերուն.

- Introductio²⁷⁴,
- ա. Հիմի՞ Էլ լուենք...²⁷⁵,
- բ. Չարթիր սիրտ իմ...²⁷⁶,
- գ. Լարի...²⁷⁷,
- դ. Մեր Հայրենիք...²⁷⁸,
- ե. Չինարի եար...²⁷⁹,
- զ. անանուն եւ պակասաւոր նոթադրու- թիւն²⁸⁰,

²⁶⁶ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri Nr. 2, Piano- torte, Պլովդիւ 1935, էջ 1 :

²⁶⁷ Նոյնը, անդ, էջ 1—2 :

²⁶⁸ Նոյնը, անդ, էջ 2—3 :

²⁶⁹ Նոյնը, անդ, էջ 3—4 :

²⁷⁰ Նոյնը, անդ, էջ 4—5 :

²⁷¹ Նոյնը, անդ, էջ 5—6 :

²⁷² Նոյնը, անդ, էջ 6—8 :

²⁷³ Գիրէն կը ճանչնամ ընդօրինակողը, որ Հ. Ռ. Քօսեան եղած է :

²⁷⁴ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., Potpourri Nr. 2, Partitur Nr. 2, էջ 2 :

²⁷⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 1, էջ 8—6 :

²⁷⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 7—9 :

²⁷⁷ Նոյնը, անդ, Թիւ 3, էջ 10—12 :

²⁷⁸ Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 13—16 :

²⁷⁹ Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 16—18 :

է. Կոունկ, ուստի՞ կու դաս...²⁸¹,
ը. Բա՛մբ որոտան...²⁸² :

Մայր Դիւանին մէջ գտայ նաեւ աւելի մեծածաւալ երրորդ տետրակը՝ արտաքին պիտակին այս վերտառութեամբ՝ «II. Parti- tur, Potpourri Nr. 2, P. Gr. Héboyan», իսկ թուականը դրուած է վերջին էջին վրայ՝ «18 Ապրիլ 1935, ի Պլովդիւ» : Ազգային եր- գերուն բնագիրն ու նոթադրութեան ցանկը հետեւեալն է՝

- Introduction²⁸³,
- ա. Հիմի՞ Էլ լուենք...²⁸⁴,
- բ. Չարթիր սիրտ իմ...²⁸⁵,
- գ. Լարի...²⁸⁶,
- դ. Մեր Հայրենիք...²⁸⁷,
- ե. Չինարի եար...²⁸⁸,
- զ. անանուն եւ պակասաւոր նոթադրու- թիւն²⁸⁹,
- է. Կոունկ ուստի՞ կու դաս...²⁹⁰,
- ը. Բամբ որոտան...²⁹¹ :

Առաջին հատորը՝ սրբագրութիւններ²⁹², երկրորդը՝ յաւելումներ ու ճշգրտումներ²⁹³, իսկ երրորդ տետրակը՝ յետագիւր նոթադրու- թիւններ²⁹⁴ կը ցուցաբերեն. երեքն ալ գրուած են սեւ թանաքով : Ազգային Երգերու այս փուլին յատկացուած Մայր Դիւանի տու- փին մէջ կայ նաեւ «Cahier de Musique, Pot- pourri Nr. 2, Soprano, Alto, Tenor, Basso, Violino I.» վերտառութեամբ անթուակիր տետրակիկ մը, որ կը պարունակէ չորս մասնակի պրակներու յիշեալ ձայն երգիչնե-

²⁸¹ Նոյնը, անդ, Թիւ 7, էջ 21—23 :

²⁸² Նոյնը, անդ, Թիւ 8, էջ 23—29 :

²⁸³ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., II. Partitur, Potpourri 2, էջ Ա :

²⁸⁴ Նոյնը, անդ, Թիւ 1, էջ 1—3 :

²⁸⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 4—5 :

²⁸⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 3, էջ 6—9 :

²⁸⁷ Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 9—12 :

²⁸⁸ Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 13—14 :

²⁸⁹ Նոյնը, անդ, Թիւ 6, էջ 15—16 :

²⁹⁰ Նոյնը, անդ, Թիւ 7, էջ 17—19 :

²⁹¹ Նոյնը, անդ, Թիւ 8, էջ 19—24 :

²⁹² Հմտ. Potpourri Nr. 2, Pianoforte, անդ, էջ 1, 2, 4 (մատիտով) :

²⁹³ Հմտ. Potpourri Nr. 2, Partitur Nr. 2, անդ, էջ 2—11, 12, 13—15, 16, 21—28, 29 (մատիտով) :

²⁹⁴ Հմտ. II. Partitur, Potpourri 2, անդ, հետեւեալ էջերը՝ Ա, 2—5, 9—11, 13—14, 16—20 եւ 22—24 կապոյտ մեխանով յաւելումներ ունին, իսկ 1, 6—8, 12 եւ 21 էջաթիւերը կը բովանդակեն կապոյտ եւ կար-

րուն նոթերը եւ քանի մը երգերու բնագիր- ները²⁹⁵ :

Այս երկին թղթածրարին մէջ կը պա- հուին նաեւ 16 մեծադիր պրակներ, որոնք պատրաստուած են լարային գործիքներուն համար :

Առաջին ջութակի (Violin I), հինգ պը- րակ՝

- ա. 4 էջ,
- բ. 5 էջ,
- գ. 5 էջ²⁹⁶,
- դ. 4 էջ, 22 Յունիս 1940,
- ե. 4 էջ, 20 Յունիս 1940 :

Երկրորդ ջութակի (Violin II), 5 պրակ՝

- ա. 4 էջ,
- բ. 4 էջ,
- գ. 4 էջ²⁹⁷,
- դ. 4 էջ, 24 Յունիս 1940,
- ե. 4 էջ, 22 Յունիս 1940 :

Վիոն (Viola) ունի միայն 4 էջոց պրակ մը՝ 22 Յունիս 1940 : Իսկ ստուարաքնարին (Cello) համար 3 պրակ՝

- ա. 3 էջ, 22 Սեպտեմբեր 1938,
- բ. 4 էջ, անթուական
- գ. 4 էջ, 30 Յունիս 1940 :

Թաւջութակ կամ գերաստուար ջութակ (Kontrabaß), 2 պրակ՝

- ա. 3 էջ, անթուական
- բ. 3 էջ, 16 Յունիս 1940 :

Լարային գործիքներու այս պրակներէն զատ կայ նաեւ դաշնակի (Piano) օրինակ մը՝ 8 էջոց, անթուական : Նոյնպէս անթուակի բն 10 էջոց երեք պրակներ բամբակային (Baß) համար ընդօրինակուած՝ քանի մը եր- գերու բառերով քաղուած թիւ 1 եւ թիւ 2 Potpourriներէն²⁹⁸ :

Այս երկին ստեղծումին նկատմամբ Հ. Հէպոյեան կը բացատրէ իր գործելակեր- պը. «Ազգային երգեր ըսելով կը հասկնամ այն երգերը, որոնք կ'երգուին ամէն հայու

բերնին մէջ : Անոնցմէ տասը, տասներկու հատը քով քովի բերելով քառաձայնի վերա- ծած եմ եւ փոքրիկ նուազախումբի մը ըն- կերացուցած եմ»²⁹⁹ : Անոնք ներկայացուած են քանի մը անգամ, ինչպէս կ'իմանանք հե- դինակին յիշատակարանէն .

«Առաջին անգամ՝ 21 Ապրիլ 1935, Պլովդիւ, բ. անգամ կրկնուած՝ 23 Յունիս 1935, Պլովդիւ, գ. անգամ ի Գահիրէ՝ 17 Դեկտեմբեր 1938, դ. անգամ ի Գահիրէ՝ . . . , ե. անգամ ի Պլովդիւ՝ 30 Յունիս 1940»³⁰⁰ :

Հ. Հէպոյեանի թղթածրարներու մէջ իմ զտած մէկ յայտագիրը կը պատմէ, թէ նաեւ Կիրակի, 6 Նոյեմբեր 1938ին Պլովդիւի մէջ այս ազգային երգափունջը հրամցուած է հանրութեան³⁰¹ :

3 — Marche Polykarp, դաշնակի համար, 22 Օգոստոս 1935, Լըճէնէ յօրինուած, սա- կայն վերջնականապէս գրի առնուած՝ 21 Նոյեմբեր 1943, Պլովդիւ³⁰² :

4 — Երգիկ էմ Օրբրում . . . Heureux les jours d'antan! Շրջպար դաշնակի համար, 28—30 Օգոստոս 1935, Լըճէնէ, սակայն գրի առնուած 8—14 Հոկտեմբեր 1942, Պլով- դիւ³⁰³ :

Այս երկին հակիրճ բացատրականը տը- ւած է հեղինակը Գահիրէի մէջ կազմակեր- պած իր անդրանիկ մեծ համերգին յայտա- դրին մէջ՝ անոր առաջին ունկնդրութեան առիթով. «Երգիկ էմ Օրբրում եւրոպական դասական ոճով, բայց հայու մեղամաղձոտ ոգիէն ներշնչուած՝ երաժշտական գործ մըն է, գրուած լարային նուազախումբի հա- մար՝ ընկերակցութեամբ սրինգի, ջլարինէ- թի եւ դաշնակի : 1935-ին, Պուլկարիա դե- դատեսիլ ամարանցի մը մէջ յանկարծական ներշնչումով յղացուած այս կտորը, գրեթէ հեղինակին անցուցած կեանքի տխրագուարթ

²⁹⁹ Մարմարա, 19 Յունուար 1977, Զորեղարթի, էջ 2ա :

³⁰⁰ Հ. Գր. Հ., Potpourri Nr. 2, Partitur Nr. 2, անդ, էջ 29 :

³⁰¹ Հմմտ. ՎՄԴ, Գրասիրաց, Շրջայրութիւն-Փլով- տիվ տի., Գրքի Փրոփականտի Օր, Մշակութային Հանդէս, Թրաքիյսքի Եունաք-սրահը, Յայտագիր, Բ. մաս, թիւ 5 :

³⁰² Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 38—39 :

²⁹⁵ Ընդօրինակութիւնը Հ. Ռ. Քոսեանի . . . :

²⁹⁶ Այս երեք պրակները թուական չունին :

²⁹⁷ Այս վերջին պրակները անթուակի բն :

²⁹⁸ Քսան պրակները օրինակուած են Հ. Գր. Հէպո- յեան եւ Հ. Ռ. Քոսեան Միսիթարեան Վարդապետնե- րէն :

պատկերն է, ուր սիրաբաղձօրէն կը փնտը- ւին անցեալ երջանիկ օրերը . . . : Հակադիր զգացումներու պոռթկումները յաճախ զիրար կը խաչաձեւեն, հեղինակին ապրած միջա- վայրերուն ազդեցութեան տակ : Խանդավառ եւ կտորուկ վերջաւորութիւն մը կը փակէ կտորը, երջանիկ օրերու վերապրումի լաւա- տեսութեան յոյսերով»³⁰⁴ :

Թուղթի մը վրայ դտայ հետեւեալ ծա- նօթագրութիւնը. «Երգիկ էմ Օրբրում աքորտններու նուազախումբի համար գրուած 1942-ին ի Պլովդիւ : Նոյնը Streich- orchester-ի, Flöte-ի եւ Clarinette-ի ընկե- րակցութեամբ գրուած՝ 1945 Սասքովօ» :

Հեղինակէն օրինակուած չորս մեծադիր պրակներ ունիմ գրասեղանիս վրայ՝

- II. Violino, 4 էջ, 29 Մայիս 1944, Սաս- քովօ,
- II. Violino, 4 էջ, 21 Մարտ 1949³⁰⁵,
- C-Klarinett, 4 էջ, 12 Մարտ 1949,
- Cello, 4 էջ, 14 Մարտ 1949³⁰⁶ :

Իսկ I. Violino, Viola, Kontrabaß եւ C-Flöte միւս լարային գործիքներուն բնա- գիրները չեմ տեսած, որոնք հաւանաբար օրինակուեր են 1949-ի Մարտի ընթացքին՝ Հ. Հէպոյեանի Պէյրուսի մէջ կազմակեր- պած առաջին նուազահանդէսէն առաջ, որ տեղի ունեցած է Մարտ 27-ին : Այսօր ձեռքս ունիմ միայն անոնց նօթագրութիւններուն լուսապատճենները :

Հ. Հէպոյեան իր շատ սիրած ու չա- փազանց հաճուած երկը եղբայրակցի մը կը բացատրէ այս սողերով. «Երգիկ էմ Օրբրում (Valse symphonique) pour Salon-or- chestre, 1935, Պուլկարիոյ մէջ գրեթէ ժո- դովրդականացած : Նոյնը կայ բացէն դաշ- նակի եւ աքորտնի համար»³⁰⁷ : Թէ ե՞րբ առաջին անգամ հանրութեան հրամցուեր է նախերգանքէ ու հինգ մասերէ բաղկացած այս կարօտանուազը . . . յստակ թուականը

³⁰⁴ ՎՄԴ, Միսիթարեան Վարժարանի Նախկին Սա- նուց Միութիւն — Գահիրէ տի., Մեծ Համերգ, Ծա- բաթ, 23 Ապրիլ 1955, Յայտագիր, էջ 7, թիւ 3 եւ էջ 8, Գ. մաս, թիւ 2 :

³⁰⁵ Այս պրակը կը կրէ Հ. Մ. Ազեանի ստորագրու- թիւնը :

³⁰⁶ Վերջին երեք պրակներն ընդօրինակուած են Պէյրուսի :

³⁰⁷ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Գահիրէ, 15 Մարտ 1953 :

ինծի անձանօթ կը մնայ տակաւին . . . : Սա- կայն կասկածէ վեր է, որ շատ անգամներ նուազուած է զանազան հանդէսներու ժա- մանակ : Պլովդիւի առաջին պաշտօնավայրի շրջանէն ձեռքս ունիմ միայն մէկ յայտագիր, որուն չորրորդ թիւը Երգիկ էմ Օրբրում — վայրն է՝ նուազածութեամբ հեղինակին³⁰⁸ : Պէյրուսի մէջ անդրանիկ նուազահանդէսը կազմակերպած է իր ղեկավարութեամբ՝ Կի- րակի, 27 Մարտ 1949-ին, West Hall Ամե- րիկեան Համալսարանին մէջ : Իբր յարակոչ բաժնուած թուղթիկէն կը տեղեկանամ, թէ «կը ղեկավարէ Պուլկարիայէն նոր ժամանած երաժշտագէտ Հ. Գրիգոր Հէպոյեան (Վիեն. Միսիթարեան), որուն հեղինակութիւնները Պէյրուսի հասարակութիւնը ունկնդրելու առաջին առիթը պիտի ունենայ»³⁰⁹ : Հանդէսը բացուեցաւ նուազախումբին, որուն դաշնա- կով կ'ընկերակցէր Պ. Ճելալեան, Երգիկ էմ Օրբրում երաժշտական կատարումով³¹⁰ : Յա- ջողութիւնը աննախընթաց եղաւ եւ արձա- գանդը՝ բացառիկ ու դրական . . . : «Երէկուան նուազահանդէսիս լաւ արձագանգը այսօր ձախէն աջէն լսուիլ սկսաւ : Առտու՝ Պր. Իսկէնտէրեան՝ քաղաքիս հայկական վար- ժարաններու վերատեսուչ՝ պետական պաշ- տօնեայ, հեռաձայնով հաղորդեց, որ պիտի դայ դպրոց անձամբ իր հիացումը եւ շնոր- հաւորութիւնը յայտնելու : Ժամը 4-ին եկաւ եւ անձամբ իր հիացումը յայտնեց. Երգիկ էմ Օրբրում-ս զինք ամէնէն շատ գրաւեր է : Երգիկ-իս խօսքը բոլորը կ'ընեն : Ուրիշները կ'ընեն, թէ նման նուազահանդէս Պէյրուսի հայերը չեն տեսած : . . . Տիկին Մովսիկեան, Խտալացի, հիացած է մանաւանդ Երգիկ էմ Օրբրում վալսիս . . .»³¹¹ :

Նոյն նուազահանդէսի մասին, Հ. Հէ- պոյեան՝ բոլորովին հրճուալիբ, սակայն առանց գետնէն վերանալու, հետաքրքրա- կան մանրամասնութիւններ հաղորդագրեր է միաբանակցի մը ուղղած վեց էջոց նա-

³⁰⁸ ՎՄԴ, Միսիթարեան Վարժարան — Պլովդիւ տի., տարեգարձ ծննդեան Միսիթար Աբրահամ, Կի- րակի, 6 Փետրուար 1938, Պլովդիւ, Յայտագիր :

³⁰⁹ ՎՄԴ, Միսիթարեան Վարժարան — Պէյրուս տի., նուազահանդէս, Կիրակի, 27 Մարտ 1949, Թուղթիկ :

³¹⁰ Հմմտ. ՎՄԴ, Միսիթարեան Վարժարան — Պէյ- րուս տի., նուազահանդէս, Միսիթար երգչախումբ եւ նուազախումբ, Յայտագիր, Ա. մաս, թիւ 1 :

³¹¹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Երկուշաբթի, 28 եւ Երեքշաբթի, 29 Մարտ 1949, Պէյրուսի :

մակին մէջ, որմէ կը քաղեմ հետեւեալ տողերը. «Մարտ 27-ի նուագահանդէսը, որուն միայն երկու ամիս պատրաստուեցայ՝ շատ յաջող անցաւ, ըստ ժողովուրդի վկայութեան — ըստ իս՝ բաւարար —: Երգչախումբս կազմուած էր 60 աշակերտներէ (մեր), զօրացուած՝ դուրսէն մեծ դժուարութեամբ ժողովուած 20 օրիորդներէ եւ 10 պարոններէ (90 հոգի): Նուագախումբս բաւական ճոխ էր եւ ընտրանի (ու վճարովի) երաժիշտներէ կազմուած. ունէի 9 հայ, 3 հրեայ, 2 ռուս, 2 իտալացի, 2 աստրիացի, 2 լեհ, 1 ֆրանսուհի եւ ... 1 արապ երաժիշտ՝ Potpourri-իս համար՝ շատ յարմար: Ասոնցմէ ութը ա. շուժակ, վեցը բ. շուժակ, երկուքը վիօլա, երկուքը չէլլօ, 1 քօնթնապաս, 1 ֆլուէթ, քլարինէթ եւ 1 դաշնակ: Երկու կէն Օրբրում-ս, որ միայն օրգէստրով նուագուեցաւ տրուալիս ղեկավարութեամբ, բոլորին հիացմունքի առարկայ եղաւ. տիսքի առինք, ի մօտոյ ռատիոյէն Ֆրանսական ժամուն պիտի հաղորդուի»³¹²:

Պէյրութ, այս ստեղծագործութեամբ երկրորդ անգամ ներկայացաւ հեղինակը Մխիթար Աբբահօր մահուան երկհարիւրամեակի փառատօնին՝ 1 Մայիս 1949-ին³¹³: Ան նուագուեցաւ մեծ յաջողութեամբ Հ. Հէպոյեանի ձեռքով վարձուած 16 հոգինոց օրգէստրէն³¹⁴: Երրորդ ներկայացումը տեղի ունեցաւ Կիրակի, 14 Մայիս 1967-ին՝ Հազմէի վիեննական Մխիթարեան երկրորդական վարժարանին հիմնարկութեան երեսնամեայ յորեկանին³¹⁵: Այս յորեկանական հանդէսին, — որուն հովանաւորութիւնը ստանձնած էր Լիբանանի Հանրապետութեան Նախագահը, բայց կը նախագահէր Ամեն. Իգնատիոս Պետրոս ԺԶ. Կաթողիկոս-Պատրիարքը եւ ներկայ էին Կրթական Նախարարն ու Մեսրոպ Արքեպս. Հապոզեան Աբբահայրը³¹⁶ —, նախապատրաս-

³¹² ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տփ., նամակ՝ Պէյրութ, 23 Ապրիլ 1949, էջ 1:
³¹³ ՎՄԳ, Մխիթարեան վարժարան — Պէյրութ տփ., Յիշատակի հանդէս երանաշնորհ Մխիթար Աբբահօր մահուան երկհարիւրամեակին առթիւ, St. Joseph Համալսարանի սրահը, Յայտագիր, թիւ 4:
³¹⁴ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Կիրակի, 1 Մայիս 1949:
³¹⁵ Հմմտ. Մասիս, Պէյրութ, Կիրակի, 21 Մայիս 1967, էջ 8բ:
³¹⁶ Հմմտ. Ազդակ, Պէյրութ, Երկուշաբթի, 15 Մայիս 1967, էջ 16:

տողական աշխատանքներուն մասին քանի մը յուշագրութիւններ կը քաղեմ Հ. Հէպոյեանէն. «Գիշերը մինչեւ ժամը 2 1/2 նստայ Երկու-իս նոթաները դրելու (մաքուրի): — Մինչեւ կէսօր Երկու կէն Օրբրում-իս բարձրիթուրը մաքուրի անցնելով զբաղեցայ: ... Գիշերը մինչեւ ժամը 1 նոթա դրելը շարունակեցի եւ լրացուցի: — Կէսօրէ առաջ Conservatoire դայի Երկու-իս Partitura-ն յանձնելու խմբավար Ռաիֆ Ապիլլամային...: — Այսօր ժամը 10-ին առաւօտուն Հ. Գէորդին (Աբգարեան) հետ Conservatoire դայի իմ Երկու-իս օրգէստրով փորձին ներկայ ըլլալու: Երկու փորձ բաւարար եղաւ. շատ յաջող անցաւ»³¹⁷:

Գահիրէ, Շարաթ, 23 Ապրիլ 1955-ին առաջին եւ վերջին ունկնդրութիւնը մասնաւոր կերպով զնահատուած է թէ՛ հանդիսատեսներէն թէ՛ իրենց մասնակցութիւնը բերող երաժիշտ եւրոպացիներէն, ինչպէս նաեւ ֆրանսական երկու թերթեր «նուագահանդէսիս մասին դրուատալից յօդուածներ դրած էին»³¹⁸:

Ամերիկայի մէջ Երկու կէն Օրբրում երկին առաջին ներկայացումը տեղի ունեցած է Լոս Անճելըս՝ Կիրակի, 30 Յունուար 1983-ին, երբ տօնուեցաւ նոյն քաղաքին Հայ Կաթողիկէ Համայնքին եւ ժողովրդապետութեան հաստատման 30-ամեայ յորեկանը³¹⁹: Հ. Հէպոյեանի երկար յուշագրութեան կը քաղեմ միայն այս գործին հայող տողերը: «Երեկոյեան Ժ. 5.30-10.30 Մոնթեպելլիյի Բաղրամեան սրահը ճաշկերոյթ եւ երաժշտական հանդէս, ուր ի մէջ այլոց նուագուեցաւ իմ ... Երկու կէն Օրբրում կարօտի յուշանուագս, որ 12 վայրկեան խոր յուզումի մատնեց յափշտակուած ներկաները. նուագուեցաւ սէնֆոնիք նուագախումբով եւ ձայներիզի առնուեցաւ: Բեմին վրայ զիս խանդավառ շնորհակարտեցին»³²⁰: Այս յորեկանական տօնահանդէսին առթիւ հեղինակը նոր բաժիններ աւելցուցած է իր այս գործին

³¹⁷ Հ. Գր. Հ., ԺԹ. հտ., Երեքշաբթի, 9 — Հինգշաբթի, 11 եւ Շարաթ, 13 Մայիս 1967:
³¹⁸ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., է. հտ., Կիրակի, 24 — Երկուշաբթի, 25 Ապրիլ 1955:
³¹⁹ Հմմտ. Մասիս, Լոս Անճելըս, Շարաթ, 5 Փետրուար 1983, էջ 3ա-բ եւ նոյնը, թիւ 4, 12 Փետրուար, էջ 4ա-բ:
³²⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԼԵ. հտ., Երկուշաբթի, 31 Յունուար 1983:

համար: Ան կը բացատրէ. «Այսօր ... երկու ժամ Երկու կէն Օրբրում կարօտի յուշանուագիս շեփորներուն (Cor in Fa I-II) նոր յօրինած բաժինս սկսայ մաքուրի անցնել, զի քանի մը օրէն ընդհանուր մէկ կամ երկու փորձով մէջտեղ պիտի ելլենք Յունուար 30-ին»³²¹: Աւելի յստակ է յաջորդ երկու յուշագրութիւններուն մէջ. «Այսօր ամբողջ օրը տունը մնացի եւ իմ Երկու կէն Օրբրում կարօտի յուշանուագիս նուագախումբի բաժինին աւելցուելիք երկու դալարափողերուն (Waldhorn) մասերը մաքուրի անցուցի...: Անձրեւային պաղ օդ մը ըրաւ այսօր ... ես արդէն՝ կատարեալ չապաքինած տունէն դուրս չելայ եւ կէսօրէ վերջ սկսելով՝ մինչեւ դիշերը ժամը մէկ նոթա դրելով անցուցի իմ Երկու-իս նուագախումբի բաժինին վրայ նոր գործիք (Horn-F) աւելցնելով»³²²: — Այս նոր նոթագրութիւնները ինծի անծանօթ կը մնան, քանի սինֆոնիք-օրգէսթրի բաժինները է. Հոշարեանի, իսկ դաշնակի բաժինն ալ Յ. Սանտալճեանի քով կը դառնուին տակաւին, ինչպէս Հարցազրոյցիս ժամանակ Հ. Հէպոյեան ինծի յայտնեց՝ յանձնարարելով անոնց ձեռքբերումը Մայրավանքին դիւանին համար...:

Երկու կէն Օրբրում յուշանուագին երկրորդ ունկնդրութիւնը տեղի ունեցաւ հեղինակի մահէն ետք: Է. Հոշարեանի ղեկավարութեամբ եւ Ա. Գուլումճեանի մասնակցութեամբ՝³²³ Լոս Անճելըսի Հայկական Ֆիլհարմոնիքը Երկու-ով բացումը³²⁴ կատարեց այն համերգին, որ նուիրուած էր Հ. Հէպոյեանի յիշատակին³²⁵:

Երկու կէն Օրբրում յօրինումէն քառասունմէկ տարինք վերջ՝ Հարցազրոյցի մը ժամանակ Հ. Հէպոյեան այս բառերով բնորոշած է իր երկը. «Նուագախումբի համար ունիմ հայկական շուրջ պար մը: Չայն ... դրած էի, երբ երիտասարդ վարդապետ էի տակաւին: Վիեննական երաժշտութիւնը խոր

³²¹ Նոյնը, անդ, Շարաթ, 22 Յունուար 1983:
³²² Նոյնը, անդ, Զորեքշաբթի, 26 — Հինգշաբթի, 27 Յունուար 1983:
³²³ Հմմտ. Նոր Կեանք, Լոս Անճելըս, թիւ 40, Սեպտեմբեր 26, 1985, էջ 1ա եւ 25ա:
³²⁴ Հմմտ. ՎՄԳ, Armenian Philharmonic Orchestra տփ., Կիրակի, Սեպտեմբեր 29, 1985, Pasadena Civic Auditorium-ի մէջ, Յայտագիր, էջ 4:
³²⁵ Հմմտ. Նոր Կեանք, Լոս Անճելըս, թիւ 46, Նոյեմբեր 7, 1985, էջ 1գ:

րապէս ազդած էր իմ վրայ այդ շրջանին: Ուստի գործը գրուած է վիեննական շունչով, բայց շատեր անոր մէջ կը գտնեն նաեւ հայկական հոգի մը: Ուստի, ինծի համար հայկական կը կոչուի ան, թէեւ եւրոպական հագուստ հագած է»³²⁶:

Ինչպէս իւրաքանչիւր հեղինակ, մանաւանդ երբ արուեստագէտ է ան (եւ արդէն ամէն արժէքաւոր հեղինակ արուեստագէտ մըն է ինքն իր մէջ), այսպէս ալ Հ. Հէպոյեան բացառիկ կերպով եւ դերզայուն զօրով կապուած էր իր երկերուն: Այս իրողութիւնը դիտէի եւ մասնաւորապէս զայն սպրեցայ երաժիշտ վարդապետին մահուան վերջնաթեր ամիսը...: Խանդաղատանքի այս հաւաստումը կը շեշտուի նկատմամբ Երկու կէն Օրբրում-ի, որուն ծննդեան տարեդարձըն ամէն տարի տօնելու սովորութիւնն ունէր...: Երէկ մէջբերումներով կը զոհանամ՝ ապացուցանելու համար ներքին աղերսը հեղինակին եւ երկին միջեւ:

«Երկու կէն Օրբրում-իս 15րդ տարեդարձն է այսօր: Ամէն տարի այս օրը կը յիշեմ զայն եւ յիշատակը տօնելու համար՝ անգամ մը կը նուագեմ»³²⁷:

«Այսօր իմ Երկու կէն Օրբրում հեղինակած երաժշտական կտորիս 16րդ տարեդարձն է: Ըստ սովորութեանս՝ իրիկունը աստղերու տակ — մեր բոլորին վրայ — աջօրտէնով նուագեցի...»³²⁸:

«Այսօր՝ Երկու կէն Օրբրում-իս 14րդ տարեդարձն է: 14 տարի առաջ ճիշդ այս օրը ծնունդ առաւ Պուլիարիոյ մէկ ամառանոցը՝ Լըճէնէ, գեղադիր վիլլայի մը մէջ»³²⁹: 14 տարուան մէջ քանի մը հազար անձերու կարօտի ու անըջանքի հեշտօրօր պահեր վերապրել տալով, որոնք վայելելով իրենց երջանիկ անցեալը՝ սրտի հառաչանքով

³²⁶ Մարմար, 19 Յունուար 1977, Զորեքշաբթի, էջ 2ա:
³²⁷ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Երկուշաբթի, 28 Օգոստոս 1950:
³²⁸ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Երեքշաբթի, 28 Օգոստոս 1951:
³²⁹ Գաւաստումէկ տարի քովը պահած լուսանկարի մը ետեւ կը կարդանք այս արձանագրութիւնը. «Լըճէնէի (Պուլիարիո) այն վիլլան, ուր կեանք առած է 1935 Օգոստոս 28—30 Երկու կէն Օրբրում-ը: Լուսանկարս նուէր է Տիկ. Եղսա Մուրատեանէ, 28 Օգոստոս 1943, Պուլիարի. Հ. Գր. Հէպոյեան»:

երանի տուած են անոր ու ոգեկոչած են զայն: — Միակ փափաքս է տպուած տեսնել Երևել-ս ու դրուած երաժշտութենէ հասկը-ցողներու ձեռքը...: Իսկ եթէ ես այդ շտե-նեմ, Երևել-ս կը նուիրեմ անոր, որ պիտի տպէ զայն ... 2. Գր. Հէպոյեան (Կտակ)»³³⁰:

Վերջին յուշագրութիւնը քանի մը տեսանկիւնէ դիտուած՝ սրտառուչ է: Յու-գիչ է նաեւ «Կտակը», որ շատ բան կ'արտա-յայտէ...: Կարօտի այս յուշանուագը, զոր հեղինակը կը դասէ իր լաւագոյն այն գոր-ծերուն շարքին, «որոնց տպագրութեան միշտ փափաքած եմ»³³¹, վերջապէս յօրինու-մէն մօտ կէս դար ետք կը հրատարակուի շատ չնչին փոփոխութիւններով³³²:

1936

5 — Փոփրիկ շրջապար, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1936³³³:

6 — Raffi-Marsch, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1936, բայց «գրի առնուած 25 Յու-լիս (1942)»³³⁴:

Այս երկը, որ հրատարակուեցաւ անցեալ տարի³³⁵, Ֆանֆարի համար դրուած է 1938ին եւ 4 աքորտէոնի՝ 1942-ին: Դիւանի մէջ գը-տայ երկու պրակներ, որոնց հնամաշ առա-ջինը գրեթէ ամբողջութեամբ սովորական մատիտով նօթագրուած է:

— Raffi-Marsch, Ֆանֆարի մեծ խումբի հա-մար, 5 էջ, Պլովդիւ, Մարտ 1939: Առաջին էջը վարը դրուած են հետեւեալ անուն-ները. «1 Piccolo, 1 Flöte, 3 Kl., 3 Flligorne, 3 Altos, 4 Trompete, 1 Bariton, 2 Trom- bone, 2 Kontrabass, 1 Gr. Caisse, 2 Tam- bours»: Իսկ աջ լուսանցքին վրայ աւել- ցուած է. «2 Posaune und 2. Baryton»: Նոյնին տակ կը կարդանք. «Մանօթ. Այս քայլերգին մաքուր օրինակը Հայաստան

դրկուած է իմ կողմէ: 2. Գր. Հէպո- յեան»³³⁰: Վերջին էջը հեղինակէն յետա- դային դրուած յիշատակարան մը կայ. «Նուիրուած՝ դաշնակի վիրթուօզ Բաֆ- ֆի Պետրոսեանի, երբ 10-ամեայ մանուկ էր ան...»:

— Raffi-Marsch, 6 էջ, 8. September 1958, Wien. Նախորդ պրակին մաքուր ընդօրի- նակութիւնն է սեւ թանաքազիր եւ կա- նանչ մեխանի յաւելումներով:

Այս քայլերգին նախապատմութիւնը այն է, որ ԵՂ. Գր. Հէպոյեան «Վեցամեայ դաշ- նակահար Բաֆֆի Պետրոսեան»ի մասին բա- ւական երկար յօդուած մը գրեք է կղերանո- ցի «Փունջ» ուսումնաթերթին մէջ³³⁷: Մօտ քսան տարի վերջ անձնական առաջին հան- դիպումին առիթով՝ Հ. Հէպոյեան յուշա- դրած է. «Բաֆֆի Պետրոսեան, աշխար- հահոչակ երիտասարդ (25 տ.) դաշնակա- հարը, միջազգային երաժիշտներու կարգին հրաւիրուած ըլլալով, այս իրիկուն հայ հոծ բազմութեան մը առջեւ ջօնէր մը տուաւ, զոր ծայրէ ծայր մեծ լարուածութեամբ եւ հիացումով լսեցի: Ձինք ի մանկութենէ կը գնահատէի, երբ 5-6 ամեայ ջօնէր կուտար ի Բարիզ, ես հօրը հետ կը թղթակցէի³³⁸: Ինը տարեկանին իր մէկ նկարը ստացած էի հօրմէն՝ Բաֆֆի հայերէն ստորագրու- թեամբ, զոր ջօնէրէն յետոյ ցոյց տուի իրեն: Նոյն տարիքին յօրինած էի իրեն հա- մար «Բաֆֆի» մարշը եւ զրկած³³⁹ եւ ինք հաճոյքով ամէն օր կը նուագէ եղեր: Երբ այս պարագան յիշեցուցի, ձեռքս պինդ սեղ- մելով ըսաւ. — Դո՛ւք էիք ուրեմն այդ քայլերգը յօրինողը...»: Շատ համակրելի արտաքինով ... արուեստագէտ մըն է, բարձր թէքնիքով եւ շեշտաւորեալ նուագու-

³³⁰ Հաւանաբար զրկած է Raffi-Marsch 8. Բրու- տյանին, որ յանուանէ քայլերգը կը յիշէ իր յօդուա- ծին մէջ (Հմմտ. Երաժշտութեան Բազմալստատի Ուսուցիչը, Ավանդարդը, 16 Նոյեմբեր 1967, անդ):

³³¹ Հմմտ. Փունջ, Վիեննա 1931, տարի ԻԱ., թիւ 11-12, էջ 607-610 եւ 1932, ԻԲ. տարի, թիւ 1-4, էջ 908-913:

³³² Նամակները Հ. Հէպոյեանի թղթածրարներու մէջ գտնելով՝ ՎՄԴ պահեստի դրի:

³³³ Բաֆֆիին դաշնակահար հայրը կը գրէ Հ. Գր. Հէպոյեանի. «Մեծ հետաքրքրութեամբ կը սպասենք Ձեր յօրինած կտորին, որ Դուք փափաքած էք ձօնել Բաֆֆիին եւ որու համար կանխաւ կը յայտնենք մեր խորին շնորհակալութիւնը» (ՎՄԴ, Սերճ Պետրոսեան տփ., Նամակ՝ Փարիզ, 28 Ապրիլ 1937):

³³⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Կիրակի, 28 Օգոս- տոս 1949:

³³¹ ՎՄԴ., Հ. Գր. Հ., Նամակ՝ Գահիրէ, 15 Մայիս 1953:

³³² Հմմտ. Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, թիւ 20, էջ 80-95:

³³³ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 1:

³³⁴ Նոյնը, անդ, էջ 12-13:

³³⁵ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, թիւ 9, էջ 27-30:

մով: Իր ազգին պատիւ բերող միջազգային համբաւ մը շահած է արդէն»³⁴⁰:

Երկրորդ հանդիպումին յուշագրութիւնն է. «Այս իրիկունը վիրթուօզ դաշնակահար Բաֆֆի Պետրոսեանը լսեցի՝ երկրորդ ան- դամն ըլլալով եւ շմեցայ իր գերազանց կա- րողութիւններուն վրայ...: Ահա՛ իր ստորա- գրութիւնը...: Դպրոցով խմբանկար քաշ- ւեցանք»³⁴¹:

Երրորդ հանդիպումը մտերմական եղած է. «Այս առաւօտ ժամը 9-ին դաշնակահար վիրթուօզ Բաֆֆի Պետրոսեանի հետ տե- սակցութիւն մը ունեցայ. յիշեց ու երգեց 12 տարի առաջ իրեն համար գրած քայլեր- գըս...»³⁴²:

Այս գործին յօրինումէն քսանութ տա- րիներ վերջ՝ Վիեննայի մէջ անոր առաջին ունկնդրութեան առթիւ յուշագրած է հեղի- նակը. «Առտուընէ մինչեւ նախընթաց Բաֆ- ֆի-Քայլերգ-իս Ֆանֆարի ձայներու գատ զատ բաժինները (Հմմտ. հոս երկրորդ 8- զատ բաժինները (Հմմտ. հոս երկրորդ 8- September 1958 թուակիր պրակը) օրինակե- լով զբաղեցայ եւ ժամը 5-ին վերջացնելով՝ Հ. Գրիգորիսին հետ տարինք Kapellmeister Anton Fiala-յի յանձնելու, որ Սեպտ. 7-ի Քափօրին իր մեծ խումբով պիտի նուագէ: Շարաթէ մը ի վեր մինչեւ ուշ գիշեր այս գործով զբաղած էի. այսօր յաջողութեամբ գործով զբաղած էի. այսօր յաջողութեամբ ակարտեցի: Հետաքրքիր եմ, թէ ինչ ըն- աւանդութիւն պիտի գտնէ...»³⁴³: Կարտինալ Ղուենիլութիւն պիտի գտնէ...»³⁴⁴: Կարտինալ Ղուենիլութիւն Հոգեւոր Տիրոջ, որ 6-13 Սեպ- տեմբեր պաշտօնական այցելութեամբ Վիեն- նայի Մխիթարեան Միաբանութեան հիւրն էր³⁴⁴, եւ ուրիշ աշխարհական ու եկեղեցա- կան անձնաւորութիւններու ներկայութեան՝ աւանդական թափօրէց³⁴⁴ «վերջ Ֆանֆառով

³⁴⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Կիրակի, 28 — Եր- կուշաբթի, 27 Նոյեմբեր 1950:

³⁴¹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Հինգշաբթի, 15 Փե- տրոսար 1951:

³⁴² Նոյնը, անդ, Գ. հտ., Երեքշաբթի, 20 Փե- տրոսար 1951:

³⁴³ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ժ. հտ., Չորեքշաբթի, 27 Օգոստոս 1958:

³⁴⁴ Հմմտ. Հ. Գ. Այանեան, Ն. Վ. Տ. Տ. Գրիգոր- Պետրոս ԺԵ. Կարդ. Աղաջանեան Կաթողիկոս- Պատրիարք Մեծի Տանի Կիլիկիոյ եւ Դեր-Նախագահ Հաւատոյ Տարածման Ս. Ժողովի Վիեննայի մէջ, Հան- ղէս Ամսօրեայ 1958, թիւ 10, էջ 349-368:

³⁴⁴ Հմմտ. Հ. Յ. Թոփախեանի Die Auferste- hungsprozession des Jahres 1823 bei den Wiener

նուագ տեղի ունեցաւ մեր պարտէզը, ուր նուագուեցաւ նաեւ իմ Բաֆֆի-Քայլերգ-ս, զոր Ֆանֆառի համար գրած էի ... Բաֆֆի Պետրոսեան հրաշք դաշնակահար մանուկին համար: Ներկայ ժողովուրդը շատ խանդա- վառ ծափահարեց, զի նաեւ ե'ս վարեցի նը- ւագախումբը»³⁴⁵: Այս գործը ձեռք ջրած է որոշ ժողովրդականութիւն մը. «...Կէսօրէ վերջ Հ. Օգոստինոսի (Սեքուլեան) հետ Մետրոպեան Կաթ. Վարժարանի մարզահան- դէսին գացինք, ուր Ֆանֆարը չորս անգամ նուագեց իմ Բաֆֆի-Քայլերգ-ս., որ Պուլ- կարիա յօրինած եմ 1936-ին»³⁴⁶:

7 — Olympia-Marsch, այս վերտառու- թեամբ սովորական մասիտի նօթագրու- թիւն մը անակնկալի բերաւ զիս, քանի ոչ մէկ տեղ անոր մասին յիշատակումի հանդի- պեցայ պրպտումներու ընթացքին: Այս փոքր քայլերգը ձայնագրուած է թիւ 6 եր- կին առաջին պրակին (Raffi-Marsch, Ֆան- ֆարի մեծ խումբի համար) վեցերորդ էջին վրայ: Ո՛չ թուական ո՛չ ալ քաղաքի անուն: Միայն գիրն ու նօթերը ստուգօրէն կը բա- ցայայտեն Հ. Հէպոյեանի անոր հեղինակ ըլ- լալը, որ Olympia und Raffi քայլերգները Սոֆիայի Մետրոպոլիայի սրահին մէջ, 7 Մայիս 1939-ին, Մխիթարեան նորակազմ նուագախումբով (Fanfare) հրամցուցած է հանրութեան առաջին անգամ³⁴⁷:

1937

8 — Redkov-Marsch, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1936, առանձին չորս էջոց մեծա- դիր պրակ մըն է՝ ձօնուած «Հ. Միքայէլ Ազեանի Հ. Գր. Հէպոյեանէ, 5 Յուլիս 1937, Պլովդիւ»:

9 — Գարուն եւ Ամառ Հայաստանի, քառամայն խառն երգչախումբի համար, Պլովդիւ 1937:

Mechitharisten, in: Beiträge zur Wr. Diözesange- schichte Nr. 2, Wien 1972. Beilage des Wr. Diözesan- blattes Nr. 3 (März 1972).

³⁴⁵ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ժ. հտ., Կիրակի, 7 Սեպ- տեմբեր 1958:

³⁴⁶ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԴ. հտ., Կիրակի, 20 Մայիս 1962:

³⁴⁷ Հմմտ. ՎՄԴ, Մխիթարեան Վարժարան-Պլովդիւ տփ., Դպրոցական չեղ հանդէս, Յայտադիր, Բ. մաս, թիւ 7:

կազմած 50 հոգինոց երկսեռ երգչախումբով. սրահ՝ Ամերիկեան Համալսարան (1800 աթոռ)»³⁸⁴:

Միայն առաջին³⁸⁵, երկրորդ³⁸⁶, եօթներորդ³⁸⁷ եւ ութերորդ³⁸⁸ հանդեսներուն յայտագիրները հասած են ձեռքս: Ութերորդ ներկայացումէն երկու օր վերջ, որ առաջին էր Պէյրուսի մէջ եւ «սաստիկ (այն օրուան բացառիկ) տաքէն թմրած ժողովուրդը (580 հոգի) կենդանացուց, որ ծայրաստիճան ոգեւորութեան մէջ bis կը պահանջէր»³⁸⁹, ղեկավար-հեղինակը յուշագրած է. «Նուագահանդէսի խօսքը կը շարունակուի տակաւին: Մեր Փրանսացի ուսուցիչը Mr. Corne յայտնելէ յետոյ իր հիացումը, յայտնեց նաեւ փափաքը Փրանս. դեսպանին՝ Կոմս Շայլա, կրկնուած տեսնելու հանդէսը, մանաւանդ Կոմսասեան Potpourri Nr. 3-ը: Ըսաւ նաեւ, եթէ առնուած տիւքերը յաջող են, ինքը կը փափաքի ռատիոյի ընկերութեան յանձնել, որ ձայնասփռուի»³⁹⁰:

Իններորդ հանդէսին, որ առ հասարակ մասնաւորաբար այս նպատակով Գահիրէ հրաւիրուած Հ. Հէպոյեանի առաջին ելոյթն էր Եգիպտոսի մէջ, նախօրեակին կը գրէ, թէ «վաղուան յաջողութիւնը հրաշքի կարօտ

³⁸⁴ Հ. Գր. Հ., Potpourri Nr. 3, Partitur, էջ Բ:
³⁸⁵ ՎՄԴ, Միւթարեան վարժարան - Պլովզիւ տի., Յորելիական հանդէս, տասնամեայ հիմնարկութիւն՝ 1928-1938, Յայտագիր, թիւ 10. «Potpourri կոմիտեան երգերու, նուագախումբի ընկերակցութեամբ, կազմէր Հ. Գր. Հէպոյեան, խմբավարութեամբ պր. Յ. Աղասեանի» եւ ոչ Կ. Կարապետեանի, որմէ նախ խնդրած էին վարդապետները. ան «սիրով յանձն առաւ, միայն թէ ժամանակ չունենալուն...» (ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Ֆիլիպէ, 8 Հոկտեմբեր 1937):
³⁸⁶ ՎՄԴ, Միւթարեան վարժարան - Պլովզիւ տի., Դպրոցական շքեղ հանդէս, Յայտագիր, Բ. մաս, թիւ 4 եւ «Մանթո» Potpourri-ներու հեղինակ՝ Հ. Գր. Հէպոյեան, Ղեկավար՝ պրն. Յ. Աղասեան, Solist ջութակահար՝ Ստ. Խանճեան, դաշնակով կ'ընկերանայ՝ Օր. Զարուհի Սայեանը:
³⁸⁷ Նոյնը, անդ, Երաժշտական շքեղ հանդէս Միւթար Աբրահամ Ծննդեան 271-րդ տարեդարձին, Յայտագիր, Բ. մաս, թիւ 8:
³⁸⁸ ՎՄԴ, Միւթարեան վարժարան - Պէյրուս տի., Նուագահանդէս, Միւթար երգչախումբ եւ նուագախումբ, Յայտագիր, Բ. մաս, թիւ 11:
³⁸⁹ ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Պէյրուս, 23 Ապրիլ 1949, էջ 1-2:
³⁹⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Երեքշաբթի, 29 Մարտ 1949:

է...»³⁹¹: Հակառակ աննպաստ պայմաններուն «չատ յաջող անցաւ» նուագահանդէսը, որուն յայտագրին չգոյութիւնը³⁹² այսօր աւելի յարգի կը դարձնէ հեղինակին յուշագրութիւնը իբր յիշատակարան Ապրիլ ամսոյն վերջաւորութեան շարադրուած. «Յայտադիրը կազմուած էր գրեթէ բոլոր իմ գործերէս: Նուագախումբը կը բաղկանար 17 հոգիէ, երգչախումբը 30: Նախ երգուեցաւ քառամայն Մարշ Միւթար. ապա ետեւէ ետեւ Potpourri, թ. 2. եւ Potpourri, թիւ 3: «Հայրենի Արձադանդ» լարային օրգեստը, Յ. Աղասեանէ: Վիպերգ-ս շատ փայլուն անցաւ: Իսկ Երմէկ էմ Օրնրուն-ս խանդավառ ծափերու արժանացաւ՝ կրկնել տալով: Զինարի եարը՝ նոյնպէս յաջող անցաւ: Կոմիտասեան Երգերու Մաղկեփունցը (Potpourri թ. 3) կրկնութեան արժանացաւ: Նուագահանդէսէն վերջ բեմ շնորհաւորելու եկողներուն մէջ կային՝ Արմենակ Մէօթէմէտեան, ծաղրանկարիչ Սարուխան եւ ուրիշներ, որոնք ստորագրութիւնս խնդրեցին. եւ փափաքեցան, որ ամէն տարի Գահիրէ գամ...»³⁹³: Գահիրէի երկու մեծ օրաթերթերը «Յուսարբեր» եւ «Արեւ» միասնաբար կը դրուատեն, որոշ անկարեւոր պակասներ մատնանշելով³⁹⁴, յաջող ելոյթը այս յուշատօնին՝ կազմակերպուած Միւթարեան Միաբանութեան հիմնարկութեան 250-ամեայ յորելեանին առիթով: «Յուսարբեր»ի եզրակացութիւնը. «Իր ամբողջութեանը մէջ յաջող երեկոյթ մըն էր մեզի տրուածը, ամբողջովին հայկական ուղիով եւ մթնոլորտով: Հանդիսականները բուռն ծափահարութիւններով

³⁹¹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Դ. հտ., Ուրբաթ, 18 Ապրիլ 1952:
³⁹² Հմտ. թերթին տրուած գովազդը՝ Յուսարբեր, Գահիրէ, Ուրբաթ, 18 Ապրիլ 1952, թիւ 15, էջ 3դ:
³⁹³ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Դ. հտ., Զորեքշաբթի, 30 Ապրիլ 1952:
³⁹⁴ Երկուքն ալ կը պարսաւեն նաեւ հանդիսարահին կէս պարապութիւնը... Բացատրութիւն կը գտնենք Հ. Հէպոյեանին քով. «Ամբողջ օրը տունը նստայ եւ նուագուելիք նոթաները կարգի դրի, մինչ Հ. Բափիկ (Հ. Բ. Բօսեան) տունէ տուն տապանակ ուխտի (ոտըն՝) տոմս կը վաճառէ... Հսկայ Գահիրէի մէջ: ... Ամբողջ օրը մինչեւ ժամը 6 նոթաները կարգի դնելով զբաղեցայ: Ժամը 6-ին ամերիկեան համալսարանի հսկայ (1800 աթոռ) օրահար՝ Memorial Hall դասընթաց նուագահանդէսի, որ ժամը 7-ին սկսանք: Միայն մէկ շաբաթ տոմս վաճառելով՝ սրահի կէսը պարապ էր» (Հ. Գր. Հ. ԱՅ., Դ. հտ., Ուրբաթ, 18 - Շաբաթ, 19 Ապրիլ 1952):

արտայայտեցին իրենց գնահատանքը»³⁹⁵: Իսկ «Արեւ»ի բառերով՝ «երեկոյթին յաջողադոյն կտորները եղան անտարակոյս Հ. Գր. Հէպոյեանի հեղինակութիւնը եղող Երմէկ էմ Օրնրունը, որ այնքան յաջող կերպով նուագուեցաւ նուագախումբին կողմէ, եւ որ կրկնուեցաւ ընդհանուրին փափաքով: Նոյնպէս յաջող գործադրութիւն ունեցաւ Կոմիտասեան Երգերու Մաղկեփունցը, երգչախումբ-նուագախումբի մասնակցութեամբ»³⁹⁶:

Տասներորդ ներկայացումը, որ տեղի ունեցաւ Գահիրէի մէջ Հ. Հէպոյեանի սարքած վերջին համերգին ընթացքին, մեծ յաջողութիւն արձանագրելով՝ արձադանդ գտած է նաեւ Փրանսաստառ թերթերուն մէջ, ինչպէս կը յուշագրէ երաժիշտ վարդապետը³⁹⁷: Նաեւ հայ լրագրիները գովասանքով արտայայտուած են, ինչպէս «Արեւ» օրաթերթը, որ այս պարբերութեամբ կը վերջացնէ իր շնորհաւորանքը. «Իր ամբողջութեանը մէջ, այս յայտագրին»³⁹⁸ մէջ առաջին դիմի վրայ դրուած էին Հ. Գ. Հէպոյեանի ստեղծագործութիւններն ու դաշնաւորումները: Այս վերջինները, իրենց առաւել ժողովրդապնութեան եւ հոգեթով անուշութեան ինչպէս նաեւ Կոմիտասի հանդէպ ցուցաբերած սիրոյն շնորհիւ, ունկնդիրներուն սիրտին աւելի խօսեցան»³⁹⁹:

Հ. Հէպոյեանի այս հոգեսունը գնահատուեցաւ յայտնի մասնագէտներէ. «Կէսօրէ վերջ ժամը 3-5.30 երգահան Օր. Գոհարիկ Ղազարոսեանի հետ երկրորդ հանդիպումս ունեցայ իր տան մէջ: Յուշուցի իմ հեղինակութիւններս. Կոմիտասեան թիւ 3 Մաղկեփունց-ս շատ հաւնեցաւ ու ըրաւ անվերապահ գովեստներ...: Ինք ալ ցոյց տուաւ իր ստեղծագործութիւնները արդիական ոճով՝ պայտեան արշիթէթիւրով — հայկական շա-

³⁹⁵ Յուսարբեր, Զորեքշաբթի, 23 Ապրիլ 1952, թիւ 18, էջ 2Ե:
³⁹⁶ Արեւ, Գահիրէ, Զորեքշաբթի, 30 Ապրիլ 1952, էջ 4Գ:
³⁹⁷ Հմտ. հոս՝ թիւ 19 տեղիքը:
³⁹⁸ Յայտագիրը հրատարակուած է նաեւ «Յուսարբեր» (զ. օր. Հինգշաբթի, 21 Ապրիլ 1955, թիւ 16, էջ 4Գ եւ յաջորդ թիւին մէջ միեւնոյն տեղը) եւ «Արեւ» (Հինգշաբթի, 21 Ապրիլ 1955, էջ 4Գ եւ յաջորդ թիւին՝ էջ 3Ե) օրաթերթերուն մէջ:
³⁹⁹ Արեւ, անդ, Երկուշաբթի, 25 Ապրիլ 1955, էջ 1Գ:

րականի մօթիւններու վրայ»⁴⁰⁰: Շօշափելի, գործնական եւ անոր համար նաեւ աւելի ուրախաբեր է գնահատանքը, երբ հեղինակին երկերը ուրիշ արուեստագէտներուն հետաքրքրութիւնը շարժելով՝ անոնցմէ հանրութեան կը հրամցունին հեղինակին եւ նուագողին արժանավայել կատարողութեամբ: Այսպիսի առիթներ շատ ներկայացած են Հ. Հէպոյեանին, որ միշտ սիրով տրամադրած է իր ստեղծագործութիւնները, եւ ինչպէս կը տրամարանէր՝ «յօգուտ հայ երաժշտութեան»⁴⁰¹: Այս երկին առնչութեամբ դէպք մը յիշատակելի է, թէ եւ կրկին իմաստով խորհրդաւոր կը մնայ ինձի. «Կէսօրէ վերջ Դամասկոսէն վերթուող-աջորտէնիստ աշակերտս (ո՞վ էր ... Ա. Մնակեան [Պէյրուսահայ]) դալով խնդրեց իր գործիքին համար հայկական երգերու փունջ մը: 1938-ին գրածս Potpourri № 3-ը յիշողութեամբ (ինչո՞ւ եւ ի՞նչ կ'ուզէ ըսել «յիշողութեամբ»...) բոլորը ձայնագրեցի երեք ժամէն, ու ես ինձի ... bravo մը ըսի»...⁴⁰²: Այս պատահարէն մօտ մէկ տարի անց՝ տեղի ունեցած է այս երկին ուրիշ ունկնդրութիւնը Պէյրուսի Յովակիմեան սրահին մէջ, որուն մասին Հ. Հէպոյեան յուշագրած է. «Իրիկունը ժամը 9-10.30 աջորտէնի երբեմնի աշակերտին՝ Ալեքս Մնակեանի աջորտէնի նուագահանդէսին դասի. յայտագրին մէջ առած էր ինձմէ ալ բան մը (Potpourri № 3): Շատ փայլուն եւ յաջող ելոյթ մը ունեցաւ»⁴⁰³:

14 — Իմ Զինարի Եարը, դաշնակի համար, Պլովզիւ 1938, էջ 2:

Այս մեներգ-խմբերգին նօթադրութիւնը օրինակուած է Փունց Կոմիտասեան Երգերու երկին «Potpourri Nr. 3, Piano» պիտակաւոր խորագիր ունեցող հատորին (առաջին տետրակին)՝ վերջաւորութեան՝ 8-9 էջերուն վրայ: Իսկ քառամայնային (Soprani, Alti, Tenori, Bassi), լարային (I. Violine, II. Violine, Viola, Cello, Kontrabass) եւ այլ գործիքային

⁴⁰⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ե. հտ., Երեքշաբթի, 8 Սեպտեմբեր 1953:
⁴⁰¹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ը. հտ., Հինգշաբթի, 28 Յուլի 1956:
⁴⁰² Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԳ. հտ., Ուրբաթ, 14 Ապրիլ 1961:
⁴⁰³ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԴ. հտ., Հինգշաբթի, 5 Ապրիլ 1962:

(Flöte, Piano) նուագարաններուն համար պատրաստուած ձայնադրութեան բնագիրը առանձին 8 էջոց մեծադիր տետրակ մը կը կազմէ: Անոր արտաքին կողքին պիտակին վերտառութիւնն է «Չինարի Եար, Partitur», որ թէեւ անթուակիր է, սակայն յորինումի ժամանակը կապուած է վերոյիշեալ կոմիտասեան ծաղկեփունջին հետ: Արդէն հոս թիւ 13 երկին մասին տրուած տեղեկութիւնները գրեթէ ամբողջութեամբ կ'արժեն նաեւ այս թիւ 14 գործին համար:

15 — Glückwunsch, երգեհոնի համար, 8 Օգոստոս 1938, Բուզարեստ, էջ 1⁴⁰⁴:

16 — Menuett № 3, 6 Յունուար 1939, Բուզարեստ, էջ 1⁴⁰⁵:

Գրի առնուած է 2 Սեպտեմբեր 1943-ին, Պլովդիւ:

17 — Մեր Հայրենիք, Partitur, Մայիս 1939, Պլովդիւ, էջ 4:

Բոլորովին առանձին պրակ մըն է, սովորական մատիտով մաքուր նօթագրուած Fanfar-ի համար:

18 — Քայլերգ Միխայիլ Մանկապարտեղի - Պլովդիւ, երգ եւ դաշնակ, Հոկտեմբեր 1939, Պլովդիւ, էջ 1⁴⁰⁶:

Այս քայլերգը, որ վերջնականապէս յորինուած եւ մաքուր անցուած է 27 Յուլիս 1942-ին, Դպրոցական Երգարանին թիւ 1 կտորը կը կազմէ⁴⁰⁷ եւ ուրիշ արտատպուած է Լոս Անճելըսի Միխայիլեան Միացեալ Վարժարանին տարեգրքին մէջ⁴⁰⁸: Քնքուշ բառերն ալ երաժիշտը քերթողած է, որոնք երգուած են Միխայիլեան յարկէն ներս՝ գրեթէ ամէն դպրոցական հանդէսի ժամանակ...:

⁴⁰⁴ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 7:
⁴⁰⁵ Նոյնը, անդ, էջ 34: Սեւ թանաքով գրուած թիւը՝ 3, աւրած է եւ քովը դրած կարծիք գունաւոր մատիտով՝ 2:
⁴⁰⁶ Նոյնը, անդ, էջ 9:
⁴⁰⁷ Հ. Գր. Հ., Դպրոցական Երգարան, անդ, էջ 4-5:
⁴⁰⁸ Հմմտ. Տարեգիրք - Yearbook 1983-1984, էջ 8-9:

1939

19 — Dankbarkeit, երգեհոնի համար, 14 Նոյեմբեր 1939, Պլովդիւ, էջ 1⁴⁰⁹:

Իբր երախտագիտութիւն ձօնած է «ակնաւոր վիրտուօզ մենանուագող դաշնակահարուհի Muza Germany Ciomac»-ին, որ եղած է դաշնակի իր ուսուցչուհին՝ կարճ ժամանակի մը համար, ինչպէս արդէն յիշուած է «Ինքնակենսագրութեան» մէջ:

20 — Perpetuum mobile, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1939:

Այս խորագրով գտայ չորս էջոց հնամաշ պրակ, որուն թուղթը գունաթափ՝ չորս կողմի եզերներէն պատուտուած է: Մատիտով եւ գնդադրիչով կատարուած են սրբադրութիւններ: Հուսկ՝ չորս էջերն ալ վերէն վար մատիտի ք-նշաններով դժուած են:

Հեղինակէն կան երեք յիշատակարաններ: Առաջին էջին վրայ կը կարդանք. «Սկսած եմ յօրինել այս կտորը 12. XII. 1939 ընդհատուելով ժամանակ մը, վերսկսած եմ 30. X. 1943 - Պլովդիւ: Վերստին ընդհատուելով՝ 7 տարի վերջ վճուած եմ շարունակել 18. XII. 1950 - Պէյրուսի եւ վերջացնել մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 1951 - Պէյրուսի»: Երրորդ էջին վերեւ, — գոր վերսկսած է 18 Դեկտեմբեր 1950 եւ վերջապահ՝ նոյն ամսոյն 30-ին, ինչպէս կը մատնանշեն լուսանցքի թուականները —, կարմիր գնդադրիչով կը յիշեցնէ հեղինակը, թէ «այս էջը մաքուր անցուած է, ետեւի էջը՝ ոչ»: Իսկ երրորդ յիշատակարանը՝ չորրորդ էջին տակն է. «36 տարի յետոյ(!) վերջացած՝ 25 Հոկտեմբեր 1975, Վիեննա, Հ. Գր. Հէպոյեան»:

Այս հնամաշին հետ պահուած է համեմատաբար շատ աւելի նոր նոյնքան մեծադիր պրակ մը, որուն էջաթիւերն են «3, 4, 5, նոր էջ 4»: Այս թիւ 3, 4 եւ 5-ի կէս էջը ինքնահոսով, իսկ 5-ի վերջին մասը եւ նոր էջ 4-ը մատիտով նօթագրուած: Այս պրակն ալ ամբողջութեամբ ք-նշաններով դժուած է: Էջաթիւ 5-ին վերեւ կայ այս թուականը՝ «9. V. 957»:

Քառասնական թուականներու մասին որեւէ տեղեկութիւն չունիմ, իսկ երրորդ

⁴⁰⁹ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 8:

անգամ սկսելու յիշատակարանային թուականը ինք հեղինակը կը սրբազրէ, երբ յուշագրած է. «Ճաստ տարիէ ի վեր սկսած եւ կիսաւարտ մնացած երաժշտական գործերէս մին՝ Perpetuum mobile, Ré mineur, այսօր որոշեցի մինչեւ 1950-ի վերջը լրացնել, թէեւ 1943-ին նման խոստում մը ըրած ու մոռցած էի: Չարմանալի պարագայ ... 1945-ին ուրիշ Perpetuum mobile մը սկսայ եւ մէկ շունչով աւարտեցի, իսկ նախորդ՝ մի անգամ աւելնս կամ ներշնչումս ցամաք ըլլալով չեմ կրնար նոյն խանդով շարունակել...»⁴¹⁰: Այս որոշումին յաջորդող երկրորդ օրը նստած է «գիշերը մինչեւ ուշ ատեն» եւ տաս տարի առաջ սկսած եւ անաւարտ մնացած այս երկին վրայ աշխատեց է⁴¹¹: Ինչպէս 24 տարիէ ի վեր կը ճանչնամ զինքը, երաժիշտ վարդապետը միշտ, այս պարագային ալ, իրիկունները «մինչեւ ուշ ատեն դաշնակի վրայ խոկումներ» կ'ունենար...⁴¹²: Գիշերային խոկումներ՝ որոնք յօրինող երաժիշտը կը տանէին նորանոր ստեղծագործումի մուսաններուն ... «Իրիկունը քանի մը լրացուցիչ մասեր գրեցի 1939-ին սկսած երաժշտական մէկ հեղինակութեանս»⁴¹³: Իսկ Դեկտեմբեր 18-ի գիշերային ժամերուն յուշագրութիւնը յաջորդ օրուան մէջ անցուցած է. «Երէկ իրիկուն (կէսօրէ վերջ՝ ժ. 4.30-ին Ամերիկեան Համալսարանի West-Hall-ի սրբահր զացած է ունկնդրելու «մեծանուն չելիստ Bernard Michelin-ը, որ սքանչելի Քէֆ-նիք եւ Քոն ունէր»...» մինչեւ ժամը 1 դաշնակահարու իստած յօրինեցի կիսաւարտ Perpetuum mobile-իս մնացեալ մասերէն մաս մը. միտքս դրած եմ մինչեւ նոր տարի մը. աւարտել 11 տարիէ ի վեր սկսած ու ցարդ՝ զանազան պատճառներով անաւարտ մնացած այդ գործս»⁴¹⁴:

Սակայն, զանազան արտաքին արգելքներու եւ դպրոցական (նաեւ իբր տնօրէն) գործերու բերումով՝ անկարելի եղաւ երաժիշտ վարդապետին իրականացնել իր որոշումը: 1951 յուշատետրին մէջ առաջին յիշումը: 1950 շ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. Հտ., Երեքշաբթի, 28 Նոյեմբեր 1950:
⁴¹¹ Հմմտ. նոյնը, անդ, Հինգշաբթի, 30 Նոյեմբեր 1950:
⁴¹² Հմմտ. նոյնը, անդ, Զորեքշաբթի, 6 Դեկտեմբեր 1950:
⁴¹³ Նոյնը, անդ, Կիրակի, 17 Դեկտեմբեր 1950:
⁴¹⁴ Նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 19 Դեկտեմբեր 1950:

շատակումը անոր նկատմամբ՝ հետեւեալն է. «Իրիկուն մինչեւ ուշ ատեն նուագեցի աշխատելով 11 տարի առաջ սկսած ու կիսաւարտ մնացած Perpetuum mobile-իս վրայ»⁴¹⁵: Հակառակ Մարտ 22-ի վերջնական մտադրանքին «կէս մնացած երաժշտական մի քանի ստեղծագործութիւններս աւարտելու»⁴¹⁶ եւ Ապրիլ 1-ի գիշերային քանի մը ժամերու աշխատանքին⁴¹⁷, անկէ վերջ Հ. Հէպոյեան 10 ամիսներէ աւելի չէ կրցած նուիրուիլ իր սիրական երկերուն աւարտումին: Յուշատետրին մէջ ոչ մէկ նախադասութիւն կայ ... տարուան վերջնութեւր օրը դարձեալ կը յուշագրէ. «Գիշերը մինչեւ ժամը 1 դաշնակին առջեւ աշխատեցայ 12 տարի առաջ սկսած ու անաւարտ մնացած Perpetuum mobile-իս վրայ...»⁴¹⁸:

Հնամաշ եւ գունաթափ պրակին երրորդ յիշատակարանին «25 Հոկտեմբեր 1975» թուականը ունեցող անկապ պրակ մը գտայ Հ. Հէպոյեանի թղթածրարներու մէջ: 16 էջոց պրակին գեղեցիկ գլխազիր «Perpetuum mobile» վերտառութիւնը շատ աւելի ուշ աւրած է հեղինակն ու նոր վերնազիր մը դրած՝ Երաժշտական Մտորումներ...: Ինչպէս կը տեսնուի բազմաթիւ սրբադրութիւններէն եւ մրոտումներէն՝ սկիզբը մաքուր անցուած այս օրինակը դարձած է սեւազիր պրակ՝ նախարտակ մը նորանոր ճշդումներու եւ յղկումներու: Թէեւ էջ 16-ի վերջաւորութեան արձանագրուած է հեղինակին ստորագրութեամբ յիշեալ թուականը իբր աւարտումի օրը, որուն ակնարկութիւն չկայ օրատետրին մէջ, սակայն էջ 3 «16. XI. 75», էջ 5 «17. XI. 75» եւ էջ 9 «18. XI. 75» թուականները կը տեսնուին: Այդ օրերուն՝ երաժիշտ վարդապետը վերստին սկսած է աշխատանքի... «Ամբողջ օրը հին երաժշտական կիսաւարտ ստեղծագործութիւն մը (1939-ին սկսած) աւարտելով եւ մաքուր անցնելով զբաղեցայ: Մինչեւ 1957 քանի մը անգամ փորձեց եմ լրացնելու եւ չեմ յաջողած, բայց այս անգամ (36 տարի յետոյ!) պիտի աւարտեմ — (Յուսամ՝ անհաւատարիմ մուսաս նորէն զիս չի խաբեր ու կը մնայ մօտս՝ մինչեւ վերջին նօ-

⁴¹⁵ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. Հտ., Երաթ, 3 Մարտ 1951:
⁴¹⁶ Նոյնը, անդ, Աւազ Հինգշաբթի, 22 Մարտ 1951:
⁴¹⁷ Հմմտ. նոյնը, անդ, Կիրակի, 1 Ապրիլ 1951:
⁴¹⁸ Նոյնը, անդ, Կիրակի, 30 Դեկտեմբեր 1951:

թըս...»⁴¹⁹: Յետագայ երկու օրերուն մաքուր ընդօրինակելու աշխատանքին յաջորդած է դադար մը⁴²⁰, սակայն բուն փափաքը՝ տեսնելու բոլորովին վերջացած փայտաշինարարներին երկը, մշտապես էր հեղինակին էութեան մէջ...: «Ամբողջ օրը ... զբաղեցայ մէկ կողմէն Դասական Գրաքարի Ոնեքու Բառարան-իս մեքենադրութեամբ եւ միւս կողմէն երաժշտական մէկ հին գործիս (Perpetuum mobile) վերջին յղկումներուն վրայ»⁴²¹: Հետաքրքրական է եզրափակել յուշագրութիւնը. «...Այսօր կէսօրէ վերջ դռնապանութիւն ըրի պահակին տեղ եւ զբաղեցայ Յալիստեմական Շարժում-իս վերջին յղկումներով: Այս դաշնակի դործս սկսած էի 1939-ին եւ ընդհատուելով կէս մնացած էր՝ եւ հակառակ 1943-ին, 1950, 1951 եւ 1957-ին լրացնելու փորձերուս՝ չէի յաջողած ... մուսաս չէր գար: Այս Հոկտեմբերին քննտած մուսաս եկաւ եւ լրացուց»⁴²²:

Cahier de Musique մեծադիր տետրակին մէջ, զոր Հ. Հէպոյեան 1950-ին իբր երաժշտական դասատետր դործածեր էր ձեռնադաշնակի իր աշակերտներու համար⁴²³, որոնցմէ էր նաեւ Ալեքս Մնակեան⁴²⁴, բո-

419 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԻԷ. հտ., Երկուշաբթի, 17 Նոյեմբեր 1975:
 420 Հմմտ. նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 18 - Չորեքշաբթի, 19 Նոյեմբեր 1975. «Աւօն եկած էր կէսօրէ վերջ, քիչ մը փորձեց եւ շատ հաշտեցաւ»:
 421 Նոյնը, անդ, Երաթ, 29 Նոյեմբեր 1975:
 422 Նոյնը, անդ, Կիրակի, 30 Նոյեմբեր 1975:
 423 Cahier de Musique տետրակին առաջին հինգ էջերը ինչպէս կորսուեր են: Էջ 6-էն մինչեւ 15 հետեւեալ երգերը ձայնագրած է.
 6. Trink Brüderlein, trink! (25. III. 1950, Թ. դաս),
 7. Dis moi oui, dis moi non! (30 Մարտ 1950, Թ. դաս),
 8. Cou-Cou Valse (14. IV. 950, ԹԱ. դաս),
 9. Rheinländer - Tanz
 10. Հնձուորններու պար (20. IV. 950, ԹԲ. դաս),
 11. Komm trink und sing am Rhein! (4. V. 950, ԹԳ. դաս),
 12. Bandltanz (27. IV. 950, ԹԴ. դաս),
 13. Միծեռնակ (27. IV. 950),
 14. Երնէ՛կ էն Օրերուն ... (11. V. 50, ԹԵ. դաս եւ 25. V. 950, ԹԶ. դաս),
 15. Mineur - Fox (2. XI. 1950, Ա. դաս):
 424 «Անորոշողն ինքն աշակերտ մը եւս ունեցայ մեր դպրոցէն՝ Ալեքս Մնակեան» (Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Հինգշաբթի, 20 Ապրիլ 1950), որուն հօր հետ դացած էր նախապէս ձեռնադաշնակ մը գնելու (հմմտ. նոյնը, անդ, Ուրբաթ, 14 Ապրիլ 1950):

լորովին պատահամբ դտայ Perpetuum mobile խորագրով 9 էջնոց նօթագրութիւն մը՝ այս երկու թուականներու միջեւ «26.— 27. X. 1976»⁴²⁵: Սկզբնական շփոթութիւնս եւ ըստէական ուրախութիւնս այս նորագիւտ «երկին» նկատմամբ՝ շուտով փարատեցին օրատետրին այս տողերը. «Այսօր ամբողջ օրը մտահոգ անցուցի քանի մը օրէ ի վեր խորհրդաւոր կերպով կորսուած մէկ երաժշտական գործիս համար՝ Perpetuum mobile դաշնակի համար, զոր նոր աւարտած էի, աւելի քան 30 տարիէ ի վեր կիսաւարտ մնացած ըլլալով (12 էջ)»⁴²⁶: — Կորսուածին մտատանջութեամբ եւ զայն ցմիշտ մոռնալու մղձաւանջէն՝ մտացի երաժիշտ վարդապետը յաջորդ երկու օրերուն մէջ յիշողութեամբ նօթի գրառած է իր «դժուարածինը» վերոյիշեալ մեծածաւալ տետրակին մէջ⁴²⁷: Այս աշխատանքին տարիներու ողիսականը նոր դտաւ իր աւարտումը՝ Երաժշտական Մտորումներ դիպուկ նոր վերատառութեամբ սպուելով հեղինակին վերջին հաւաքածոյին մէջ⁴²⁸:

21 — Փունջ Կամիտաւեան Երգերու, Potpourri Nr. 4, Violino-Piano, 16 Հոկտեմբեր 1939 — 6 Յունուար 1940, Պլովդիւ, էջ 11:

Այս մեծադիր պրակը, որ նախնական օրինակն է, կազմուած է 12 կտոր զուտ Կոմիտասեան երգերէ.

- Նախերգանք⁴²⁹,
- ա. Էս դիչեր...⁴³⁰,
- բ. Կուժն առայ...⁴³¹,
- գ. Գնա դնա...⁴³²,
- դ. Ա՛յ այլուդ...⁴³³,
- ե. Տուն արի...⁴³⁴,

425 Cahier de Musique, էջ 17—25:
 426 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԻԷ. հտ., Երկուշաբթի, 25 Հոկտեմբեր 1976:
 427 Cahier de Musique, էջ 23 կէս եւ էջ 24 բոլորովին պարապ ձգուած է...:
 428 Հմմտ. Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային երկեր, անդ, Թիւ 18, էջ 60—71:
 429 ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., Փունջ Կոմիտասեան երգերու, Potpourri Nr. 4, Violino-Piano, Պլովդիւ 1939—1940, էջ 1:
 430 Նոյնը, անդ, էջ 1—2:
 431 Նոյնը, անդ, էջ 2—3:
 432 Նոյնը, անդ, էջ 3:
 433 Նոյնը, անդ, էջ 3—4:
 434 Նոյնը, անդ, էջ 4:

գ. Երեւան բաղ եմ արել...⁴³⁵,
 է. Գարուն ա...⁴³⁶,
 ը. Տըլէ-Յաման...⁴³⁷,
 ք. Անձրեւ եկաւ...⁴³⁸,
 ժ. Իմ Ձինարի եար...⁴³⁹,
 ժա. Սարէն կու գայ ձիաւոր...⁴⁴⁰,
 ժբ. Սոնա Եար...⁴⁴¹,
 — Վերջախաղ⁴⁴²:

Այս նօթագրութիւնը, կապոյտ եւ սեւ թանաքադիր՝ զոր պահուած դտայ մեր դիւանին մէջ, կը ցուցաբերէ բազմաթիւ սովորական մատիտով կատարուած սրբագրութիւններ ու յաւելումներ⁴⁴³: Երգերու վերատառութիւնները, բացի վերջինէն, յետսմուտ են կարմիր դունաւորով:

Այս երգափունջը կազմելու գաղափարը ունեցած է Հ. Հէպոյեան 1939-ի սկիզբները, ինչպէս կը տեղեկագրէ Հ. Հ. Ոսկեանին. «...Ասկէ դատ, բացէն քիչ մը ժամանակ գտնելու պարագային՝ կը զբաղիմ նոր Potpourri մը կազմելով — Orchestre-ի համար, զոր պիտի ներկայացնեմ Պր. Աղասեանի գոր պիտի ի Պլովդիւ եւ ի Սոֆիա, երբ հետ այս տարի ի Պլովդիւ եւ ի Սոֆիա, երբ դպրոցով հոն հանդէս տալու երթանք Մայիսին»⁴⁴⁴: — Բարեմիտ առաջադրանքն ու խանդավառ կամքը չեն հասնիր իրենց նպատակին, քանի գործին առաջին մասին դաշնակին եւ առաջին ջութակի բաժինները կ'աւարտին 6 Յունուար 1940-ին, ինչպէս կ'իմանանք պրակին վերջին էջէն:

Այս երկին երկրորդ մեծադիր պրակին խորագրին է՝ Նոր Ծաղկեփունջ Կամիտասեան Երգերու (Partitura), Թիւ 4, 21 Փետր. — 16 Սեպտ. 1940, Պլովդիւ, էջ 28:

Արտաքին կողքին պիտակին յետադային կարմիր գնդադրիչի վերատառութիւնը հաւուստուած է՝ «Ծաղկեփունջ Կամիտասեան Երգերու», իսկ էջ 1-ի վրայ կը կարդանք սովորական մատիտի վերնագիրը, որ աւելի

435 Նոյնը, անդ, էջ 5:
 436 Նոյնը, անդ, էջ 5—6:
 437 Նոյնը, անդ, էջ 6—7:
 438 Նոյնը, անդ, էջ 7:
 439 Նոյնը, անդ, էջ 8:
 440 Նոյնը, անդ, էջ 8—10:
 441 Նոյնը, անդ, էջ 10—11:
 442 Նոյնը, անդ, էջ 11:
 443 Նոյնը, անդ, էջ 3, 4, 5, 6, 7, 8:
 444 ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Պլովդիւ, 14 Մարտ 1939:

բացատրութիւն մըն է կարեւոր. «Partitur, Երգերու ընտրութիւն՝ Յակոբ Աղասեան, դաշնակորում եւ նուագախումբի վերածում՝ Հ. Գր. Հէպոյեան, Պլովդիւ 1940»:

Արտաքին կողքին ներսի կողմը փակցուած է լուսանկար-բացիկ մը, որուն ետին արձանագրուեր է հետեւեալ «Յիշատակարանը — Երբ 16 Սեպտ. 1940-ին ջութակահար Պր. Յակոբ Աղասեանի գործակցութեամբ այս Ծաղկեփունջը Կամիտասեան Երգերու աւարտեցինք, խոր գունակութեամբ այս սիրուն զբօսափայլը (Պլովդիւ — Sahat-Tepe — կոչուած սիրուն բլուրին զազաթի զբօսափայլը՝ Միխիթարեան մեր Վարժարանին կից) բարձրացանք եւ մէյմէկ բաժակ դարձուրով մկրտեցինք մեր յամառ ջանքերու այս պտուղը ... Հ. Գր. Հէպոյեան»:

Լարային (I. Violon, II. Violon, Viola, Cello, Kontrabaß), շեփորային (B-Trompet, B-Tromba, Pauke), փչողական (Flöte, Oboe, B-Klarinette) եւ դաշնամուրային բաժիններուն այս պրակը ունի հետեւեալ գլխակարգերը.

- Նախերգանք⁴⁴⁵,
- ա. Էս գիչեր...⁴⁴⁶,
- բ. Կուժն առայ...⁴⁴⁷,
- գ. Գնա դնա...⁴⁴⁸,
- դ. Ա՛յ այլուդ...⁴⁴⁹,
- ե. Տուն արի...⁴⁵⁰,
- գ. Երեւան բաղ եմ արել...⁴⁵¹,
- է. Գարուն ա...⁴⁵²,
- ը. Տըլէ-Յաման...⁴⁵³,
- ք. Անձրեւ եկաւ...⁴⁵⁴,
- ժ. Իմ Ձինարի եար...⁴⁵⁵,
- ժա. Սարէն եկաւ ձիաւոր...⁴⁵⁶,
- ժբ. Սոնա Եար...⁴⁵⁷,
- Վերջախաղ⁴⁵⁸:

445 ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., Ծաղկեփունջ Կամիտասեան Երգերու, Partitur, Պլովդիւ 1940, էջ 3:
 446 Նոյնը, անդ, էջ 4—6:
 447 Նոյնը, անդ, էջ 7:
 448 Նոյնը, անդ, էջ 8—9:
 449 Նոյնը, անդ, էջ 10—11:
 450 Նոյնը, անդ, էջ 11—12:
 451 Նոյնը, անդ, էջ 12—13:
 452 Նոյնը, անդ, էջ 14—15:
 453 Նոյնը, անդ, էջ 15—18:
 454 Նոյնը, անդ, էջ 18—19:
 455 Նոյնը, անդ, էջ 19—21:
 456 Նոյնը, անդ, էջ 22—24:
 457 Նոյնը, անդ, էջ 24—26:
 458 Նոյնը, անդ, էջ 26—28:

նասէր» անուններու տակ քանի անգամներ ունկնդրուած է՝ զանազան քաղաքներու մէջ: Օրինակի համար՝ Գահիրէ կազմակերպուած յորեկինական հանդէսին այս քայլերգին առաջին ելոյթը լրագրած է «Արեւ» օրաթերթը. «Հ. Գր. Հէպոյեանի ղեկավարած երգչախումբը, դաշն ու առոյգ երգեցողութեամբ երգեց Ռազմերգը եւ Հովուերգը Հայաստանի՝ արժանանալով ներկաներու միահամուռ զընահատանքին»⁴⁸⁸: Գահիրէի մէջ երկրորդ անգամ հրամցուած է արդէն 23 Ապրիլ 1955ին, մեծ համերգին բացումը կատարուեց է⁴⁸⁹: «Ինձմէ ներկայացուցի երկու խմբերգ՝ Օ'ն ռազմիկներ եւ Հովուերգ Հայաստանի...»⁴⁹⁰: Բարիզի մէջ ալ իբր առաջին ունկնդրութիւն՝ Հ. Հէպոյեան նուագած է իր այս երկը Ուրֆայի Հերոսամարտի 40րդ եւ 36րդ տարեդարձը ոգեկոչող տօնակատարութեան⁴⁹¹:

Ռազմերգ Հայրենական նոր վերտառութեամբ 10 Փետր. 1981 թուակիր չորս էջնոց պրակ մը կայ, որուն առաջին երեք էջերը քառամասնի նոթագրութիւնն է եւ բառերը մեքենագրուած հեղինակէն, իսկ չորրորդ էջը Piano-Forte-ի նոթերը կ'ամփոփէ: Պատճառը այս նոր ընդօրինակութեան կ'իմանանք Հ. Հէպոյեանէն. «Երէկ գիշեր եւ այսօր մինչեւ կէսօր մաքուրի անցուցի Ռազմերգ Հայրենական խմբերգս Համազգայինի Երգչախումբին վարիչ երգահան Արա Մանաչի խնդրանքին ընդառաջելով եւ կէսօրէ վերջ 5 օրինակ բազմացնելով յանձնեցի»⁴⁹²:

33 — Menuett № 2, Variation I., 29 Օգոստոս 1943, Պլովդիւ, էջ 2⁴⁹³:

Հեղինակը բնագրին վրայ սրբագրութիւններ ու յաւելումներ կատարած է կարմիր գեղազրիչով, ապա մաքուրի գրառեր է՝

⁴⁸⁸ Արեւ, Գահիրէ, Երեքշաբթի, 8 Մարտ 1955, էջ 1բ:

⁴⁸⁹ Հմմտ. ՎՄԳ, Միթթարեան Վարժարանի նախկին Սանուց Միութիւն-Գահիրէ տփ., Մեծ Համերգ, Ewart Memorial Hall, Երաթ, 23 Ապրիլ 1955, Յայտարար, Ա. մաս, Թիւ 1ա. «Ռազմերգ»:

⁴⁹⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., է. հտ., Կիրակի, 24 Ապրիլ 1955:

⁴⁹¹ Հմմտ. Յառաջ, Բարիզ, Երեքշաբթի, 25 Հոկտեմբեր 1955, էջ 3ա:

⁴⁹² Հ. Գր. Հ., ԱՅ., 1Գ. հտ., Զորեքշաբթի, 11 Փետրուար 1981:

⁴⁹³ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 28—29:

Mineutto № 2b (Variazione) վերտառութեամբ⁴⁹⁴: Այս վերամշակումը տպուած է⁴⁹⁵:

34 — Gavotte (im alten Stil), 1 Սեպտեմբեր 1943, Պլովդիւ, էջ 1⁴⁹⁶:

Բնագիրը մշակելով՝ օրինակած է առաջին անգամ 14 Հոկտեմբեր 1950-ին, Պէյրուս⁴⁹⁷: Աս ալ իր կարգին վերամշակած է 27 Փետրուար 1963-ին⁴⁹⁸: Երրորդ անգամի որոշ փոփոխակներով հրատարակութեան տուած է⁴⁹⁹:

Ինչպէս արդէն յիշեցի, որ Մշնտնցեմար Եարժումը պոլսահայ Վ. Մազլումեան երաժշտագէտ-ուսուցչուհին՝ իր յառաջացած դաշնակի սաներով կազմակերպած «ռէսիթալին» նուագուեց է, այսպէս ալ այս Gavotte-ին հետ թիւ 28, 29 եւ 33 Կտորները մտեր են անոր նուագացանկին մէջ⁵⁰⁰: — «Ինչպէս գրած ենք նախորդ նամակներով՝ R. P. G. Heboyan-ի հեղինակութիւնները միշտ պատուոյ տեղն ունին մեր յայտագրերուն մէջ...»⁵⁰¹:

35 — Aubade, դաշնակի համար, 15 Հոկտեմբեր 1943, Պլովդիւ, էջ 1⁵⁰²:

Շատ ջնջին տարբերակներով տպուած է⁵⁰³:

36 — Thema con Variazioni, 27 Նոյեմբեր 1943, Պլովդիւ, էջ 1⁵⁰⁴:

Այս խորագրին ունեցող մեծադիր թերթ մը գտայ երաժիշտ վարդապետին ծրարներու մէջ, որուն սովորական մատիտի նոթա-

⁴⁹⁴ Հ. Գր. Հ., Կտորներ Բ., անդ, էջ 4—5:
⁴⁹⁵ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, Թիւ 6, էջ 17—18:
⁴⁹⁶ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 32:
⁴⁹⁷ Հ. Գր. Հ., Կտորներ, Ա., անդ, էջ 1:
⁴⁹⁸ Հ. Գր. Հ., Կտորներ Բ., անդ, էջ 1:
⁴⁹⁹ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, Ա, էջ 8:
⁵⁰⁰ Հմմտ. Saray da 15 Mart 1970, Piyano Resitali, V. Mazlum'un, 4-14 yasinda öğrencileri tarafindan, Program, II կամ Naregyan Salonu, 30 Mart 1980, Piyano Resitali, V. M., y. ö., Program, III:
⁵⁰¹ ՎՄԳ, Վ. Յ. Մազլում տփ., նամակ՝ Իսթանպուլ, 23 Դեկտեմբեր 1978:
⁵⁰² Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 33:
⁵⁰³ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, Թիւ 12, էջ 35—36:
⁵⁰⁴ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 29:

գրութիւնը նախարտակն եղած էր այս կտորին: Նոյն էջին երկրորդ կէսը «Var. I.» վերտառութեամբ եւ «15. XII. 943» թուականով ձայնագրուած են 19 ամանակներ: — Սմբողջ էջը, սակայն, չ-նշաններով գծուած է, քանի «մաքուր թուղթի վրայ անցուած» է հեղինակի ձեռքով...:

Վիեննայի մէջ, 22 Ապրիլ 1959-ին վերի կտորը վերամշակելէն վերջ, Հ. Հէպոյեան «Thema con Variazioni» վերտառութեան «Mit 6 Variationen» ենթախորագրեր կցելով՝ ջանացեր է ձայնագրելու նոր եղանակ մը, որուն, սակայն, միայն երեք մեծածաւալ էջերու սեւագրութիւնը ծանօթ է ինձի: «Իրիկունը թիւ 6րդ Variation-ը գրեցի Thema con Variazioni-ի գործիս համար»⁵⁰⁵:

Կայ այս մեծածաւալ պրակին կից նաեւ «28. VI. 59» թուակիր առանձին մեծադիր թերթ մը, որուն առաջին ձայնանշուած երեսին վրայ «Thema con Variazioni - Variation 5.» գրուած է, իսկ երկրորդը՝ «Variation 6.» միայն վեց ամանակ ձայնագրուեց է մատիտով: «Իրիկունը Thema con Variation-իս 6րդ Variation-ը գրեցի»⁵⁰⁶:

37 — SI-LA, Idylle, 7-8 Դեկտեմբեր 1943, Պլովդիւ, էջ 1⁵⁰⁷:

Իւրաքանչիւր ամանակի մէջ (Si-La) (Al-is) հնչիւններն ունեցող այս երկը տպուած է ամփոփով⁵⁰⁸:

38 — Prosit-Neujahr, Fox-Galopp, Պլովդիւ 1943:

39 — Menuett № 4, Պլովդիւ 1943⁵⁰⁹:

40 — Փունջ Ժողովրդական եւ Հայաստանեան Երգերու, Potpourri Nr. 5, Պլովդիւ 1943:

Այս երկը բնագրային մեծագոյն անծանօթը կը մնայ ինձի տակաւին...: Չեմ գիտ-

⁵⁰⁵ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԱ. հտ., Հինգշաբթի, 30 Ապրիլ 1959:
⁵⁰⁶ Նոյնը, անդ, Կիրակի, 28 Յունիս 1959:
⁵⁰⁷ Հ. Գր. Հ., Դաշնակի Երկեր, անդ, էջ 40:
⁵⁰⁸ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, Թիւ 11, էջ 33—34:
⁵⁰⁹ Թիւ 38 եւ 39 կտորներուն նոթագրութիւնը չեմ տեսած, որովհետեւ չկրցայ տեղ մը գտնել անոնց գոյութիւնը, որուն միակ փաստն է հեղինակին լուրջ անուանական յիշատակումը թուղթի մը վրայ...:

տեր ո՞ր մնացեր են այս գործին նոթագրութիւնները...: «Այսօր առաջին անգամն ըլլալով՝ Փետրուար 4-ին տալիք դպրոցական հանդէսին մաս կազմող երգի փորձերը սկսայ: Պիտի ներկայացուի իմ հինգերորդ Potpourri-ս, որ Պլովդիւ պատրաստած եմ 8 տարի առաջ եւ ներկայացուցած եմ 15 աջորտէններու խումբով: Այժմ նոյն ծաղկեփունջը պիտի երգուի 80 հոգինոց երգչախումբի կողմէ ընկերակցութեամբ զուտ աջորտէններու օրգէստրով (8-10 հոգինոց)՝ բոլորս ալ իմ աշակերտներս: Յետ այսու ամէն օր կէս ժամ փորձ ունիմ Գ. Գ. Ե. դասարանի երգիչ տղոց հետ»⁵¹⁰: — Ամիսներու պատրաստողական աշխատանքներէն ետք՝ «կէսօրէ վերջ ժամը 4-ին West-Hallի մէջ սկսաւ հանդէսը: 600 ամբողջ սրահը խինճախինճ լեցուած էր՝ չհաշուելով ոտքի կեցողները...: Շատ յաջող անցաւ առհասարակ ամէն ինչ. իմ Մաղկիպունջ թիւ 5 (երգ եւ 5 աջորտէն) խանդավառ ծափեր խլեց...»⁵¹¹: Յայտագրին երկրորդ մասին, որ աւելի պէսպէս հետաքրքրական էր, հրամցուած է «Փունջ Հայկական Երգերու (Թիւ 5)՝ պատրաստուած աջորտէններու եւ երկմայն երգչախումբի համար: 60 հոգինոց մանուկներու երգչախումբ մը, առաջնորդուած 5 աջորտէնիստ սաներէ, ղեկավարութեամբ իրենց ուսուցիչ Հ. Գր. Հէպոյեանի, գիտակցօրէն երգեցին՝ ազգային, Կոմիտասեան եւ Անոյ Օրերայէն 8 կտոր երգեր՝ խանդավառ մթնոլորտ մը ըստեղծելով»⁵¹²: Հեղինակը եւ հոգին այս դպրոցական ելոյթին գոհունակութեամբ յուշագրած է. «Այսօր ձախէն աջէն գովքը լսեցինք երէկուան մեր հանդէսի մասին, որմէ շատեր գոհ մնացեր են: Ոմանք ալ սակայն լաւ տեղ նստած չըլլալու զանգատներ ըրին...»⁵¹³:

1944

41 — Thema con due Variazioni, 1 Յունուար 1944, Պլովդիւ, էջ 2:

⁵¹⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Զորեքշաբթի, 15 Նոյեմբեր 1950:
⁵¹¹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Կիրակի, 4 Փետրուար 1951:
⁵¹² Մասիս, Պէյրուս, 14 Փետրուար 1951, էջ 5ա:
⁵¹³ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Երկուշաբթի, 5 Փետրուար 1951:

Այս Կտորէն ունի միայն երկու հին նմանահանութիւններ: Բնագիրը չեմ տեսած...:

42 — Fox-Marsch, 7 Յունուար 1944, Պլովդիւ:

Հնամաշ մեծադիր էլ մըն է այս նոթագրութիւնը, որուն հեղինակին ստորագրութեան տակ՝ կապոյտ գնդազրիչի այս նշումը կայ. «Բարեփոխել — 29. 8. 75»: Դժբախտաբար չկայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւն յուշատետրին մէջ այն թուականին կամ մօտակայ օրերուն նկատմամբ: Բնագրին ա՛յս էջը ունի «Հայկ. Երգի մը վերջախաղ» վերտառութեամբ չորս ամանակի նոթագրութիւն մը՝ «29. 8. 75»:

43 — Ո՛հ, ի՛նչ անոյշ... դաշնակի համար, 19 Մայիս 1944, Պլովդիւ:

Երկու մեծադիր էջերու մէջ Յ. Մինանեանի այս դաշնակի կտորը վերածեր է չորս ձեռքերով նուագի: Մատիտի բնագրին վրայ քանի մը ճշգրտման կատարելէն վերջ՝ Se-condo-յի բաժինը միայն օրինակեր է մաքուրի, իսկ Primo-ն կը մնայ տակաւին մատիտագիր:

44 — Valse triste!, դաշնակի եւ ձեռնաշնակի համար, 9 Դեկտեմբեր 1944, էջ 3:

Առանձին մեծադիր պրակ մը, որուն երեք էջերուն նոթագրութիւնը, բաժնուած չորս մասերու, հրատեչտի եղանակ մըն է տիրահունչ...: էջ 3 կը ցուցարբերէ երկու սրբագրուած նոր ամանակներ:

45 — Idylle - As - dur, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1944:

46 — Perpetuum mobile, D-moll, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1944:

47 — Thema con cinque Variazioni, D-dur, Պլովդիւ 1944⁵¹⁴:

514 Թիւ 45, 46 եւ 47 կտորներուն խորագրներուն ծանօթ եմ, զորոնք նշանակած է հեղինակը թուղթի վրայ իր բերկեր 1944 տարեթիւին...: Թիւ 46-ի անունին քով փակագծի մէջ սկզբնազիր գանաւարտ» բացատրութիւնը գծեր եւ գրեր է կարծիք գնդազրիչով գաւարտած 1976-ին»: Հ. Հէպոյեանի 1976-ի յուշատետրը ամբողջութեամբ կարգացի եւ ոչինչ գտայ այս

1945

48 — Perpetuum mobile, (Mouvement Perpétuel), Piano-Forte, 20—27 Ապրիլ 1945, Պասքովօ, էջ 8:

Հնամաշ առանձին մեծածաւալ պրակ, որուն վերջին էջին վարի անկիւնը կայ «15. VI. 45» թուականը: Ինչպէս արդէն ներկայացուցի, երկու անգամ տպուած այս երկը արժանացած է գնահատանքի՝ Հայրենիքի եւ Սփիւռքի արուեստագէտներէն: Չեմ կրնար հաստատել, թէ ան շատ ծանօթ է, հակառակ որ հեղինակը առաջին առանձնատիպ նոթագրութիւնը նուիրեր է բարեկամներու եւ երաժիշտներու: Այս վերջիններէն է պաղտատահայ Պէթրիս Օհաննէսեան յայտնի դաշնակահարուհին, որուն Վիեննայի մէջ տուած նուագահանդէսը Հ. Հէպոյեան քննադատը որակած է իբր «մաքուր թէքնիք եւ զգայուն նուագում»⁵¹⁵: Մայրավանքն այցելելով՝ երաժիշտ վարդապետը նուիրած է իր այս աշխատանքը արուեստագիտուհիին, որ Պաղտատ վերադառնալէն ետք գրած է Հ. Հէպոյեանին «սիրուն նամակ մը...», ուր կը յայտնէ, թէ ի մօտոյ պիտի սորվի ու նուագէ իմ Յաւիտեանական Երաժուս-դաշնակի կտորը, զոր շատ կը գնահատէ»⁵¹⁶:

49 — Valse Brillante, C-moll, դաշնակի համար, Պլովդիւ 1945:

Այս վերտառութեամբ բնագրային նոթագրութիւնը ձեռքս չէ հասած: Ունիմ դըրասեղանիս վրայ լոկ՝ Valse Brillante, Hommage à Chopin, առաջինին վերամշակումը՝ Պէյրուի 1966, էջ 4⁵¹⁷: Արդեօք, առաջին երկու էջերը նորագո՞յններն են, քանի անոնց վերջաւորութեան հեղինակը թուակագրած է «31. X. 1966»⁵¹⁸: Պատասխանը հեղինակին յուշատետրէն՝ բոլորովին ամբողջական չէ. «Գիշերը նստայ եւ գրի առի 20 տարիէ ի վեր յօրինած բայց թուղթի չանցուցած Valse Brillante-ս դաշնակի համար, որ մօզին պի-

վերտառութեամբ երկի մասին ... նոթագրութիւնն ալ անհետացեր է մէջտեղէն:

515 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԻՆ. հտ., Ուրբաթ, 22 Փոքոստոս 1975:
516 Նոյնը, անդ, Ուրբաթ, 24 Հոկտեմբեր 1975:
517 Հ. Գր. Հ., Կտորներ Բ., անդ, էջ 14—17:
518 Նոյնը, անդ, էջ 15:

տի սորվի»⁵¹⁹: Մէկուկէս ամիս վերջ այս սեւագրութեան «գիշերը մինչեւ ժամը 1 Valse Brillante-ս մաքուրի քաշեցի»⁵²⁰: Այս գործը մաս կը կազմէ նոր տպուած դաշնամուրային հաւաքածոյին⁵²¹: Հ. Հէպոյեանի դաշնակի աշակերտներուն նուագացանկին թիւերէն մին եղած է միշտ⁵²²:

«Ճիշդ 100 տարի առաջ այս օրը աշխարհի մեծադոյն դաշնակահար ու դաշնակի հեղի-ր նախնիներու բանադատեղծ, զգայուն երաժիշտ՝ Ֆրիտրիխ Շօբէն, հազիւ 40-ամեայ կը դադարէր շնչաւոր կեանքէն, ապրելու համար հանճարներու անմահ կեանքը: Ի յիշատակ եւ ի յարգանս այս եզակի հանճարին, այսօր միայն Շօբէն նուագեցի՝ վերջակէտը ղենելով իր մահերգով...»⁵²³:

50 — Zéphir-Brillante Valse, B-moll, դաշնակի համար, 15 Նոյեմբեր 1945, Պլովդիւ, էջ 2:

Առանձին մեծադիր պրակ մըն է, զոր վերջացուցած է 10 Յունուար 1946-ին:

1946

51 — Գերագոյն Երգը, քառաձայն խմբերգի եւ դաշնակի համար, 7 Յունիս 1946, Պլովդիւ, էջ 4:

Ներգաղթի քայլերդ է, որուն բառերը գրած է Հրանդ Հրահան⁵²⁴: Առանձին մեծադիր պրակ, որուն նոթագրութեան մէջ տեղ տեղ մատիտով ուղղումներ կատարեր է հեղինակը:

52 — Romance - Trio (Չուժակ, Թաւջութակ, դաշնակ), Պլովդիւ 1946:

519 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԸ. հտ., Երկուշաբթի, 31 Հոկտեմբեր 1966:
520 Նոյնը, անդ, Երկուշաբթի, 19 Դեկտեմբեր 1966:
521 Համար. Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային երկեր, անդ, թիւ 16, էջ 47—52:
522 Օրինակի համար՝ ՎՄԴ. Ռօզին Զէյթունցեան 1967, Յայտագիր, II. մաս, վերջին կտորը: Մեանուագահանդէսը տեղի ունեցած է, սակայն, Տիւրքիոյ մէջ (համար. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԹ. Տիւրքիոյ մէջ վերջ (համար. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԹ. հտ., Ուրբաթ, 3 Նոյեմբեր 1967):
523 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Երկուշաբթի, 17 Հոկտեմբեր 1949:
524 Համար. Գ. Ստեփանյան, անդ, հտ. Բ., էջ 229-ր:

Առաջին բնագիրը անյայտ է: Գտայ նորագոյն բնագրին առանձին կազմուած մեծածաւալ պրակը՝ Romance-Վիպերգ, pour Violoncelle, Violon et Piano, 30. I. 1969, Beyrouth, էջ 4: Այս թուականին կապակցութեամբ միակ յուշագրութիւնը հետեւեալն է. «Գիշերը մինչեւ ժամը 2 1/2 նստայ — երէկ եւ այսօր — եւ գրեցի Վիպերգ-իս թաւջութակի եւ Չուժակի բաժինները մաքուր թուղթի վրայ»⁵²⁵: Իսկ նոյն վերոյիշեալ թուականէն ճիշդ մէկ տարի առաջ դիպածը կը յուշագրէ Հ. Հէպոյեան այսպէս. «1945-ին Պասքովոյ (Պուլկարիա) գրած Չուժակի, չէլլոյի եւ դաշնակի Վիպերգ-ս (Romance) կորսուած կամ գողցուած ըլլալով՝ երէկ եւ այսօր մեծ անդրադարձ մը ընելով վերոյիշեցի դաշնակի բաժինը, իսկ Չուժակի եւ չէլլոյի բաժինը մատիտով գրուած թուղթի մը վրայ՝ գտայ գիրքերու մէկ անկիւնէն...»⁵²⁶:

Հեղինակը իր այս շատ սիրած երկին մեկնաբանութիւնը տուած է այս սահմանումով. «Վիպերգ-Երաժուագ-ը՝ Չուժակի, Թաւջութակի եւ դաշնակի համար գրուած 1945-ին⁵²⁷, փոքրիկ խորհրդապաշտ կտոր մըն է, ձեւով դասական, խորքով ուսման-թիք: Թաւջութակ, Չուժակ ու դաշնակ փոխն ի փոխ եւ միասնաբար կը պատմեն իրարու՝ հեղինակին դաղափարական մտատեսիլները: Ունկնդիրը ակամայ կը փոխադրուի անընթացին աշխարհ մը»⁵²⁸: Այս տողերուն գրութեանէն 21 տարի վերջ՝ Յ. Բրուտյանի ղրկած մէկ նամակին մէջ՝ Հ. Հէպոյեան սա տողերով կու տայ պատմականն ու նկարագրականն այս գործին, զոր կը դասէ իր լաւագոյն երկերուն մէջ, որոնց տպագրութեան միշտ փափաքած է⁵²⁹: Ան կը գրէ. «Համակերի եւ մեծատաղանդ Չուժակահար Ժան Տէր-Մերկերեանին...»⁵³⁰ նուիրեցի իմ Չուժակի մէկ

525 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԻԱ. հտ., Երաթ, 11 Յունուար 1969:
526 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ի. հտ., Երկուշաբթի, 29 Յունուար 1968:
527 Հաւանաբար այս թուականին արդէն սկսեր է այս սենեկային երաժշտութեան կտորը յօրինելու...: Սակայն, վերջնական յօրինումին տարեթիւն է 1946, ինչպէս Հ. Հէպոյեան նշանակած է թուղթի մը վրայ:
528 ՎՄԴ, Միութեան Վարժարանի Նախկին Սանուց Միութիւն — Գահիրէ տի., Մեծ Համբար, 28 Ապրիլ 1965, Յայտագիր, էջ 7, թիւ 1:
529 Համար. ՎՄԴ, Հ. Գր. Հ. տի., նամակ՝ Գահիրէ, 15 Մայիս 1963:
530 Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԻԸ. հտ., Երաթ, 30 Հոկտեմբեր — Երեքշաբթի, 2 Նոյեմբեր 1976:

շաբթի օրուան թողուով... Աւելի դիւրին է նոր հեղինակութիւն մը ընել, քան ուրիշի գործը մշակել... Ես տուն մնացի զբաղելու Գերյ. Ստեփանեանի l'Abandon երգին արանժամանով, որ տեւեց մինչեւ գիշերուան ժամը 3, յետ անսպառ նեղութեան: Նայինք ինչ ընդունելութիւն պիտի գտնէ Ամերիկա, ուր պիտի տպուի»⁵⁷²:

57 — «Գիշերը, յետ ընթրեաց ... Պէյրուսի լոյսերը զմտախառն պէս կը փայլէին: ... Ես մինչեւ ժամը 2 նստայ եւ տղոց համար նոր երգ պատրաստեցի»⁵⁷³:

— Այս նոր երգին մակդիրն ու նօթագրութիւնը կը մնան ինծի ցայժմ անձանօթ:

— «Երէկուցն է վեր Միսիթարայ ձօնեալ Cantate-իս մօթիֆներ կը ծնին միտքս. աւիւնս հետզհետէ կ'աճի: Աստուած թող յաջողէ»⁵⁷⁴:

Հ. Հէպոյեան, որուն գծագրութեան ու նկարչութեան ձիրքը դասընկեր եւ պաշտօնակից եղբայրները կը դովեն⁵⁷⁵, գծած է շատ յաջող 110x80 սմ. Միսիթար Աբբասօր իւզոտ ածուխի-մատիտով մեծադիր նկարը⁵⁷⁶: Օգոստոս 19-29 օրերուն այս աշխատանքին ընթացքին գծագրող երաժիշտին երեւակայութիւնն ալ գործի անցեր է, թէեւ այսօր անյայտ է նման տաղերդ մը...:

— «Երէկ գիշեր մինչեւ ուշ ատեն դաշնակի հետ խօսակցելով՝ նոր Trio Elegie մը յղացայ...»⁵⁷⁷:

Նոյնպէս անյայտ:

58 — Օրօր Յիսուս Մաճուկիս, դաշնակի համար, երկձայն երգ, 28 Նոյեմբեր 1949, Պէյրուս, էջ 2⁵⁷⁸:

⁵⁷² Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Ուրբաթ, 22 Յուլիս եւ Երկուշաբթի, 25 Յուլիս 1949:

⁵⁷³ Նոյնը, անդ, Զորեղաբթի, 31 Օգոստոս 1949:

⁵⁷⁴ Նոյնը, անդ, Երկուշաբթի, 29 Օգոստոս 1949:

⁵⁷⁵ Օրինակի համար՝ Հ. Բ. Ֆէրհաթեան, անդ, էջ 12ր. «Թերի պիտի ըլլար ու աններելի, եթէ զանց ատնէի յիշել իր ուրիշ մէկ ձիրքը՝ գծագրութիւն, ճկարչութիւն, ինքնավարժութեամբ ձեռք ձգուած հարաշարի գեղեցիկ գիր ունէր, ճաշակը նուրբ, մատները ամուր, ինչ գեղեցիկ գիրեր կը ստեղծէր արդի ըմբռնումով եւ տանամանկներ շարունակ մեր վարժարաններուն գծագրութեան ուսուցիչն էր եղած»:

⁵⁷⁶ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Ուրբաթ, 19-Երկուշաբթի, 29 Օգոստոս 1949:

⁵⁷⁷ Նոյնը, անդ, Ուրբաթ, 28 Հոկտեմբեր 1949:

⁵⁷⁸ Հ. Գր. Հ., Գարնանի Երգարան, անդ, Թիւ 5, էջ 12-18:

Նախարտակը կամ բնագիրը չկայ: Յուշատարին մէջ կայ մէկ յիշատակութիւն. «Նախընթրիքէն ետք Հալէպի վարդապետներէն Գեր. Յովսէփ Վ. Շատարեւեան (1927-1985)⁵⁷⁹ այցելեց եւ իր կազմած Աշակերտական Երգարանէն (միաձայն) առաջարկեց մեր դպրոցին համար: Նոր կարգ մը հետաքրքրական երգեր կան մէջը, հատ մըն ալ ինծմէ՝ Աստղեր կլան երկնիքն»⁵⁸⁰, որ վերոյիշեալ Օրօր-ն է: Գիտցածովս, շատ քնքուշ բառերն ալ երաժիշտ Վարդապետը գրած է:

59 — Chant de Noël, խմբերգ, 14 Դեկտեմբեր 1949, Պէյրուս, էջ 2⁵⁸¹:

«Այսօր յօրինեցի — առաջին անգամն ըլլալով Ֆրանսերէն բնագրի վրայ — ծննդեան երգ մը Մանկապարտէզի համար: Գիշերը մինչեւ ժամը 12 նստայ դաշնակորելունց երգը, որ պիտի երգուի Փետրուարին տրուելիք դպրոցական հանդէսին առթիւ Մանկապարտէզի փոքրիկներու կողմէ: ... Երէկուան թուականով յօրինած Ֆրանսերէն երգս՝ Noël, այսօր սկսայ սորվեցնել. շատ յաջող եղած է. դաշնակի բաժնին մէջ կը լսուի ծննդեան զանգակներու ղօղանջը»⁵⁸²:

60 — «Նախընթրիքէն վերջ Եոլանտա քուզնիս դաշնակի դասի գացի: Կաղանդի իբր նուէր, իրեն համար Meneutt-Yolande-մը յօրինեցի»⁵⁸³:

Այսպիսի վերտառութեամբ Menuett մը անձանօթ է ինծի...:

61 — «...Գիշերը մինչեւ ժամը 12 դաշնակի առջեւ նստած՝ կորսուած ու գտնուած հեղինակութիւններէս Gavotte (im alten Stil) Quartett-ի վերածեցի»⁵⁸⁴:

Այս յուշագրութեան նախընթաց օրը Հ. Հէպոյեան կորսնցուցեր է երաժշտական

⁵⁷⁹ Տեսնել կենսագրականը՝ Աւետիք, 1985, Թիւ 1-3, էջ 160-162:

⁵⁸⁰ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., ԺԵ. հտ., Զորեղաբթի, 16 Հոկտեմբեր 1963:

⁵⁸¹ Հ. Գր. Հ., Գարնանի Երգարան, Թիւ 6, էջ 14-15: Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ե. հտ., Շաբաթ, 2 Մայիս 1963:

⁵⁸² Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ա. հտ., Երեքշաբթի, 14-Զորեղաբթի, 15 Դեկտեմբեր 1949:

⁵⁸³ Նոյնը, անդ, Երկուշաբթի, 12 Դեկտեմբեր 1949:

⁵⁸⁴ Նոյնը, անդ, Ուրբաթ, 23 Դեկտեմբեր 1949:

երկերէն մեծ պրակ մը: «Մեծապէս նեղուած ... եւ անարամադիր» էր, որովհետեւ ան «ի՛մ հեղինակութիւններս պարունակելով՝ իմ հոգիս մէկ մասը կը նշանակէ»: — Ու՞ր մնացեր է 24 Դեկտեմբերին մաքուրի անցուցած նօթագրութիւնը Quartett-ին...:

1950

62 — Hoykens - Serenade, մշակում ձեռնադաշնակի համար, Պէյրուս 1950:

Գարնանի հանդէսին յայտագրէն կ'իմանանք, թէ «արանժաման քերտէնի» Հ. Գ. Հ.» է⁵⁸⁵, իսկ յուշատարին մէջ ալ կը կարդանք այս հանդէսի պատրաստութեան ընթացքին այս կտորին փորձերու մասին, զոր իր սաներէն երեք հոգի նուագած են⁵⁸⁶:

63 — Menuetto № 5 G-moll, 3 Մարտ 1950, Պէյրուս, էջ 2⁵⁸⁷:

Պարզ մատիտի եւ կարմիր գնդադրիչի քանի մը սրբագրութիւններ ունեցող այս բնագրին վրայ աւելցուցած է հեղինակը մատիտագիր 23 ամանակներ իբր ընդլայնում եւ նոր մշակում:

64 — Courante, դաշնակի համար, 3 Մարտ 1950, Պէյրուս, էջ 2⁵⁸⁸:

Պէյրուս, 18 Նոյեմբեր 1966-ին մաքուրի անցուած օրինակէն տպուած է այս հեղինակութիւնը⁵⁸⁹:

65 — Serenade..., ձեռնադաշնակի համար, 26 Մարտ 1950, Պէյրուս, էջ 1⁵⁹⁰:

66 — Խոտորչուրի գեղզուկ Երգեր, 27 Սեպտեմբեր 1950, Վիեննա, էջ 6:

Այս հաւաքական վերտառութեամբ Հ. Հէպոյեան ձայնագրած է վեց եղանակ-

⁵⁸⁵ ՎՄԳ, Վիեն. Միսիթարեան Վարժարան - Պէյրուս տի. Գարնանի հանդէս Միսիթար Աբբասօր ծննդեան տարեդարձին առթիւ, Կիրակի, 12 Փետրուար 1950, Յայտագիր, Թիւ 6:

⁵⁸⁶ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Կիրակի, 29 Յունուար 1950:

⁵⁸⁷ Հ. Գր. Հ., Կտորներ Ա., անդ, էջ 2-3:

⁵⁸⁸ Հ. Գր. Հ., Կտորներ Բ., անդ, էջ 6-7:

⁵⁸⁹ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային երգեր, անդ, Թիւ Ը, էջ 10-12:

⁵⁹⁰ Այս նօթագրութիւնը կը գտնուի Zérbir Խորագրով պրակին շրջադրէ էջին վրայ:

ներ, որոնց մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն տուեր է: Թիւերն են՝

- ա. Երկէն ճամբէն վարդ բացուեցաւ...⁵⁹¹,
- բ. Հարսանեկան Եղանակ⁵⁹²,
- գ. Տէ Շորորայ⁵⁹³,
- դ. Կուտրաշէն (յետ-առաջ պար)⁵⁹⁴,
- ե. Խոտորչուր զովասանք⁵⁹⁵,
- զ. Կարմիր խնձոր մը ճամբէն⁵⁹⁶:

Մեծ հաւանաբանութեամբ կարելի է ընդունիլ, որ երաժիշտ վարդապետը, Վիեննայի արձակուրդի եւ օգտափոխութեան ժամանակաշրջանին⁵⁹⁷, եղանակագրած է այս վեց երգերը՝ լսելով իր միաբանակից խոտորչուրցի Հ. Յ. Հուլունեանի (1881-1959) բերնէն⁵⁹⁸: Գերպօ. Մանեան Աբբասայրը թպտելով հաստատեց հարցումս, թէ Հ. Հուլունեան սովորութիւն ունէր իրենց գեղջական երգերը լսելի ընելու իր եղբայրակիցներուն...: Եւ Հայ Ժողովուրդի երաժշտական ամէն փշրանքին վրայ պաշտելի գուրդուրանք ունեցող Հ. Հէպոյեան առիթն օգտագործելով՝ լսածները ձայնագրեր է այս տետրին մէջ:

1951

67 — «Իրիկունը մինչեւ ժամը 12 դաշնակի առջեւ նստած յօրինեցի Եոլանտային համար դաշնակի կտոր մը, իր մօր քուզնիս փափաքին վրայ...»⁵⁹⁹:

Ինչպէս որ մէկուկէս տարի առաջ նոյն ազգականին համար յօրինած կտորը (Թիւ 60), աս ալ անձանօթ կը մնայ ինծի...:

68 — Menuetto № 6 Փերուզիկիս... 13 Յուլիս 1951, Պէյրուս, էջ 4:

⁵⁹¹ ՎՄԳ, Հ. Գր. Հ. տի., Խոտորչուրի գեղզուկ Երգեր, Թիւ 1, էջ 1:

⁵⁹² Նոյնը, անդ, Թիւ 2, էջ 2:

⁵⁹³ Նոյնը, անդ, Թիւ 3, էջ 3:

⁵⁹⁴ Նոյնը, անդ, Թիւ 4, էջ 4:

⁵⁹⁵ Նոյնը, անդ, Թիւ 5, էջ 5:

⁵⁹⁶ Նոյնը, անդ, Թիւ 6, էջ 6:

⁵⁹⁷ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Բ. հտ., Երեքշաբթի, 12 Սեպտեմբեր - Երեքշաբթի, 3 Հոկտեմբեր 1950:

⁵⁹⁸ Հմմտ. Հ. Յ. Հուլունեանի Հ. Մ. Հաճեան, Յուշատարան Խոտորչուրի, Վիեննա 1964, գլուխ 2. «Գիրն ու գրիւն Խոտորչուրի մէջ», էջ 198-225:

⁵⁹⁹ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Երկուշաբթի, 29 Յունուար 1951:

«Փերուզիկ» փաղաքական անունն է փերուզ Գալֆայեան եգիպտահայ տաղանդաւոր դերասանուհիին⁶⁰⁰, որուն մասին Հ. Հէպոյեան յուշագրած է. «Կէսօրէ վերջ դացի տեսնելու արարական նոր Ֆիլմ մը, որուն գլխաւոր հերոսուհին 8 տարեկան հայ աղջնակ մըն է՝ Եասմին, անունով: Հրաշքաղջնակին բնական խաղարկութիւնը այնքան յաջող է, որ չկրցայ յուզումս զսպել ի տես կանխահաս հայ տաղանդին, որ Երբէք-Թէմբուլ⁶⁰¹ կը յիշեցնէ...»⁶⁰²: Արուեստագէտին յուզումին յաջորդեր է երաժշտին ներշնչումը. «Կէսօրէ վերջ ժամը 3-ին Ժորժ Սինանեանի հետ Rivali սինեման դացինք տեսնելու արարական «Ֆերուզ Հանրմ, Ֆիլմը, որուն գլխաւոր դերակատարն է հայ Ցամեայ հրաշք-աղջնակ մը՝ փերուզ Գալֆայեան: Ֆիլմէն վերջ փոքրիկը, որ հիւրաբար Պէյրուսի կը գտնուի, բեմ ելլելով քանի մը խօսք ըսաւ, ամէնուն համակրական ցոյցին արժանանալով: Ապա կէս ժամ խօսեցանք իրեն եւ իր ծնողաց հետ, որոնք կը խորհին փոքրիկը Հոլիվուտ ղրկել: Եգիպտական շարժապատկերի հայ փոքրիկ աստղը՝ ժամը 6-ին իր ծնողաց հետ մեր Յուզահանդէսը⁶⁰³ դիտելու եկաւ: Երէկ իրեն մետալ մը նուիրեցի, ինքն ալ իր լուսանկարը տուաւ: Այսօր ալ Պր. Սինանեանին հետ փերուզիկը մէջերնիս առած նկարուեցանք: Երէկ իրիկուն իրեն համար Menuett մը յօրինեցի, զոր վաղը պիտի նււիրեմ իրեն»⁶⁰⁴:

⁶⁰⁰ Հմմտ. Գ. Ստեփանյան, Կենսագրական Բառարան, Ա. հտ., անդ, էջ 223բ:
⁶⁰¹ Հմմտ. Մ. Սիսակ, Հայագրի «Շիրի Թեմբուլ», Մասիս, Պէյրուսի, 18 Ապրիլ 1951, Թիւ 16, էջ 5ք եւ 8բ:
⁶⁰² Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Զորեղարթի, 7 Փետրուար 1951:
⁶⁰³ Խօսքը այն դպրոցական անխախտ ցուցահանդէսի մասին, որ Միխայիլեան սաներու եւ սանիկներու ձեռնարկով անցուցած է Կիրակի, 1 Յուլիոսին եւ տեւած է մինչեւ Երկուշաբթի, 16 Յուլիոս 1951: Հովոնաւորութիւնը ստանձնած էր Լիբանանի Հանրապետութեան առաջին նախագահը՝ Պշարա էլ Խուրի, որ 500 Լ. ո. նուիրելով՝ ղրկած էր իր անձնական ներկայացուցիչը բացումին համար: Տեղական (արաբ եւ հայ) թերթերը մեծ զովասանքով արտայայտուած են այս ցուցահանդէսին մասին, որուն եկած են մայրաքաղաքին եկեղեցական եւ պետական բարձրագոյն անձնաւորութիւններ (Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Գ. հտ., Կիրակի, 1 - Երկուշաբթի, 16 Յուլիոս 1951):
⁶⁰⁴ Նոյնը, անդ, Ուրբաթ, 13 - Շաբաթ, 14 Յուլիոս 1951:

Վերի խորագրով առանձին մեծադիր պրակին մէջ կարմիր գնդադրիչով եւ պարզ մատիտով կատարուած սրբագրութիւններէն վերջ՝ հաւանաբար նոր մաքուր նօթագրութիւն մըն ալ կայ, սակայն, հետեւեալ վերտառութեամբ՝ Minuetto con Variazione եւ ենթավերնագրով՝ «Dédié à la petite artiste Pérouz Kalfayan»⁶⁰⁵: Այս վերջինը յանձնուած է սպագրութեան⁶⁰⁶: Ասոր առաջին մասը Menuett անունն տակ նուիրած վաղամեռիկ Թամար Արապեանի յիշատակին⁶⁰⁷, որ եղած է սպագայ խոստացող դաշնակահարուհի մը⁶⁰⁸:

Գահիրէ, 1952—1955 տարիներուն պաշտօնավարութեամբ՝ Հ. Հէպոյեան շատ անգամներ առիթն ունեցած է այցելելու եւ մտերմանալու Գալֆայեան ընտանիքին ու մօտէն ճանչնալու Փերուզիկը⁶⁰⁹, որուն նորագոյն Ֆիլմերուն ալ ծանօթացաւ⁶¹⁰: — «Այսօր մաքուրի անցուցի երկու տարի առաջ հայ փոքրիկ՝ սինեմայի աստղ Փերուզ Գալֆայեանի համար ... յօրինած Menuett № 6-ս, աննշան փոփոխութեամբ մը: Գրած բնագիրս լուսանկարել տալով՝ օրինակ մը իրեն պիտի նուիրեմ»⁶¹¹: Երկու տարի առաջ փոքրիկի մէկ Ֆիլմը Պէյրուսի դիտելով ներշնչուեցայ ու նոյն օրը գրեցի (13 Յուլիոս 1951)»⁶¹²:

⁶⁰⁵ Հ. Գր. Հ., Կտորներ Ա., անդ, էջ 9—11, 15-VII-1951, Beyrouth:
⁶⁰⁶ Հ. Գր. Հ., Դաշնամուրային Երկեր, անդ, Թիւ 7, էջ 19—23:
⁶⁰⁷ Յուլ մը Թամար Արապեանիէն, (անթուակիր տետր), էջ 6—7:
⁶⁰⁸ Հմմտ. ՎՄԴ, V. Mazlum'un, Piyano Resitali, Saray, 15 Mart 1970, 4-14 yaşında öğrencileri tarafından, Programm, II: Այս երկրորդ մասին վերջին երկու երաժիշտներու նուագած գործերը քաղած են այս գնահատանքի տողերը. «Թ. Արապեան ինչքան քնքշօրէն մեկնարանեց Chaminade-ի Aubade եւ որքան զեղեցիկ մեկնարանութիւն Հ. Հէպոյեանի յաջորդական երեք կտորներուն մէջ (Gavotte - Menuet - Bourrée) այն սիւրիսին, զորս հեղինակը ձեռած էր տաղանդաւոր փոքրիկներուն: Փայլուն սպագայ ունի...» (Յուլ մը Թ. Արապեանիէն, էջ 9):
⁶⁰⁹ Հմմտ. Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Ե. հտ., Ուրբաթ, 10 - Շաբաթ, 11 Ապրիլ եւ Երեքշաբթի, 17 Նոյեմբեր 1953:
⁶¹⁰ Հմմտ. Նոյնը, անդ, Հինգշաբթի, 26 Մարտ եւ Հինգշաբթի, 29 Հոկտեմբեր 1953:
⁶¹¹ Նոյնը, անդ, Զորեղարթի, 6 Մայիս 1953:
⁶¹² Նուիրած եւ նուագած է անոնց տունը 20 Հոկտեմբեր 1953-ին:

69 — Նոր վալս, 29 Օգոստոս 1951, Պէյրուսի, էջ 1⁶¹³:

1952

— «Այսօր վրաս քիչ մը տրամադրութիւն գալով G-moll Symphonie մը գրելու ներշնչում մը ունեցայ եւ 4. Satz-ի, Fuga-ի

(Շարունակելի)

մօթիվ մը գտայ, որուն վրայ պիտի աշխատեմ քի Գահիրէ»⁶¹⁴:

— «Առաջին անգամն է որ ծովու վրայ կը ճամբորդեմ: Ծովը հանդարտ է, բայց հաճելի հով կայ: Երէկ իրիկուն նաւու կամրջակին վրայ աքորակոնով Sérénade մը ըրի»⁶¹⁵:

Հ. Մ. ԹՈՓԱԼԵԱՆ

⁶¹³ Valse triste մեծադիր պրակին չորրորդ էջին վրայ սկսուած եւ կէս օրացած յղացում մը կ'երեւայ այս կտորը, որուն մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն գտայ հեղինակին ջով...:

⁶¹⁴ Հ. Գր. Հ., ԱՅ., Դ. հտ., Երկուշաբթի, 15 Սեպտեմբեր 1952:
⁶¹⁵ Նոյնը, անդ, Երեքշաբթի, 30 Սեպտեմբեր 1952: